

СУХАНИНОЙ

Маңаллаи илмі №1 2012

**АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ
ВА МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАҚӢ**

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илми
№ 1. 2012

Маҷалла соли 2010 таъсис ёфта, дар як сол ду шумора нашр мешавад

**Муассис: Институти забои, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии
ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ Акбар Турсунов

Муовини сардабир
узви пайвастаи АИ ҶТ Носирҷон Салимов

Дабири масъул
н.и.ф. Шамсиддин Мухаммадиев

Ҳайати таҳририя: Ф. Зикриёев, М. Имомов, Қ. Исқандаров, Ғ.
Қодиров, М. Қосимова, О. Қосимов, Т. Мардонӣ, М. Муллоаҳмадов, А.
Сабаниӣ, Д. Обидов, М. Олимов, Д. Раҳимов, Ш. Раҳмонов, Ҳ. Раҷабов, С.
Сабзиев, Д. Саймиддинов, В. Самад, А. Сатторзода, Ш. Сӯфиев, О.
Хоҷимуродов, А. Ҳаким

**Душанбе © Институти забои, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҶТ, 2012**

**АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И
ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ**

СЛОВЕСНОСТЬ
Научный журнал
№ 1. 2012

Основан в 2010 г. Выходит два раза в год

Учредитель: Институт языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия имени Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
член-корр. АН РТ Акбар Турсунов

Заместитель главного редактора
академик АН РТ Носирджон Салимов

Ответственный редактор
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Редакционная коллегия: Ф. Зикриёев, М. Имомов, К. Исказдаров, Г. Кодиров, М. Косимова, О. Косимов, Т. Мардони, М. Муллоахмадов, А. Набави, Д. Обидов, М. Олимов, Д. Рахимов, Ш. Рахмонов, Х. Раджабов, С. Сабзаев, Д. Саймиддинов, В. Самад, А. Сатторзода, Ш. Суфиев, А. Хаким, О. Ходжамуродов

Душанбе © Институт языка, литературы,
востоковедения и письменного наследия
имени Рудаки АН РТ, 2012

МУХТАВО

Акбари Турсон. Саррофи маонӣ (Андар рисолати мачаллаи «Суҳанишиносӣ»)..... 5

Пажӯхиш

Абдулабӣ Сатторзода. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ: нисмандзар, назариёт, усул ва равиши таълиф..... 18

Гаффор Ҷӯраев. Мувозина дар лаҳҷа 50

Аҳмадҷон Сангинов. Дар перомуни «Фарҳанги муқаммали шабони тоҷикӣ»..... 63

Мирзо Ҳасани Султон. Шеваи корбасти истилоҳоти нучум дар осори манзуми Насириддини Тӯсӣ..... 76

Шодимуҳаммад Сӯғиев. Вижагиҳои баёни дар забони ирфонӣ (Даромаде бар «Гулшани роз»-и шайх Маҳмуди Шабистарӣ) ... 86

Бобобек Раҳимӣ. Муҳтавои Муқаддимаи девони Бедил..... 104

Риҳмонӣ Халифа Башшор. Наврӯз дар фарҳанги араб..... 116

Аз навиштаҳои ҳамзабонон

Муҳаммадҳасани Санъатӣ. Сабки «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулғазиҳи Байҳақӣ..... 142

Ёднома

Дилшод Раҳимов. Ёди устод Бозор Тилавов..... 155

Муқбилишо Аламиноев. Додхудо Карамилоев – забоншинос. 159

Гаффор Ҷӯраев. Суҳанишиноси зиндаёд..... 163

СОДЕРЖАНИЕ

Акбар Турсон. Ценитель словесности (Размышление о назначении журнала «Суханиноси»).....	5
Исследования	
Абдушиби Сатторзода. История таджикско-персидской литературы: ретроспектива, теория, принципы и методика... ..	18
Гаффар Джураев. Экстраграмматические основы параллизма в диалектной речи.....	50
Ахмаджон Сангинов. О «Большом толковом словаре таджикского языка».....	63
Мирзо Хасан Султон. Использование астрономических терминов в поэтическом наследии Насир аддина Туси.....	76
Шодимухаммад Суфиеv. Специфика языкового выражения смыслов в суфизме (Введение к «Гулшани роз» Махмуда Шабистари).....	86
Бобобек Рахими. Содержание и смысл предисловия «Дивана» Бедиля.....	104
Рахман Халифа Башшар. Навруз в арабской культуре.....	116
 Из творения единоязычных авторов	
Мухаммадхасан Санати. Стиль «Таърихи Байхаки» Абулфазла Байхаки	142
 Память	
Дилинод Рахимов. Вспоминая устода Бозора Тилавова...	155
Мукбильшо Аламшоев. Додхудо Карамшоев – языковед...	159
Гаффар Джураев. Незабвенный языковед.....	163

Чуан, к-он аз сари аюваша и-оло,
Навиштаироу гүфтайро нашод.

Акбари Турсон

САРРОФИ МАОНИЙ

Андар рисолати илмии маҷаллаи «Суҳанишиносӣ»

*Суҳандро ба мизони дониши бисанҷ,
Ки гуфтори беилм бод асту дам.*

Ҳосири Ҳусрав

Маҷаллаи «Забоншиносӣ» аз ҳамин шумора сар карда бо унвони ини «Суҳанишиносӣ» нашр мешавад. Иваз кардани номи маҷалла ба ду сабаб салоҳ доноста шуд. Аввалан, азбаски бо қарори Ҳукумат ду муассисаи академӣ (Институти забону адабиёт ва Институти шарқшиносию мероси ҳаттӣ) муттаҳид карда шуданд, шируратги васеъ намудани доираи мутолиоти маҷаллаи мазкур пеш онад; акунун Академияи илмҳо ба як маҷаллаи байнисоҳавӣ ниёз торад, то ки аз минбари илмии он дар баробари забоншиносон, шағибистшиносон, муаррихон, фарҳангшиносон, матншиносон ва шинтиқашшиносон низ изҳори назар карда тавонанд. Сониян, на фикр дастовардҳои навини илмҳои инсоншиноҳӣ (хусусан дар методология, назария ва усулу услубҳои забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва таърихнигорӣ), балки инчунин тамоюзу пешомадҳои шимҳои мазкурро дар робитаи гуногунҷиҳата ва ҷараён таъсири мутақобил бо фанҳои иҷтимоӣ ба назар бояд гирифт.

1

Дар олами рӯҳониу равонии тоҷикон низоми ҳукумат аз азали сухансолорӣ буду ҳамоно сухансолорист. Сухансолорӣ зоида ва

парваридаи муҳити маънавиест, ки наастини «алфози хуҷу маонии рангун» (Дақиқи) шеван ҳоси ў буду монд. Тариқи баёни мунаzzам дар менталитети аҷамиён чунон саҳт реяна гирифтааст, ки ҳатто олимон кӯшидаанд, ки матлабҳои таҳассусиро ба забони шеър дар қалам оранд: матлабҳои фалсафӣ ва табиятинохтиро (хосса астрономия ва тиб) ва ё, агар ҳеч набуд, рисолаҳояшонро бо зару зевари иқтибосҳо аз осори шоирони маъруфу машҳур оро диҳанд.

Дар суннати фарҳангии мо сухани мавзун меъёру маҳаки чумла навъҳои сухан буда яке аз мизонҳои зебоиносиست. Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ суханро ба унвони «шиарифтарин гавҳари садафи одамият» ва «латифтарин зевари шарафи маҳрамият» васиф намудааст. Ба яқини комил дар мадди назараҳ каломи мавзун буд.

Дар аҳди ислом шеър ба воситаи муассири худшиносӣ ва худшиносонӣ табдил ёфт. Сабабаш ин буд, ки дар Аҷам шеър фақат *сурати* тафаккур набуд; сирати *созандагӣ* ҳам дошт. Абдурраҳмони Ҷомӣ ба ҳамин маънӣ гуфта:

*Ба олам ҳарчи аз навву куҳан зод,
Чунин гӯяд сухандон, қ-аз сухан зод.
Сухан аз кофу нун дам бар қалам зад.
Қалам бар сафҳаи ҳастӣ қадам зад [1].*

Низомии Ганҷавӣ қудрати эҷодии каломи манзумро ба маънис васиф намудааст, ки ба мазмуни фарзияи забоншиносони мусоир Сепир-Үорф [2] рост меояд:

*Пайки сухан раҳ ба сари хеш бурд,
Кас набарад, он чӣ сухан пеш бурд [3].*

Ҳатто илми ҳикмат, ки мавҳумтарин ва муҷаррадтарин баҳши афкори одамист, нахуст дар қолаби *шеър* (ба вежа анҷаруни *рубой* ва *маснавӣ*) арзи вучуд кард. Гузашта аз ин, каломи мухайял воситаи такомули тафаккури фалсафӣ ҳам буд. Дар воқеъ, маҳз каломи манзум буд, ки тасаввуфи хурросониро ба балогати маънавӣ расонид. Гарчанде ки сарчашмайи яке (шеър) ғолибан дилу ҳис асту азони дигар (ҳикмат) асосан *ақлу мантиқ*, ҳар ду навъи шуури фардию иҷтимоӣ сириштан *томгарост*. Дар зимни ин ба таъмими фалсафӣ пардохта метавон афзуд, ки *томгароӣ* мағзи тиҳати

түбілдірілген орынест, ки зерттегі таркиштар бұшад, то таұмыштар.

Нареңдегі тақдикі күлтурологияның пуресідан равест, ки чаро маңыздағы шынапташылған ба меквари суханнарастның әрениң табдилде? Сорыншашан ин суннати фарханғай худаин чист? Ба ин савол аз дағынан назар – күлтурологияның ва антропологияның – қавоб қустанып отырад.

Гордон ни даставвал мағұхуми суханро ҳамчун консентт [4] сөргөнін тақтапу таркиби алохидай фарханғшинохтің қарор додан болад, хусусан ки таъриханы ба оғози таърихи қонаводаи бузурғы барлықтандырылғанда мансум ба “қавмхой ҳиндудаурупой” рост болад. Чүнненчи, метавон тахмин кард, ки “сухан”-и точикій ва “хан”-и русиң аз як реңшай ҳиндудаурупой бармеояндада ба ин оғозынан дақыл аз фарханғу таърихи муштарақи ҳиндудаурупойнан болад.

Деннидан таърихи орын Гардон Чайлд (мутахассисон уроқтың және аз из памояндағони барча старт бостоншиносии назарынан мекунанд) пайваста меандешид, ки сабаби пирұзиҳойи сөргөнін ҳиндудаурупойнан чың буда бошад. Ва дар рафти қусторхойи оғозынан ба хүлоса омада, ки муҳаррики комёбихойи таърихий қызынан ҳиндудаурупой забону маңнавияти ғаний вәнидири онходы.

«Кібіні орынан фәқат барои фаъолияти ақжонай мутобиқу муассир болад. Әзірлең, назар, ки дар он тартиби муайяни вазну оғанғ боролып фограм тавъям меояд ва бояд афкори зеборо тағассум болад, иштірөн сирғ орынест. Масалан, назми сомій ба як сохтори метрикиси дүрүстте ассо наёфтааст: шеър аз адади муайяни ҳичоюшынан нест. Аз үйхаты вазн ба ҳам мұвоғиқ буданы Ведаҳоң ҳиндій, Гандхар әрениң ва шеърхоң геноны шоирони юноній ба вүчуд доштапиң, суннати метрикиси муштарақ далолат мекунад, ки мероси ахди қызынан мебошад» [5].

Гүфтегі Чайлд тақони концептуалист барои ба миён гузоштани пуресиң күлліттар: чаро тафаккури тоғызкі аз азал ранги раванди ғарнаптағы лирифтасст? Барои дарёғти посух заманау тақтапу таркиби иліміро вәсебетар кардан лозим меояд: тафаккури ғарнаптағы дар қаринаи таквини таърихи худи халқ вә ташаккули ғарнаптағы хоси ү, инчунин ба назар лирифтани хусусияти таұмавули

цаҳоншинохти мардум таҳлилу таркиб кардан даркор аст. Гузашта аз ин, ачаб нест, ки ҳама гап болои вежагиҳои антропологияи қавми тоҷик буда бошад.

Дар илми табиатшиносии муосир муқаррар шудаст [6], ки дар рағти татаввури табиӣ (эволюсия) ду нимкураи магзи сари инсон ба иҷрои амалҳои мушаххас ихтисос ёфтаанд. (Бино ба натиҷаи муроҳидаҳои навин, онҳо аз ҷиҳати соҳти анатомиашон ҳам фарқ мекардаанд).

Нимкураи тарафи чап ба таҷзия ва таҳлили ҷизҳо ва рӯйдодҳо майли табиӣ дошта дар рағти амали хос тафаккури мӯҷарраду мантиқиро тавлид мекунад. Нимкураи тарафи рост, барьакс, зодгоҳи тасаввури бадеиу тамсилӣ буда, воқеяятро ба қуллияти ҳеш дарёфт мекунад.

Оё ҷунин асимметрияро ба гуруҳ ё тоифаи одамиӣ, ҳалқ ё қавм (ҷинос) ҳам нисбат додан мүкин аст? Оре. Ба масал метавон ҳадс зад, ки зодгоҳи *тафаккури ориёӣ нимкураи тарафи рости магзи сар* аст.

2

Ҳакимону адібони бузурги мо эътиқоду эътимоди қавӣ доштаанд, ки

*Сухан аз арии барин омадааст,
Баҳри покон ба замин омадааст.*

Дар ин байти Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ ду нуктаи мухим таъқиҳ шудаст. Аввалан, сухани мавзӯи аз сарҷашмаи яздонӣ ибтидо мегирад. Сониян, вай сириштани қудсист ва бад-ин сабаб фақат ба покон нозил мешавад. Пас, ҷойни гааҷҷуб нест, ки дар суннати фарҳангии мо шоирон ба гунаи суханофарин дар радифи пайдарон қадру васф шудаанд.

*Пардаи розе, ки суханпарварист,
Сояе аз пардаи пайгамбаришт.
Пешу пасе баст сафи кибриё.
Пас шуаро омаду пеш ашбиё.
Ин ду назар маҳрами як дӯстанд,
Ин ду чу магз, он ҳама чун нустанд.
Ҳар рутабе, к-аз сари ин ҳон бӯваӣ,
Он на сухан, порае аз ҷон бӯваӣ [7].*

Дар воқеъ, худи фарзи сегонави рӯҳонӣ (гуфтори нек, кирдори нек ва пиндори нек) сириштани фармудаҳои аҳлоқистанду бас.

Авесто наёми қудсие буд ба тамоми мардумони икссиришт андар зарурати ширкат вағзидан дар набарди кайхонии нирӯҳои Хайру Шар ва ҷонибдорӣ кардан аз ҳарбу зарби Ҳудованде, ки ба эътиқоди ом ҳамчун ҳомилу ҳомии Ақлу Адл пазируфта мешуд. Зодгоҳи чунин кирдори огоҳона ва иродат-мандона хиради одамист. Ҳирадро Офариғор барои он ато намудаст, ки Инсон неку бадро фарқ карда тавонад ва дар ин замана озодона тасмим бигирад, ки қадом тариқи зиндагӣ (ба роҳи нек рафтани ё роҳи бадро пеш гирифтани) айни муддаои ӯст.

Офариғор сарчашмаи хирад аст ва ба қуллияти хеш *Хиради Бунёдӣ* мебошад. Дар ин бора дар Авасто аз забони Ахура Маздо ҷунин омадааст: «*Манам Хирад*», «*Манам Хирадманд*» [8]. Ҳуди вожаи «Маздо», ки нишоне аз даврони ваҳдати таърихии ориён (ҳиндувону эрониён) аст, дар забони санскрит ба маънии «дониш» (мездос) корбаст мешуд. «*Манам доноӣ*», «*Манам доно*» гуфта ҳудро муарриғӣ кардани Ахуро Маздо низ аз ҳамин чост. Дар таърихномаҳои суннатиамон (масалан, дар «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд) бунёдгузори кепи зартуштиро ба унвони “Зартуши ҳаким” муарриғӣ карданд, ки низ бозтобе аз ҳамон хирадгароиҳои бостонист.

Абулқосими Фирдавсӣ низ «*Шоҳнома*»-ро аз васфи «худованди ҷону хирад» оғоз намуда, пасон хирадро ба унвони «нахуст-оғаринии» ситоиш кардааст.

Ин ду нуктаро ба истилоҳ китобҳои осмонӣ (маҳсусан Авесто ва Куръон) ба барҷастагӣ таҷассум мекунанд: Авесто ва Куръон, ки ҳамчун қаломи Ҳудованд муарриғӣ мешаванд, ба гунаи насри мусаччаъ нозил шудаанд.

Дар Авесто тавассути маҳз қаломи манзум нақл шудани таълимоти динии зартуштия таъкид шуда, ҳамзамон муассир будани қаломи муназзами Ахура Маздо таъийид гаштааст: «Инак, сухане пайваста ба ту меомӯзам, на нопайваста, то ту онҳоро ба дил ниюшову перостор бошӣ» [9].

Пас, бадеҳист, ки чаро дар Аҷам суханшиносӣ аз илми бадеъ, фанни балоғат ё, умумитар карда гӯем, назарияи шеър, оғоз шуд.

Ва низ бадеҳист, ки қадимтарин аҷоди мо на ҳар навъ суханро мепарастиданд; ҳикмати ҳолис ҳам дар мадди назарашон набуд. Факат қаломеро муқаддасу муҳтарам медонистанд, ки

хайрандеширо таҷассум кунаду сурату сирати ахлоқӣ дошта бошад.

3

Маънии лугавии «*шеър*» ба арабӣ «*донистан*» ва «*фаҳмидан*» аст. Ба таъмими фалсафӣ пардоҳта метавон гуфт, ки назм на фақат қолиби тафаккур, балки *навъе аз тафаккур* аст. Шояд ба ҳамин маънист, ки Шамси Қайси Розӣ гуфта: «*шеър суханест андешид*» [10]. Инро Розӣ аз пеши худ нагуфтааст. Аҷдоди бостонии мо Яздон ва Хирадро дар сатҳи маърифат ба ҳам баробар мекарданд. Ин эътиқоди қадимзамони ориёй дар осори Абӯалии Сино равшану барчаsta таҷассум ёфта. Шайхурраис тимсоли Офариғорро дар лавҳи фалсафӣ ба унвони «*Воҷибулвучӯд*» сабт карда ва «*Ақли мутлақ*» ҳонда, Ӯро ҳамчун «*олим*» ва «*ҳакими мутлақ*» муаррифӣ намудааст [11].

Модом ки Ҳудованд Ҳаким будаст, пас оламе, ки Ӯ бино кардааст, мувофиқан ба ақлу хирад оғарида шудааст; худи ҳамон қудрати рӯҳоние, ки аз он инсон ҳам баҳравар шудааст. Ақлу хиради эзадӣ аз азal мураттабу муназзам будани оламро тақозо мекунад, ки мусовӣ ба қонунмандист. Мушаххасан гӯем, ҳилқати *Оlam* дар қаламрави секунҷаи қудсие сурат гирифтааст, ки қуллаҳояшро метавон “*мартиб*”, “*манзум*” ва “*қонун*” ишора кард. Ин се нишонаи гармонияи азалии қайҳонист, ки ҳусни эзадии Коинотро таҷассум мекунад.

Муҳимтарин рукни ҷаҳоншиноҳтии хиндуаврупой эътиқодест ба *азали мураттабу муназзам* будани Коинот ба симати соҳтори яклаҳту том. Ва шеър чун аз осмон нозил шудааст, ба мисли мусикии воло, ки онро юнониёни бостонӣ ҳамчун оҳангӣ мутаносиби гирдгардиши фалакҳо мепазируфтанд, бозтобест аз гармонияи азалии Олами Кабир дар оипаи маънавии Олами Сафир.

Зуҳуроти хоси гармония дар замину осмон эътидол бувад, ки *ифроту тафритро* баробар намеписандид. Дар Эрону Турон маҳз эътидол меҳвари ҷаҳоншиноҳтӣ буд, аз ҷумла дар тафаккури бадей низ ҷойгоҳи хосе дошт. Бесабаб нест, ки дар эстетикаи Аҷам

тансууби сухан ба мөъсери маҳқи шеъри воло табдил ёфт. Шонри асил мунодии ана ҳамин гармониян зотни ҳастии қайҳонист.

Дар поэтикан классикки Аҷам шеър ҳамчун “сухани мураттаби маънавӣ” муаррифи шудаст. Қайси Розӣ афзудааст: “то фарқ бошад миёни шеър ва қаломи номураттаби бемаънӣ” [12]. Вале аз уғуқи шеърпиносии ӯ дигар як омили муҳим берун мондааст. Манзури назарам ақидаест дар бораи ваҳдати азалии “Олами Сатир” ва “Олами Кабир”, ки Инсону Кайҳонро аз ҷиҳати гаркибу соҳторашон ба ҳам мусовӣ медонад. Ин ақида дар худи Авесто нақш дорад. Дар рисолаи исмоилии “Миръот-ул-муҳаққиқин” зикр шуда, ки назари ҳар он чӣ ки дар Коинот ҳаст, дар тани Одам низ мавҷуд аст ва аз ин рӯ инсон метавонад тавассути худшиносӣ Кайҳонро низ дарк намояд. Дар тамадҷуни суннатии Арабу Аҷам ваҳдати “Олами сатир” ва “Олами кабир” ба вежа дар чаҳорҷӯби консепсияи “Инсони комил” ба ҷилва омад. Бинобар ин консепсияи космологӣ, инсон “кавни ҷомеъ” ё ба тамсил як навъ Ҷоми Ҷам бувад, ки дар сурату сираташ тамоми мавҷудот ва маротиби ҳастиро мучассам мекунад.

Пас, метавон хулоса баровард, ки шеър ба унвони “сухани мураттаби маънавӣ” инъикоси низоми мураттаби табий мебошад, ки шомили Коиноти том аст. Дар ин заминаи таърихио фарҳангӣ метавон ба дигар саволи ҷолиби қултурологӣ низ ҷавоб ҷуст: чаро маҳз дар Аҷам парастиши сухани манзум ё қаломи муҳайял ба суннати фарҳангӣ табдил ёфт?

Зимнан, суннати мазкури Аҷамро ҳатто Қуръон тағиیر дода натавонист. Ва ҳол он ки он ҷо огоҳӣ ва нигарониҳои возеху равшане ҳаст, ки набоистӣ нодида гирифтанд. Қуръон мефармояд, ки “шайтонон бар ҳар дурӯғӣ гунаҳкор фуруд меоянд”. Ва тайrimустақим ишора мекунад, ки миёни онҳо шоирон низ ҳастанд. (Албатта на он шоироне, ки “имон овардаанд ва амалҳои шоиста карданд”). Чаро ки “онҳо он ҷизеҳоеро мегӯянд, ки худ намекунанд». Ва бад-ин сабаб аст, ки «шиорон дар ҳар водӣ

сарырдонанд». Нас, факат «гүмроҳон ба шоирон пайрави мекунанд» [13]. Ии ишораи бармалост ба пайравони Зартушт, ки зимнан ҳамчун шоир бадиу карда буданд...

Чолиб аст, ки сонигар дар поэтикан Арабу Ачам маҳз... дурӯг ба унвони меъёри шеъри зебо пазируфта шуд. Ба қавли Абдурраҳмони Ҷомй «*шеър из дурӯг фурӯг мегирад*» [14]. Дар таъбир ва таъииди ҳамин ақидаи маъмула Низомии Арӯзии Самарқандӣ афзудааст: «*Шоир саноатест, ки шоир бад-он ... маънии хурдро бузург гардонаду маънии бузургро хурд. Ва накӯро дар хильати ништ бознамояду зиштро дар сурати некӯ чилва кунад*» [15].

3

Акунун ба тафсиру таъбири худи номи маҷаллаи нав менардозем. Мағҳуми «*суханишиносӣ*»-ро ба *се маъни* кор фармудан мумкин аст, ки *се самту сатҳи* кунуни таҳқиқоти гуманитариро таҷассум мекунад: якум, ба маънии таҳтулафзии илми филология (логос-сұхан); дувум, ба маънии герменевтикаи филологӣ (хунари андарёғти мазмуни аслӣ ва таъбири маънии илмии матни бадей, хосса асари классикӣ); савум, ба маънии васеи сұхансанчӣ (таҳлилу таркиби навъҳои гуногуни сұхан аз рӯйи мазмуну маъни – на фақат сұхани бадей, балки инчунин сұхани илмҳои маъқул (аз концептҳои ҷомеашиносию фарҳангшиносӣ гирифта то мағҳумҳои куллии табиатшиносӣ ва технологияи мусоир) ва илмҳои манқул (каломи динию мазҳабӣ).

Барои шарҳу таъбир кардани маъниҳои мазкури истилоҳи *сұханишиносӣ* аввал ба мачрои тараққиёти таърихии илми филология ворид шудан даркор аст. Агар ба таърихи пайдоиши сұханишиносӣ рӯ оварем, равшан мебинем, ки филология дар баробари фалсафа, ҳайатшиносӣ ва ҳандаса яке аз қадимтарин баҳшҳои дониши инсонӣ будаст. (Худи мағҳуми “*филология*” ба гунаи *philogia* дар қарни IV пеш аз милод дар Юнони Бостон□ пайдо шудааст.) Минбаъд филология низ мисли дигар соҳаҳои илм ба қаламрави ду қонунияти умдаи инкишофи илм – фаслгароӣ (дифферентсиатсия) ва власлгароӣ (интегратсия) ворид шуд.

Мавзӯи филология мисли пештара *матн* (ва *маъни*) аст, вале ҳаҷми мантиқӣ ва мазмуни мушаххаси худи мағҳуми матн васеъ

шудаст ва мувофиқсан рангу раванди таҳқиқоти филология низ тагийр ёфтааст.

Агар пеш матн маҷмӯи ҷумлаҳо ҳонда шавад, ки бо ҳам аз рӯи мантиқу мазмун ва сарфу нахъ алоқаманд ҳастанд, баъдан ҷиҳатҳои семиотикий ва коммуникативио иҷтимоии матн ба симати ташкилаи забонӣ ба мадди назар баромаданд. Ба истилоҳи фалсафии пасонавгарой (постмодернизм), ки дар замини маънавии штмҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ рӯйид, мағҳуми “матн”-ро баѓоят насеб карда зълон намуд, ки оламу одам ба ҷуз маҷмӯи матнҳо ҷиҳе дигар нестанд! [16]

Солҳои бистуми садаи гузашта мутафаккири маъруфи рус М. М. Бахтин ҳангоми таҳқиқи фалсафаи забон ба ҳулоса омада буд, ки «нахустин суханишиносон ва забоншиносон коҳинон буданд». Он нақғ фикри Бахтин ба бисёриҳо маъқул нашуд ва ҳол он ки заминай таъриҳӣ дошт. Инро суннати шарҳнависӣ ба осори динӣ сабит мекунад, ки таърихи хеле қадим ва ганӣ дорад. Таърихи шарҳнависии юнониро одатан аз қарни сеюми пеш аз оғози солиҳумории масеҳӣ сар мекунанд. Дар Аҷам шарҳнависӣ сад сол пеш аз зуҳури ислом, яъне дар қарни VI милодӣ ибтидо гирифтааст. Бино ба санадҳои мавҷудаи таъриҳӣ, он вакт Авесторо нахустин бор ба забони паҳлавии сосонӣ тарҷума карда, онро ҷо-ҷо шарҳу тафсир дода буданд. (Зимнан, тарҷума аз як забон ба забони дигар ҳам як навъ шарҳу тафсир аст). Маҷмӯи ҳамон шарҳу тафсирҳои Авесторо “Занд” гӯянд. Минбаъд “Занд”-ро ҳам тафсиру тасҳҳ кардан лозим омад, ки онро “Позанд” ҳонанд. Ин ду сарчашмаи авестошиноҳтиро метавон аввалин намунаҳои матншиносӣ дар Аҷам донист. Куллан бигирем, “Занд” ва “Позанд” нахустин осори филология дар таърихи фарҳанги ҷаҳонистанд.

Дар Эрону Турон суханишиносӣ ба гунаи илмӣ (филология ба маънии аврупоии истилоҳ) маҳз дар заминай шарҳнигорӣ ё шурӯҳот (аввал ба матнҳои динӣ ва сонӣ ба матнҳои адабӣ) ташаккул ёфт. Ба такомули минбаъдаи суханишиносӣ анъанаи ғрабии тафсiri Каломи Масид (Куръон) ҳамаҷиҳата мусоидат кард. Дар оянда ин суннати илоҳишиноҳтиро фарzonагони тоҷику ӯронӣ давом додаанд: Куръонро нафақат мутакаллимон, мухаддисон ва фақеҳони исломӣ, балки инчунин фалосифа ё машҳоиён

(пайравони мактаби фалсафии Арасту дар Арабу Ачам, ки чиҳати хоси сабки тафаккурашон ақлгарой буд), аз чумла Абӯалии Сино, тафсир кардаанд.

Дар суннати фарҳангии Арабу Ачам филологияро улуми адаб ё фунуни адабия меғуфтанд. Бино ба лугатномаҳои форсию тоҷикий улуми адабӣ аз маҷмӯи дувоздаҳ ё понздаҳ баҳши таҳассусӣ иборат буд: илми сарф, илми баён, илми арӯз, илми накдуншон, илми маъонӣ ва ғ. Филологияи аврупой таърихан ва сириштан аз забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ иборат аст. Забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ бо вучуди зоҳирان фанҳои мустақил буданашон ба ҳам алоқаи ботинӣ доранд: ҳар ду як мавзӯи муштаракро меомӯзанд, ки он ҳам *сухан* аст. Валекин, агар ба муносибати мутақобили забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ аз айнаки мурури замон бингарем, дармейбем, ки таносуби онҳо устувор ё яксон набудааст. Ҳусусан дар садаи гузашта ҷойи онҳо дар таснифоти илмҳои гуманитарӣ тағиیر ёфт: забоншиносӣ (лингвистика) ба ҳадде нуфузи фавқулодаи илмӣ ва ҳатто методологӣ пайдо намуд, ки бунёди фалсафии ҷаҳоншиносиро ба ларза овард.

Инкишофи илму фан тавъам ба вусъати фаслгароӣ ё ихтиносӣ шудани донишҳост. Дараҳти илм бо мурури замон шоҳу барг паҳн намуда торафт бузургтару ғанитар мешавад. Бино ба шаҳодати илмшиносон, адади фанҳои ихтиносӣ баъди ҳар 25 сол ду баробарӣ меафзоряд. Густариши илм маҳсусан дар садаи гузашта ҳамтои таъриҳӣ надошт. Гуфтан коғист, ки дар он муддат дар арсаи дониш беш аз дуним ҳазор баҳш ва равияни нави таҳқиқоти илмӣ пайдо шудаанд. Дар натиҷа падиде тавлид шуд, ки дар роҳравҳои академӣ “*каррии ихтиносозадагӣ*” ё ҳатто “*ҳафтағаҳмии ҳирфайӣ*” (кретинизми профессионали) меноманд. Дар замони мо донишмандон бинокорони манораи афсонавии Бобилро мемонанд. (Бино бар ривояти диние, ки дар Таврот омадааст, замоне бобилиҳо хостаанд баландтарин зинапоя соҳта ба боми осмон бароянд, vale Ҳудованди замину осмон пеши ин густоҳии бемислро гирифтааст: барои коргарони манорасоз забонҳои гуногун ато кардааст ва дар натиҷа онҳо ба иллати пафаҳмидани забони яқдигар корашонро қатъ карда охир

пароканда шуда рафтаанд!)

Дар натица худи мағхуми “олим” ҳам тағыйир ёфт. Дар навиштәхой олмонй, англисй ва русй донишманди бузург ё зуфунунеро, ки ба тааммули амиқу дақиқи мавзүй ва масъалаҳои мухимму мухтасиф қодир бошад, мувофиқан “Denker”, “thinker” ва “мыслитель” мегүянд. Ба забони тоҷикӣ онро “мутафаккир” тарҷума карда буданд. (Дар матнҳои классикий танҳо бо феъли “шӯдан” ё “гаштан” истеъмол мешуд). Дар арзи сад соли охир шуморай маҳз мутафаккирон коста шуд. Дар аҳди Шӯравӣ дар радифи олимони суханшинос мутафаккирон ангуштшумор буданд (М. М. Бахтин, Д. С. Лихачев, Н. Н. Конрад ва С. С. Аверинцев).

Акунун тамоюли куллии илмҳои инсоншиноҳтӣ ва иҷтимоӣ иштиесгароист. Бинобар ин суханшиносон, ховаршиносон, таърихнигорон ва ҳатто файласуфон ҳамаи соҳаҳои илми бағузидай худашон (филология, шарқшиносӣ, таърихнигорӣ, фалсафа ва ҳоказо)-ро ба андозаи баробар намедонанд. Ҳамон суханшиноси имрӯза маъмулан мутахассиси ягон соҳаи алоҳидай филология (забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ё матнишиносӣ), ягон ришистай соҳаи мунтаҳабаш (масалан, забонҳои қадими эронӣ), ягон давраи муайяни таъриҳӣ (ба гунаи мисол, адабиёти қарни X ё XV), донаидай осори адабии ягон кишвар (Афғонистон, Эрон ё Ҳинд), он ҳам мансуб ба даврайи мушахҳаси таъриҳӣ (чунончӣ, даврони Могулюни Ҳинд) ё буъди муайяни ин осор (назм, таърихнигорӣ ё лугатсозӣ дар ҳамон давра) ва ё фаъолияти оғарнишиши ягон ҷиҳон машҳур (Рӯдакӣ, Бедил ё Айнӣ) мебошад.

Дар натица томмият ё ягонагии концептуалии илми филология ҷо ҷиҳати ҳам кунҷ ё буъди назар ва ҳам мавзӯй ё ҳадафи андеша ҷарӣ аст, ки аз байн равад...

P.S. Ҳадафу вазифаҳои илмии “Суханшиносӣ”-ро муаллиф дар хотимаи таҳлилу тааммули интиқодии вазъи кунунии илми филология мушахҳас карданист.

ПАЙНАВИШТ

[1] Абдураҳмони Ҷомӣ. Осори мунтаҳаб, ч. 4, Душанбе: *Профон*, 1964, с. 12

[2] Бино ба ақидаи забоншисони маъруфи амрикӣ Б. Л. Уорф ва Э. Сапир (Ниг.: Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. — Дар мачмӯаи “Новое в лингвистике”, нашри 1, М., 1960) забони миллӣ ба рангу раванди тафаккур таъсир мерасонад. Баъдтар дигарон афзуданд, ки алифбо низ дар баробари забон ба тарики тафаккур нуфуз мекунад. (Ниг.: Бирштейн Б.И., Боршевич В.И. Стратагемы рефлексивного управления в западной и восточной культурах, - Рефлексивные процессы и управление, №.1, 2002, том 2. С.27-44) Аз ин маъни тағири расмулаҳти тоҷикӣ факат ба хотири ҳар чӣ зудтар саводнок кардани оммаи мардум набуд; мақсади асосии дигар кардани алифбо тезондани инқилоби мадание буд, ки ҳар чӣ зудтар ба воя расонидани «*Одами нави советӣ*»-ро мақсаду мароми чомеаи камунистӣ медонист.

[3] Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт, ч. 5, Душанбе: *Ирфон*, 1984, с. 286

[4] Дар бораи мағҳуми куллии “концепт” ва равияи нави илмӣ мавсум ба “таҳлили концептуалӣ” ниг.: Ю. С. Степанов. Слово, Philologica, т.1, № ½, 1994; A. Wierzbicka. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations, Oxford: University Press, 1992

[5] V. Gordon Childe. The Aryans: A Study of Indo-European Origins, London: Kegan Paul, Trench, Trübner and Co., 1926. Соли 1987 дар нашриёти Dorset Press аз нав чоп шудаст.

[6] Ниг.: E. H. Lenneberg. Biological foundations of language, N. Y.: Wiley, 1967; В. А. Геодакян *Homo sapiens* на пути к асимметризации, в кн.: Антропология на пороге III Тысячелетия, том 1, Москва: Российское отделение Европейской Антропологической Ассоциации, 2003, с. 170—201.

[7] Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт, ч. 5, Душанбе: *Ирфон*, 1984, с. 286.

[8] Авесто, Ҳурмазд-яшт, 7, Душанбе, 2001, с. 201.

[9] Вожаҳои авестоии «afshman» ва «an-afshman»-ро Ҷалили Дӯстхоҳ мувоғиқан «манзум» ва «mansur» тафсир намуда ба пайравӣ аз таъбири Фирдавсӣ («Зи гуфтори дəҳқон яке достон//Бипайвандам аз гуфтаи бостон») «пайваста» ва «нотайваста»-ро ба унвони муродифи форсии онҳо пазирафтааст.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2012

(Листо. Гузориши ва пажӯҳишши Ҷалили Дӯстхоҳ, Душанбе, 2001, с. 100).

[10] Шамси Қайси Розӣ. Алмӯъзам, Душанбе: Адиб, 1991, с. 161.

[11] Абӯалӣ ибни Сино. Осор, Душанбе, 2005, с. 216.

[12] Шамси Қайси Розӣ. Алмӯъзам, Душанбе: Адиб, 1991, с. 161.

[12] Абӯалӣ ибни Сино. Осор, чилди 1, Душанбе: *Дониш*, 2008, с. 257, 265

[13] Куръон, сураи Шуаро, оятҳои 224-226.

[14] Абдурраҳмони Ҷомӣ. Осори мунтаҳаб, ч. 2, Душанбе: *Ирфон*, 1964, с. 386

[15] Низомии Арузии Самарқандӣ. Чаҳор мақола, Душанбе: *Ирфон*, 1986, с. 50.

[16] Ниг.:И. П.Ильин. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. Москва: *Интрада*, 1996.

ПАЖУХИШ

Абдунаబ Сатторзода

«ТАЪРИХИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ»: ПАСМАНЗАР, НАЗАРИЁТ, УСУЛ ВА РАВИШИ ТАЪЛИФ

*Нигоҳе ба пасманзари таърихи адабиётнигорӣ
дар заминай адабиёти форсии тоҷикӣ*

Ташаббускори навиштани нахустин китобҳои илмӣ ҷаҳони таълими таъриҳҳои адабиёти форсии тоҷикӣ донишмандони гарбӣ буданд. Онҳо дар даҳаи охири садаи нуздаҳ ва ду даҳаи аввали қарни XX барои шинохти бештар ва амиқтари равандҳои асосии пайдоиш, таҳаввулу такомул ва вижагиҳои адабиёти форсии тоҷикӣ аз замони бостон то давраҳои байдӣ китобҳо навиштаанд, ки як навъ ҷамъбасти ҷусторҳои илмии ҷандинасран шарқииносия Ғарб дар замина буд.*

* Joseph Baron von Hammer Purgstall. Geschichte der schönen Redekunste Persien. - Vienna, 1818; W.G. Oussley. Biographical Notices of Persian Poets with Critical and Explanatory Remarks... - London, 1846; H. Ethe. Die Hofische und Romantische Poesie der Perser. - Hamburg, 1887; M.J. Darmesteter. Les origines de la poésie persane. - Paris, 1887; I. Pizzi. - Manuale di Letteratura persiana. - Milano, 1887; E.A. Reul. Persian Literature, Ancient and Modern. - Chicago, 1893; I. Pizzi. Storia Della Poesia Persiana. - Torino, 1894; H. Ethe. - Neopersische Literatur. - Strassburg, 1896-1904; Th. Noldeke. - Das Iranische Nationalepos. Besonderer Abdruck aus dem Grundriss der iranischen Philologie. - Strassburg, 1896; P. Horn. Geschichte der persischen Literatur. - Leipzig, 1901; E.G. Brown. - A Literature History of Persia. - London 1906-1908; C. Field. Persian Literature. - London, 1912; E.G. Brown. A History of Persian Literature under Tartar Dominion. - Cambridge, 1924; E.G. Brown. A History of Persian Literature in modern Times. - Cambridge, 1924; A Literary History of Persia. - Cambridge, 1929; R. Levy. Persian Literature -- 1923; А. Крымский. История Персии, её литературы и дервишской теософии. - Москва, 1909-1917; К. Чайковин. Краткий очерк новейшей персидской литературы. - Москва, 1920; Е.Э. Бертельс. Очерки истории персидской литературы. - Ленинград, 1929; M.D. De Redlich. Persian Language and Literature, with a Short Historical Sketch of the Country and Flag. - Philadelphia, 1929 ва гайра.

А) донишмандони шарқӣ нахустин нафаре, ки азми таърихи адабиёти форсии тоҷикиро намудааст, китоби номии «Шеърулачам ё таърихи шуаро ва ғарбии Эрон» [32] олими маъруфи ҳиндӣ Шиблии Нӯъмонӣ буд. Барои уро Ҷ. Ванз Лалл [17], Обид Ҳасан Фаридӣ [55] ва Мухаммад Абдуллоҳӣ [1] на дигарон давом додаанд.

Дар Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ҳанӯз он вакт суннати санҷориани давом дошт. Ба вучуд омадани асарҳои Ризоиддинӣ Ҳидоят «Мачмаъалфусаҳо» (1911) [60], Мирзомуҳсин Шарқии «Намунаи адабиёти Эрон» (1922) [19], Садриддини Абди «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) [3] ва Ҳалилуллоҳи Ҳаддии «Осори Ҳирот» (1309-1310/1930-1931) [58] гувоҳ бар он аст.

Себози наинштани таърихи адабиёт дар ин се кишвари баъзе ҷаҳон ба поёни солҳои бистум ва сиому чихилуми қарни XX мурдад. Маҳз дар ҳамин солҳо китобҳои Зайнулобидини Ҳиссаи «Шеър ва адаби форсӣ» (1925) [28], Бадеъуззамони Ҳаддии «Суҳан ва суханварон» (1929-1930) [56], Ҷалолиддини Абди «Таърихи адабиёти Эрон» (1930) [62], Ш. Ҳусейнзода ва Ш. Ҳаддии «Адабиёт» (1934) [63], Сайд Нафисӣ «Таърихи назм ва насли» (1932-1933) [31], Рашиди Ёсамӣ «Адабиёти муосир» (1937) [19], Ҳиссаи Ҳаддии «Шоирояи непинай форсӣ дар Ҳинд» (1937) [59], Ҳиссаи Ҳаддии Ҷонубинуаро Баҳор «Сабкшиносӣ ё таърихи татаввuri насли» (1941) [11], Ризозода Шафақ «Таърихи адабиёти Эрон» (1941) [70], Муҳаммад Абдулғани «Форсии то мугул дар Ҳинд» (1941), Нигоҳи нигиқодӣ ба рушди забон ва адабиёти форсӣ «Нигати замони бостон то давраи ҳукмронии мугул» (1941) [2], Ҳиссаи Ҳаддии Сафо «Таърихи адабиёт дар Эрон» (1943) [48], Ш. Ҳиссаи Ҳаддии «Адабиёти ватан (барои синфи 7)» (1943) [64], Ҳиссаи Ҳаддии Сафо «Ҳамосасарӣ дар Эрон» (1945) [49], С. Риштини Ҳиссаи Ҳаддии «Муҳтасари адабиёти Афғонистон» (1946) [35], А. Ҳиссаи Ҳаддии «Адабиёт (ёри барои дарси адабиёти асрҳои XУ1, XУ11,

Ҳиссаи Ҳаддии «Футуҳи агарчи таъқид намудааст, ки “дар воқеъ нахустин касе, ки ғарбии адабиёти форсӣ наиншта, Ҳермон Эте аст” [57, 206], дар асл, тавре ғарбии адабиёти аввали бармесояд, Ҳомер Пургитол ва Вилём Узели ба ин ғарбии адабиёти форсӣ дар Ҳинд даршинашудаанд.

ХУ111 ва Х1Х) (1948) [22], Салими Найсорӣ «Гаърихи адабиёти Эрон» (1949) [30] ва гайра таълиф гардиданд.

Даҳаи панҷуми асри гузашта оғози марҳалаи густариши беандозаи навиштани таъриҳҳои адабиёти форсии тоҷикӣ чи дар Шарқ ва чи дар Гарб ба шумор меравад. Иллати аслии густариши фавқулодай ин падидай илмӣ дар нимаи садаи XX ва идомаи он то имрӯз натиҷаи рушди фарогири адабиётшиносӣ ва накди адабӣ, умуман, ва дар заминай адабиёти форсии тоҷикӣ, хосатан, дар ин кишиварҳо мебошад. Дастовардҳои нави илмӣ такозо мекарданд, ки таъриҳҳои пешинаи адабиёти форсии тоҷикӣ таҷдиди назар ва тақмилу тасҳех дода шаванд. Дар натиҷа дар Эрон*, Афғонистон*,

* Забехуллоҳи Сафо. Ҳамосасарой дар Эрон.-Техрон.-1324,1349; Ҳусайнӣ Ҳатиби. Таърихи муҳтасари насри форсӣ.-Табрез.-1327; Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон.Ч.1-5.-Техрон.-1332-1367; Ҳам ў: Муҳтасари таърихи таҳаввули назму насри порсӣ.-Техрон.-1333; Иброҳим Сафоии Малоири. Нахзати адабии қочор.-Техрон.-1333; Эҳсонӣ Ёршотир. Шеъри форсӣ дар аҳди Шоҳруҳ (нимай аввали қарни нуҳум).-Техрон.-1334; Ҳушангӣ Муставфӣ. Шуарои бузурги Эрон.-Техрон.-1334; Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввuri шеъри форсӣ.Дар 3 мӯҷаллад.-Техрон.-1334; Мирзомуҳаммадхусейни Фурӯғӣ. Таърихи адабиёт.-Техрон.-1335; Саид Муҳаммадризо Доии Ҷавод. Таърихи адабиёти Эрон аз ҳамлаи муғул то нимай аввали давраи сафавия.-Ч. 1.-Исфаҳон.-1335; Ҳусайнӣ Фаривар. Таърихи адабиёти Эрон ва таърихи шуаро.-Техрон.-1337; Аббоси Иқболи Оштиёнӣ. Таърихи муҳтасари адабиёти Эрон.-Техрон.-1338; Зайнулобидини Мӯътаман . Таҳаввули шеъри форсӣ.-Техрон.-1339; Забехуллоҳи Сафо. Ганчи сухан.-Техрон.-1340; Муҳаммад Садри Ҳошимӣ. Шеър ва шоирий дар аҳди сафавӣ.-Исфаҳон.-1341; Бузурги Алавӣ. Таъриҳ ва таҳаввули адабиёти ҷадиди Эрон.-Берлин.-1964 (ба олмонӣ); Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ.-Техрон.-1344; Ҳусайнӣ Ҳатиби. Таърихи татаввuri насри форсӣ.-Техрон.-1344; Муҳаммад Садри Ҳошимӣ. Шеъру шоирий дар асри сафавӣ.- Исфаҳон.-1344; Муҳаммадҷафари Маҳҷуб. Сабки ҳуросонӣ дар шеъри форсӣ.-Техрон.-1345-1350; Аҳмадӣ ва Ҳусайнӣ Размҷӯй. Сайри сухан. - Техрон.-1345; Ҳасани Комшод. Поягузорони насри ҷадиди форсӣ.-Техрон.-1366 (ба англisis); Забехуллоҳи Сафо. Насри форсӣ аз оғоз то аҳди Низомулмулки Тӯсӣ.-Техрон.- 1347; Аҳмад Гулчини Майонӣ. Мактаби вуқӯй дар шеъри форсӣ.-Техрон.-1347; Забехуллоҳи Сафо. Ганчинаи сухан.-Техрон.-1348; Исмоил

Пурин Аъло. Сувар ва асбоб дар шеъри имрӯзи Эрон.-Техрон.-1348; Ризозода Шафак. Таърихи адабиёти Эрон.-Техрон.-1349; Яхёи Ориёнпур. Аз Сабо то Нимо (Таърихи 150 соли адаби форсӣ). Дар 2 ҷилд.-Техрон.-1350; Аббоси Мехрини Шуштарӣ. Таърихи адабиёти Эрон дар асри хилофати араб.-Техрон.-1350; Муҳаммад Истеъломӣ. Баррасии адабиёти имрӯз.-Техрон.-1350; Муҳаммад Дағири Сиёқӣ. Пешгомони шеъри порсӣ.-Техрон.-1351; Саид Саҷҷоди Ҳусейн. Таърихи адабиёти Эрон.-Аврангободи Ҷакан.-1351; Рашиди Ёсами. Адабиёти мусоир.-Техрон.-1352; Аббоси Мехрини Шуштарӣ. Таърихи забон ва адабиёти Эрон дар ҳориҷ аз Эрон.-Техрон.-1352; Саидризо Сидуқни Ҳусравшоҳӣ. Шеър ва адаби форсӣ дар кишварҳои ҳамсоя.-Техрон.-1354; Аҳмад Самеъӣ. Адабиёти сосонӣ.-Техрон.-1355; Муҳаммад Истеъломӣ. Баррасии адабиёти имрӯзи Эрон.-Техрон.-1356; Ҳамиди Зарринқӯб. Ҷашмандози шеъри нави форсӣ.- Техрон-Тӯс.-1357; Яхёи Ориянпур. Аз Нимо то рӯзгори мо.-Техрон.-1357; Ҳамиди Зарринқӯб. Ҷашмандози шеъри пави форсӣ.-Техрон.-1358; Муҳаммадризо Шафэъин Кадканӣ. Адвори шеъри форсӣ аз машрутият то сукути салтанат.-Техрон.-1359; Ҳам ў: Аз Ҷомӣ то рӯзгори мо.-Техрон.-1360; Абдулҳусайнӣ Зарринқӯб. Сайре дар шеъри форсӣ.-Техрон.-1363; Ҷамшеди Маликпур. Адабиёти намоишӣ дар Эрон. Дар 2 ҷилд.-Техрон.-1362; Маҳдии Ҳамидӣ. Шеър дар асри қочор.-Техрон.-1364; Муҳаммадалии Сипонлу. Нависандагони пешрави Эрон.-Техрон.-1366; Ҳасани Обидинӣ. Сад соли достоннависӣ дар Эрон. Дар 2 ҷилд.-Техрон.-1366-1368; Аҳмади Тамимдорӣ. Ирфон ва адаб дар асри сафавӣ.-Техрон.-1368; Муҳаммадамини Риёҳӣ. Забон ва адаби форсӣ дар қаламрави усмонӣ.-Техрон.-1369; Рукниддини Ҳумоюнфарруҳ. Таърихи ҳашт ҳазор соли шеъри Эрон.-Техрон.-1370; Парвиини Шикебо. Шеъри форсӣ аз оғоз то имрӯз.-Техрон.-1370; Муҳаммад Дағири Сиёқӣ. Пепшоҳангони шеъри порсӣ.-Техрон.-1370; Шамси Лангрӯдӣ. Таърихи таҳлилии шеъри нав. Дар 4 ҷилд.-Техрон.-1357-1384; Муҳаммади Ҳукуқӣ. Шеъри нав аз оғоз то имрӯз.-Техрон.-1371; Таҳсини Ёзичӣ. Порсивисони Осиёи Сагир.-Техрон.-1371; Ҳасаналии Муҳаммадӣ. Шеъри мусоирӣ Эрон: Аз Баҳор то Шаҳрӯр.-Дар 2 ҷилд.-Қум.-1372; Шамси Лангрӯдӣ. Мактаби бозгашт.-Техрон.-1372; Аҳмад Саффори Муқаддам. Забон ва адаби форсӣ дар Буснӣ ва Ҳирзигувин.-Техрон.-1372; Сируси Шамисо . Сайри ғазал дар шеъри форсӣ.-Техрон.-1373; Аҳмад Карими Ҳаккок. Талиъаи таҷаддуд дар шеъри форсӣ.-Техрон.-1374 (тарҷумай масъуди Ҷаъфарӣ); Каюмарси Амирӣ. Забон ва адаби форсӣ дар Ҳинд.-Техрон.-1374; Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ. Чун сабӯе ташна. Таърихи

адабиёти мусори форсай.-Техрон.-1374-1375; Абдулхусайн Зарринқуб. Аз гузаштаи адабии Эрон.-Техрон.-1375; Сируси Шамисо. Сабкшиносии шеър.-Техрон.-1376; Аҳмади Тафаззулӣ . Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом.-Техрон.-1377; Ҳасани Миробидинӣ. Сад соли достоннависӣ.-Техрон.-1377; Муҳаммади Ҳуқуқӣ. Адабиёти имрӯзи Эрон. Назм.-Техрон.-1377; Ҳам ў: Адабиёти имрӯзи Эрон. Наср.-Техрон.-1377; Муҳаммад Ғуломризӣ. Сабкшиносии шеъри форсай аз Рӯдакӣ то Шомлу.-Техрон.-1377; Ҳасани Анӯша. Донишномаи адаби форсай дар Афғонистон. -Техрон.-1378; Муҳаммадризои Рӯзбех. Сайри таҳаввули ғазали форсай.-1378; Муҳаммад Маҳдӣ . Адаби паҳлавонӣ. Мутолиае дар таърихи адаби деринаи эронӣ аз Зардушт то Ашкониён.-Техрон.- 1379; Мансур Раствори Фасоӣ. Анвоъи насли форсай.-Техрон.-1380; Аҳмади Хотами. Таърихи адабиёти давраи Бозгашт.-Техрон.-1380; Муҳаммадҳодии Муҳаммадӣ. Таърихи адабиёти кӯдакони Эрон.-Техрон.-1380; Субҳонӣ. Таърихи адабиёт.-Техрон.- 1380; Алиасғари Мирбокӣ. Таърихи адабиёти Эрон. -Техрон.-1381; Муҳаммадризои Рӯзбех. Адабиёти мусори Эрон (шеър).-Техрон.-1381; Ҳам ў: Адабиёти мусори Эрон (наср). -Техрон.-1381; Рӯёни Садр. Бист сол бо танз.-Техрон.-1381; Сайд Абдуллоҳ. Адабиёти форсай дар миёни ҳиндувон.-Техрон.-1381; Парвона Тоҳирӣ. Ситорагони адаби порсай.-Техрон.-1382; Қосими Софӣ. Баҳори адаб. Таърихи мухтасари забон ва адабиёти форсай дар шибҳи қораи Ҳинд. -Техрон.-1382; Сиддиқи Сафизода. Таърихи адабиёти Эрон. -Техрон.-1382; Муҳаммадризо Шафевии Кадқани. Адабиёти форсай аз асли Ҷомӣ то рӯзгори мо.-Техрон.-1382; Зӯҳраи Заршинос. Забон ва адабиёти мусори Эрон. -Техрон.-1382; Қайсари Аминпур. Суннат ва навоварӣ дар шеъри мусор.-Техрон.-1383; Маҳдии Зарқонӣ. Чашмандози шеъри мусор.-Техрон.-1383; Ковуси Ҳасанлӣ. Гунаҳои навоварӣ дар шеъри мусори Эрон.-Техрон.-1383; Сайдҳасани Амин. Адабиёти мусори Эрон.-Техрон.-1384; Тавғиқи Субҳонӣ. Таърихи адабиёти Эрон.-Техрон.-1386; Сайд Маҳдӣ Зарқонӣ. Таърихи адабии Эрон ва қаламрави забони форсай. -Техрон.- 1388 ва дигарон.

Аҳмадалихон Кӯҳзод, Алимуҳаммади Заҳмо, Алиаҳмади Наимӣ, Муҳаммад Иброҳими Сафо ва Ғуломмуҳаммади Ғубор. Таърихи адабиёти Афғонистон барои сунуфи лисаҳо. - Кобул.-1330; Муҳаммадҳайдари Жубал. Таърихи адабиёти Афғонистон баъд аз ислом. - Кобул.-1330; Ҳам ў: Таърихи Афғонистон. - Кобул.-1336; Ҳам ў: Нигоҳе ба адабиёти мусори Афғонистон. - Кобул.-1337; Ҳолмуҳаммади Ҳаста. Мусорини суханвар. - Кобул.-1339;

Тоҷикистон*, Ҳиндустону Покистон* ва кишварҳои гарбӣ* дар ин
муғлат таъриҳ ва таърихгунагои адабиёти форсии тоҷикӣ зиёд

Гуломхайдари Яқин. Таърихи адабиёти дарӣ.-Кобул.-1342; Мавлавӣ
Муҳаммади Ҳастаи Ҳатлонӣ. Ёде аз рафтагон. - Кобул.-1344; Ҳусайнӣ
Номӣ. Сайре дар адабиёти дарии садаи сездаҳум. - Кобул.-1345;
Муҳаммадҳасани Тайибӣ. Таърихи адабиёти дарии Афғонистон. - Кобул.-
1348; Гуломсаравари Ҳумоюн. Таърихи адабиёти Бадаҳшон.-Кобул.-1353;
Абдуллоҳи Ҳабиб. Адабиёти муосир аз оғози садаи бист то ҷанги ҷаҳонии
Дувум (1900-1941-1945).-Кобул.-1356; Абдулқаюми Қавим. Таърихи адабиёти
дарии аз давраҳои бостонӣ то поёни ҷарни ҷаҳонии ҳичҷӣ.-Кобул.-1360;
Муҳаммад Усмони Сидҷӣ. Сайри адаб дар Афғонистон. Иҷмоли татавvuри
адабӣ дар асри ҳозир. - Кобул.-1360; Асадуллоҳи Ҳабиб. Адабиёти муосири
дарии.-Кобул.-1362; Ҳамӯ: Адабиёти дарӣ дар нимаи аввали садаи бистум.-
Кобул.-1366; Шоҳалиакбари Шаҳристонӣ. Ҳаҷв дар адабиёти дарӣ.-Кобул.-
1370; Латифи Нозими. Муқаддимае бар достоннависии кишвар.-Кобул.-
1380; Гуломсаравари Ҳумоюн. Таърихи адаби забони дарӣ дар садаҳои панҷум
ва шашуми ҳичҷӣ.-Кобул.-1380; Раҳнаварди Зарёб. Пасманзари насрӣ
постонии муосири дарӣ ва нуктаҳое дар бораи достон.-Кобул.-1382;
Абдуллоҳи Ҳабиб. Адабиёти дарӣ дар нимаи аввали садаи бистум.-Кобул.-
1388; Абдулқаюми Қавим. Муруре дар адабиёти муосири дарӣ (аз 1259 то
1380).-Кобул.-1385; Солеҳмуҳаммади Ҳалиқ. Таърихи адабиёти Балҳ (аз
гултариҳ рӯзгор то авоили садаи бисту якум).-Кобул.-1387; Муҳаммадионус
Гуѓонӣ Сакоӣ. Таърихи адабиёти форсии дарӣ (садаҳои 7 ва 8 ҳичҷӣ) (асри
гуѓонӣ). -- Кобул. – 1391 ва дигарон.

III. Ҳусейнзода. Адабиёти тоҷик (барои синфи 8).-Сталинобод.-1950;
Ҳ. Мирзоҳода. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XУ1-XІX ва
шотидон асри XX). - Сталинобод.-1950; Очерки таърихи адабиёти советии
тоҷик. Ч.1-2.-Сталинобод.-1956-1957; А. Мирзоев. Рӯдакӣ ва инкишофи
тоҷик дар асрҳои X-XУ.-Сталинобод.-1957; Ш. Ҳусейнзода, А. Болдирев.
Адабиёти тоҷик (барои синфи 9).-Сталинобод.-1960; Ҳ.Мирзоҳода.
Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (ба ёрии муаллимони адабиёт). -
Душанбе.-1962; Н. Маъсумӣ. Адабиёти тоҷик дар асри XУ111 ва нимаи
бонди асри XІX.-Душанбе.-1962; Л.Н. Демидчик . Драмаи солҳои 40-50
солии. -Душанбе.-1965; Р. Ҳодизода. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри
XІX.-Душанбе.-1968; А. Аббобӣ. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадаҳшон
(асри XІX ва аввали асри XX).-Душанбе.-1971; Аҳмад Ҳаддуллоев. Адабиёти

форсу тоҷик дар нимаи аввали асри X1.-Душанбе.-1974; С. Саъдиев. Сӯзаний ва муҳити адабии Самарқанди асри X11.-Душанбе.-1974; Абдуллоҷон Фаффоров. Назми форсизабони Ҳинд ва Покистон дар ними дуюми асри X1X ва асри XX.-Душанбе.-1975; Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои X11-X1Y.-Душанбе.-1976; А. Мирзоев. Адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри XY (1976, номатбӯъ); А. Мирзоев, А.Н. Болдиров, Р. Ҳодизода. Адабиёти тоҷик (барои синфи 9).-Душанбе.-1976; Драматургияи тоҷик. - Душанбе.-1978; У. Каримов. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XY111 ва аввали асри XIX.-Душанбе.-1978; А. Абдуманнонов, Р. Амонов, Л.Н. Демидчик, Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, М. Шукурев . Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. - Душанбе.-Ч. 1-6.-1978-1984; С. Амиркулов. Адабиёти тоҷик дар нимаи якуми асри X1X.-Душанбе.-1980; Ҳудойназар. Нигарише ба насли муосири дарии Афғонистон.-Кобул.-1981; И. Брагинский, М. Бақоев, А. Абивов, К. Айнӣ, Р. Ҳодизода, А. Афсаҳзод. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои X11-X1Y.-Душанбе.-1983; Ҳ. Отаконова. Таҳаввули жанри достон дар назми муосири тоҷик. - Душанбе.-1983; С. Мирзоев . Адабиёти муосири дарии Афғонистон.- Кобул.-1364/1985; С. Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри XY11.-Душанбе.-1985; А. Абдуллоев, С. Саъдиев. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри X1 ва аввали асри X11.-Душанбе.-1986; А. Афсаҳзод. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дувуми асри XY. - Душанбе.-1987; Ҳ. Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри X111. - Китоби 1 (1-2).-Душанбе.-1987-1989; Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев . Адабиёти тоҷик (асрҳои XY1-X1X ва ибтидои асри XX).-Душанбе.-1988; Маъруфи Раҷабӣ. Насри тоҷикии замони ҷанг.-Душанбе.-1990; Ҳ. Асозода. Адабиёти садаи XX форсии дарии Афғонистон (таҳдили осори манзум).-Душанбе.-1996; Ҳам ў: Адабиёти форсии дарии Афғонистон (насли достонӣ).-Душанбе.-1997; Ҳам ў: Адабиёти Эрон дар садаи XX. - Душанбе.-1997; С Амиркулов. Таҳаввули адабиёти тоҷик дар нимаи якуми асри X1X.-Душанбе.-1997; Р. Ҳодизода. Тасаввuf дар адабиёти форс-тоҷик.-Душанбе.-1999; Ҳ. Асозода . Адабиёти тоҷик дар садаи XX.-Душанбе.-1999; Н. Зоҳидов. Адабиёти арабизабони форсу тоҷик аз истилои араб то аҳди Сомониён.-Ҳуҷанд.-1999; З. Фаффорова. Ташаккул ва инкишофи адабиёти форсизабони Каշмир дар асрҳои XY1-XU11.-Ҳуҷанд.-2001; Н. Салимов. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои X1-X111).-Ҳуҷанд.-2002; Н. Сайфиев. Адабиёти тоҷик дар асрҳои XY1, XY11, XY111 ва нимаи аввали асри X1X.-Душанбе.- 2004; Н. Зоҳидов. Насри арабизабони адабиёти

форсу точик дар асрҳои У111-1Х. - Хуҷанд.-2004; С. Амирқулов. Таҳаввули жанрҳои адабиёти точик дар нимаи аввали асри X1Х. - Душанбе.-2005; Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. - Душанбе.-2006; А. Раҳмонов, Шамсиҷдин Шоҳин ва анъанаи ғазалсарой дар адабиёти тоҷики нимаи дуюми асри X1Х ва аввали асри XX.-Душанбе.-2006; Расул Ҳодизода, Алии Ҳурӯсонӣ. Таърихи адабиёти форсӣ (дарӣ, тоҷикӣ) (қуруни ХУ1-ХХ).- Кобул.-1388/2009; А. Сатторзода. Адабиёти тоҷик (барои синфи 8). -Душанбе.-2009; Ш.Р. Истрофилниё. Носирӣ Бухорӣ ва такомули таърихии адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр (қарни X1Х).-Душанбе.-2010; Ш. Раҳмонов. Таҳаввули воҳидҳо ва созмони жанрҳои лирикӣ дар назми форсу тоҷик.-Душанбе.-2010; Ш.З. Суфiev. Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы ХУ1-ХУ11 веков. - Душанбе.-2011 ва дигарон.

Hadi Hasan. Mughal Poetry: Its Cultural and Historical Value.-Madras.-1951; H.I. Sadarangani. Persian Poets of Sindh.-Karachi.-1956; T.N. Devare A Short History of Persian Literature at the Bahmani, the Adilshahi and Qutbshahi Courts-India Poona: S. Devare.-1961; Hadi Hasan. A Golden Treasury of Persian Poetry.-Delhi.-1966; Музаффари Ҳусейни Шамим. Шеъри форсӣ дар Ҳинд ва Покистон.-Техрон.-1349; M. Lutfur Rahman. Persian Literature in India during the Time of Jahangir and Shah Jahan.-Baroda.-1970; Яминхони Лоҳурӣ. Таърихи шеър ва суханварони форсӣ дар Лоҳур.-Карочи.-1971; Таърихи адабиёти мусулмонони Покистон ва Ҳинд.-Дар 5 ҷилд.-Лоҳур.-1971-1976 (ба забони урду); Инъомулҳақ Қавсар. Шеъри форсӣ дар Балучистон.-Ровилпинди.-1351; ; Заҳириддин Аҳмад. Покистон мен форсӣ адаб.-Дар 4 ҷилд.-1974-1985 (ба забони урду); Саид Ҳасани Сабти Резавӣ. Форсигӯёни Покистон.-Ҷ. 1.-Равилпинди.-1354; Гуломмуҳаммади Лъялзод . Шеъри муосири дарӣ дар Афғонистон.-Дехлӣ.-1377; Разия Ақбар. Назму насири форсӣ дар замони Кутбшоҳӣ.-Ҳайдарободи Дакан.-1982; Шуайб Аъзамӣ. Форсӣ адаб ба аҳди салотини Туғлӯқ.-Дехлӣ.-1985; Идрис Аҳмад. Сарҳинд мен форсӣ адаб. - Дехлӣ.-1988 (ба забони урду); Муҳаммад Абдуллоҳ. Адабиёти форсӣ дар миёни ҳиндувон. Тарҷумаи Муҳаммадаслави Ҳонӣ.-Техрон.-1371; Khalid Ahmad Nizami. Persian Influence on the Development of Literature and Sufi Traditions in South Asia.- Bethesda.-1992; Мунаввар Маъсудӣ. Кашмир ке форсӣ адаб ке таъриҳ.-Сринагар.-1993 (ба забони урду); Алиси Адаб. Машҳирӣ шуарон урду ке форсӣ шоирий.-Ҳинд.-1993; Аномори Шиммел. Адабиёти исломии Ҳинд.-Герон.-1373; Муҳаммад Ҳонҷӣ. Шуаро, ушамо ва умарон номии Ғуенӣ ва Ҳирғунгувин. Тарҷумаи Алии Давонӣ.-

Техрон.-1373; Маҳмудан Ҳоппий. Таҳаввули насрӣ форсӣ дар шибҳи қора. - Исломобод.-1375; Заҳирiddини Аҳмад. Эронӣ адаб.-Исломобод.-1375 (ба забони урду); Муҳаммадқаломи Саҳсаромӣ. Хидматгузорони форсӣ дар Бангладеш.-Доко.-1999; Шарофат Аббос. Балучистон мен форсӣ шоирий кӣ начое сол.-Кветта.-1999 (ба забони урду), *Abid Hasan Faridi. An Outline History of Persian Literature, AD 822-1926*.-Islamabad.-2002 ва дигарон.

* Ҳусейн Чугу. Нигоҳе кӯтоҳ ба адабиёти форсӣ.-Буснӣ ва Ҳирзигувин.-1914; Abdulla Anwar Beg. *Introduction to Persian Literature*.- Atma Ram & Sons.-1942; R. Levy. *Persian Literature*.-London, New York.-1951; Диён Бугдонувич. Адабиёти форсӣ дар Югаславӣ.-Техрон.-1333; A.J. Arberry. *Classical Persian Literature*.-New York.-1958; Е.Э. Бертельс. История персидско-таджикской литературы.-Москва.-1960; A.Pagliaro, A. Bausani. *Storia Della Letteratura Persiana*.-Milano.-1960; Литература Древнего Востока.-Москва.-1962; А.С. Герасимова, Г.Ф. Гирс. Литература Афганистана.-Москва.-1963; И. Брагинский, Д.Комиссаров. Персидская литература.-Москва.-1963; Ян Рипка и др. История персидской и таджикской литературы.-Москва.-1963,1970; W. Ivanov. *Ismaili Literature*.-Tehran.-1963; Bozorg Alavi. *Geschichte und Entwicklung der modernen persischen Literatur*.-Berlin.-1964; Е.Э. Бертельс. Суфизм и суфийская литература.-Москва.-1965; И. Брагинский. 12 миниатюр.-Москва.-1966; М. Занд . Шесть веков славы.-Москва.-1966; Г.Ю. Алиев. Персоязычная литература Индии.-Москва.-1968; Ч. Тоудиё. Забон ва адабиёти пахлавӣ.-Техрон.-1348/1969; Литература Востока в средние века.-В 2-х ч./Под ред. Н.И. Конрада, И.С. Брагинского, Л.Д. Поздневой.-Москва.-1970; В.Б. Никитина. Литература Ирана// Литература Древнего Востока.-Москва.-1971.-С.87-141; G.L. Tikku. *Persian Poetry in Kashmir*.-Los Angeles.-1971; Краткая история литератур Ирана, Афганистана и Турции.-Ленинград.-1971; W. Anna Heinz. *Der indische Stil in der persischen Literatur*.-Wiesbaden.-1973; И.С. Брагинский. Из истории персидской и таджикской литератур.-Москва.-1974; Р.Г. Левковская. Литература Ирана// Литература Востока в новейшее время.-Москва.-1977.-С.133-178; Н.А. Дворянков. Литература Афганистана//Там же.-С.179-191; I.G. Morison, J. Baldick, Muhammad Rizaa Shafi'ei Kadkani. *History of Persian Literature: From Beginning of the Islamic Period to the Present Day*.-E.J. Leiden: Brill-Koln.-1981; Y. Jaffery. *History of Persian Literature*. - Delhi.-1981; Д.С. Комиссаров. Пути развития новой и новейшей персидской литературы.-Москва.-1982; Meissami Julie Scott . *Medieval Persian Court Poetry*.-Prinston.-1987; Е.Э. Бертельс. История литературы и культуры Ирана.-Москва. - 1988; J.T.P. De Bruijff. *Persian Sufi Poetry: an Introduction to the Mystical Use of Classical Persian Poems* .- Routledge Curzon.-1997; *History and Literature in Iran: Persian and Islamic studies in honor of Peter W. Avery*.-London.-1998; Рубен Левӣ. Таърихи адабиёти форсӣ.-Техрон.-1378/1999; Н.И. Пригарина . Индийский стиль и его

тавишта шудаанд. Манзур аз таърихгунахо китобхое мебонианд, ки он таърихи таҳаввул ва такомули навъҳои ҷудогонаи адабӣ тоҷинда шудаанд.

«Фаҳмиини «адабиёт» ва «таърихи адабиёт» ва даврабандии он

Баррасии таърих ва таърихгунахои бисёре, ки дар заминаи омӯзиши форсии тоҷикӣ дар тӯли зиёда аз сад сол дар Шарқ ва Ҷаро навишта шудаанд, гувоҳӣ аз он медихад, ки муаллифони онро на таниҳо дар усул, равиш ва меъёрҳои арзёбии адабиёт ва ӯзуннигириш, балки дар фаҳмиши адабиёт ва таърихи он низ ба ӯзуннӣ таҳтилоф доранд. Зимнан, омузиши таърихиадабиётнигорӣ дар заминшини адабиёти форсии тоҷикӣ ва бурду бохти он бахши нисбатии ҷавонии адабиётшиносӣ мебошад [45, 183-194; 38, 168-174; 67].

Барои ғурӯҷе аз онҳо (аз ҷумла Забехуллоҳи Сафо, Ҳерман Гесе, Эдвард Браун, Ҷалолуддини Ҳумоӣ, Аҳмади Тафаззулӣ ва иншорон) ҳар ҷизе, ки дар қолаби назму наср оғарида шудааст, гувоҳи аз ин ҳамаи навиштаҷот адабиёт буда, таърихи адабиёт аз инҷумӯни мӯжарради асарҳои манзуму мансур ва адабони ҷудогона иборат мебошад. Барои ҳамин ҳамаи он асарҳои манзум ва инсуре, ки ба ин ё он забон навишта шудаанд ва муаллифони онҳо кӯшиш намудаанд, ки дар таъриҳҳои адабиёташон ҷой шоданд.

Toufan digar адабиётро сирф ба сифати ҳунари забонӣ ва тушварӣ (формалистӣ) шинохтаанд. Назди онҳо асари бадеӣ беш аз ин маҷмӯъи лафзҳо, ибораҳо, ҷумлаҳо ва хиллатҳои саноӣӣ (сийъатҳои бадеӣ) ва ё сохтори ҳудмухтор ва мунҳасир ба ҳудҷизи иншаре нест. Ва аз ин рӯ ҳангоми нақд ва баррасии асарҳои адабӣ низ ба вижагиҳои забонӣ ва сохтории он, яъне поэтикаи сохтории он, маҳдуд шудаанд. Бештарини онҳо аз пайравони мактаби шаклгароёни русӣ (формалистҳо), «нақди нав», сохторгарён (структуралистҳо) ва муқоисагароён (компоротавистҳо)

место в персидской поэзии. - Москва.- 1999; С.Иброҳимов. Адабиёти Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон то қарни сездаҳуми мелодӣ.-Боку.-2011 ва дигарон.

мебошанд. Ин муаллифон бар онанд, ки дар таърихҳои худ механизми оғариниши асари бадеиро, яъне таърихи дарунии онро ошкор созанд.

Гуруҳи севум бар он боваранд, ки адабиёт бозтоби айиӣ ва ё шарҳи мутлаки таърихи иҷтимоӣ аст. Намояндагони ин гуруҳ ба ҷои «таърихи адабиёт» ба кор бурдани истилоҳи «таърихи адабӣ» -ро дӯст доранд, аз қабили Э. Браун, Абдулхусайн Зарринкӯб ва дигарон. «Таърихҳои адабӣ», ба таъбири Маҳмуди Футӯҳӣ, «фарҳангномаҳое ҳастанд, ки асомии шоирон ва нависандагонро ба тартиби замонӣ мураттаб кардаанд, на алифбой» [57, 109-110].

Забехуллоҳи Сафо дар «Таърихи адабиёт дар Эрон», Зайнуlobидини Мӯътаман дар «Таҳаввули шеъри форсӣ», муаллифони «Таърихи адабиёти Афғонистон (барои сунуфи дувоздаҳи лисаҳо)», Муҳаммадҳайдари Жубал дар «Таърихи адабиёти Афғонистон» ва Муҳаммад Усмони Сидқӣ дар «Сайри адаб дар Афғонистон» аз чунин фаҳмиш баҳра гирифтаанд.

Гуруҳи чаҳорум таърихи адабиётро на танҳо аз маҷмӯъи асарҳои манзуму мансур иборат медонанд, балки ба он “таърихҳои бо забони адабӣ-бадеӣ навишташуда, асарҳои шеършиносӣ, тазкираҳо” ва гайраро низ шомил донистаанд [23,4].

Нихоят, *тоифаи панҷум* бар он ақидаанд, ки адабиёт шакли вижай шуури иҷтимоӣ буда, мувофиқи қонунмандии вижай дарунии худ рушд мекунад ва дорои истиқлоли нисбӣ аст. Ва аз ин ҷиҳат аз шаклҳои дигари шуури иҷтимоӣ, аз ҷумла таърих, илм ва гайра фарқ мекунад.

Ихтилофи усули дар фаҳмиши адабиёт ва таърихи он ба аксари муаллифони китобҳои таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ имкон надодааст, ки давраҳои асосии пайдоиш, таҳаввул ва тақомули он, таърихи дарунии онро аз даврони бостон то имрӯз ба дурустӣ ва илмӣ мушахҳас созанд. Бинобар ин дар таълифоти худ аз даврабандиҳои муҳталиф истифода кардаанд [38,168-174], ҷунончи:

1. Даврабандии адабиёт бар асоси хонадонҳои фармонраво;
2. Даврабандии адабиёт бар асоси сабқати замон;
3. Даврабандии адабиёт бар асоси навъҳо ё жанрҳо, сабкҳо ва мактабҳои адабӣ;
4. Даврабандии адабиёт бар асоси рӯйдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ;

5. Даврабандии адабиёт бар асоси даврахой омми таърихӣ.

Бояд гуфт, ки ҳеч яке аз ин панҷ даврабандӣ сарфи назар аз ҷонбаҳои мусбате, ки ҷанде аз онҳо доранд, барои таълифи илмии таърихи адабиёт, умуман, ва таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳоситаи, мувоғиқ нестанд. Барои мисол, агар аз зиёдаравиҳои шаҳргароён ва соҳтгароён ҷашм бипӯшем, метавонем иддао кунем, ҷо пайравони ин равиш тавонистаанд, ки рӯйи паҳлӯҳои торики адабиёти гузашта ва имрӯза дар бахши ҷонбаҳои суварӣ, яъне поитикаи осори адабӣ равшани биандозанд.

Таҷрибаи ҷандинсолаи донишмандон дар Шарқу Farb, мисли ӯзе дар «Таърихи адабиёти форсӣ» ва Маликушшуаро Баҳор шир «Сабкшиноӣ ё таърихи татавvuри насрӣ форсӣ» нишон ҷодааст, ки ҳеч гуна навъ, шакл, сабк ва мақтаби адабиеро наметавон сурог кард, ки дар раванди пажӯҳини он вижагиҳои риваниди такомул ва татавvuри адабиётро дар давраҳои муҳталиф ба сомонӣ бозтоб дихад ва бо ҳамии васила як давраи адабиётро аз ҷониби дигари он таҳхис бидихад.

Нақси кори ҷонибдорони равиши даврабандии адабиёт бар асоси руҳдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ дар он аст, ки дар шаҳрҳои тарафдорони ин тарик адабиёт ҷизе нест магар нусхабадале аз руҳдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ. Ҳол он ки, дар воқсъият, ҳунари адабиёт маҳз нусхабадалҳои руҳдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ набуда, бозтоби ҳунарии ҳаёти иҷтимоии инсон ва табиат аст. Агарчи инкор наметавон кард, ки дар синисилаи руҳдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ баъзан воқсъаҳои муҳимме рух додааст, ки бар асари онҳо хатти сайри адабиёт низ сифатан тағиیر ҳурдааст.

Нақси умдаи методологии даврабандии адабиёт бар асоси таърибандиҳои омми таърихӣ иборат аз он аст, ки дар он талош шаҳрҳои мешавад, то даврабандии адабиётро бо даврабандии таърих ва равандҳои адабиро бо равандҳои таърихӣ оmezish душанд. Пайравони ин равиши дар асл ҳостори даврабандии таърихи иҷтимоиянд, на даврабандии адабиёт. Онҳо аз адабиёт ҷонҳо ба унвони гувоҳи ёрикунанда ва қувватдиҳандай даврабандии таърих баҳра мегиранд. Ҳарчанд ки онҳо такрор ба такрор таърихи кардаанд, ки раванди такомули адабиёти бадеиро бо раванди омми таърихӣ яке наметиндоранд. Вале он гуна ки аз гарӯҳон даврабандии онон бармеояд, ба рушди дарунии адабиёт,

яңис таҳаввулүү чынбаҳои ҳунари, ба гаври бойдук шояд ари паниходаанд. Ва чун патича натавонистаанд, ки таърихи адабиёттөрө ба ғунаи усулӣ ва илмӣ таълиф намоянд.

Аз ин рӯ адабиёттөрө бойдук таңхо ва ҳатман ба сифати падидан вижка ва ҳунарии мустақил шинохт ва даврабандӣ кард, то имконоти мусоиде барои тамийиз ва ташхиси илмӣ ва усулии давраҳои муҳталифи адабиёт фароҳам ояд.

Аммо адабиёттөрө чун падидан вижка ва ҳунарии мустақил баррасӣ ва даврабандӣ кардан ба он маънӣ нест, ки аз равишиҳои дигари баррасӣ ва даврабандӣ на бояд истифода намуд ва ё сарфи назар кард. Мо бар ин боварем, ки аз онҳо, ба хусус, аз равиши даврабандӣ бар асоси навъ, сабк ва мактабҳои умдаи адабӣ, ҳамчунон бар асоси руҳдодҳои таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва бар асоси давраҳои омми таърих, метавон ба унвони равишиҳои ёридиҳанда ба қадри зарурат истифода бурд, хосса дар фаслбандихое, ки даруни давраҳои ом қарор доранд.

Боист давраҳои адабӣ аз якдигар аз нигоҳи муҳтавои ғояйӣ ва шакли бозтоби ҳунарии он, чун мавзӯъ, мазмун, дарунмоя, засилаҳои тасвир, абзори баён, наъваи оғариниши тасвирҳо ва симон сёдамжо, сабк ва равишни оғарининӣ аз ҳам фарқи сифатие дошта бошад, вагарна наметавон ба вучуди давраҳои гуногуни яқин ҳосил кард. Маншай ҳамаи дигаргуниҳо дар муҳтавои ғояйӣ ва шакли бозтоби ҳунарий дар адабиёт, вучуди таҳаввул ва татаввур дар диди эстетикии (биниши ҳунарии) оғаришгарони давраи мушаххас, яъне таҳаввул ва татаввур дар тарз ва тарики дарки бадеии инсон, чомеа ва табиат ва, ба як сухан, воқеъиятҳои айнӣ ва зеҳнӣ мебошад. Аз ин рӯ тағиирот дар биниши зебоишнохтӣ сабабгори тағиирот ва дигарсозӣ дар марҳилаҳои гуногуни адабиётт юн.

Бо таассуф бояд ёдовар аз он шуд, ки тамоми ҳарфҳо, ки то имрӯз дар заминай адабиёти форсии тоҷикӣ ва фаъолияти оғариниши адибони форсигӯю форсизабон аз ҷониби донишмандон ироа шудааст, голибан тааллук ба муҳтавси осор ва афкору назариёти гӯяндагони он дорад, на ба тарзи сухани эшон, ба сабк ва шевай баёни ҳосашон, ба ҳунари оғаринандагиашон. Ба ин маънӣ, ки муҳаққиқони адабиёти форсии тоҷикӣ то ҳанӯз бештар ба муҳтавои навиштаҳои адибони форсигӯю ва форсизабон мароқ зохир намудаанд ва ҳама бидуни истисно солиёни дароз қӯшиш

шоир, ки ба саволи ин ё он шоир ё нависанда «чӣ мегӯяд»¹ суғти бошанд, аз қабили «Фирдавсӣ чӣ мегӯяд», «Носири гӯнҷӣ чӣ мегӯяд», «Низомӣ чӣ мегӯяд», «Ҳофиз чӣ мегӯяд», «Гӯзинӣ чӣ мегӯяд» ва гайра. Аммо аз хусуси он ки ин шоирон ва ин нависандагони номӣ «чӣ тавр сухан мегӯянд», яъне ба чӣ тарзу барои он ба қадом шева, ки он осорашонро мондагор ва нотакорӣ ҳамаудаст, тақрибан сухане нарондаанд. Агар сухане ҳам дар ғонистоти ҷонӣ рафта, он ҳам, мутаассифона, ҷузъӣ ва зимӣ буд, ба моҳияти мавзӯъ равшание намеандозад. Бар асари маҳз аз ӯни ривии дар таҳқиқ ва таълиф кор ғирифтани донишмандон ба мушилиғони таърихҳои адабиёт то ҳанӯз наметавонем ба таври мушаххас ва усулий ва илмӣ шеъри шоиреро аз шоири дигаре ва асари нависандаэро аз нависандаи дигаре тамийиз бидихем. Маслони, Рӯдакиро аз Қатрони Табрезӣ, Фирдавсиро аз Асадии Гӯнҷӣ, Низомиро аз Амир Ҳусрав, Саъдиро дар шеър аз Сайфи Ҳаронӣ ва дар наср аз Абдурраҳмони Ҷомӣ, Ҳофизро аз Ҳочу ва ғ. к. Барои ҳамин ҳам маъмулан дар ҷунин мавридҳо бо зикри мушаххасоти зохирӣ ва ҷузъӣ иктифо мекунем ва гумон ҳам бекунем, ки осори адибон ва худи онро ба дурустию ростӣ шинохтаем.

Сарғиназаркарданҳо аз баррасии ҷанбаи ҳунарии адабиёти форсии тоҷикӣ дар тӯли солиёни дароз ба он натиҷа овардааст, ки ғонистоти адабиётшиносии мо ба таҳқиқоти таърихшиносӣ, осори филсафӣ, ҷомеъашиносӣ ва гайра табдил ёфта, қитобҳои, ба штислоҳ, таърихи адабиёти мо ба таърихҳои қишиварамон, фалсафаи он, дину мазҳаби он, фарҳанги он ва гайра шабоҳат пайдо шимудаанд. Ин ҳама моро имрӯз водор месозад, ки аз ин ба байд ҷишибётро ба сифати адабиёт, яъне ҳамчун яке аз шоҳаҳои мустақили ҳунарҳои зебо, ки ҷавҳари онро тасвир ва тасвиргарӣ, сувори хаёл, маъниву мазмунҳои шоирона, қаломи мухайял ташкил медиҳад, баррасӣ намоем. Зоро дар адабиёти асил гайр аз ин үнсурҳо ҷизи дигари муҳимтаре нест. Ғақат ва ғақат дар ҳамон сурат мо метавонем арзиши воқеъии ҳар як шеъру достон ё қасидаву маснавӣ, қитобҳои мансурро, фаъолияти оғарининии шоиреро, достонсароэро ё қасидасарою маснавигӯро, носиреро ва ҷуғузи афкору осори онро дар раванди такомули адабиёти форсии тоҷикӣ тайъин намоем. Вагарна байд аз ин ҳам пешӣ мо қаломи

сараву носара, нагзу бад, матбӯъу номатбӯъ, шеъру шиор, тақлиду ибтикор яксон хоҳад монд.

Ҳамин тавр, таърихи адабиёт дар асл таърихи пайдоиш, таҳаввул ва такомули адабиёти бадей, раванд ва сабкҳои адабӣ, таърихи такомули диди эстетикий, яъне ҷаҳонбиишо ҷаҳонфаҳмӣ ва маҳорати ниғорандагӣ мебошад.

Аз ин рӯ ҳангоми таълиф бояд, пеш аз ҳама, ба намунаҳои адабии асил ва фаъолияти адабони ҳунарманд ва навовар такя намуд ва аз баррасии асарҳои такрориу тақлидӣ ва фаъолияти оғаринишии адабоне, ки ба андӯхтаҳои адабиyo ҳунарии пешиниён чизи тозае зам накардаанд, бояд ҳуддорӣ кард. Аммо ҳамзамон фаромӯш набояд кард, ки раванди такомули адабиёт хеле фароҳтар ва доманадортар аз намунаҳои асил ва фаъолияти оғаринишии адабони ҳунарманд, ба истилоҳи дигар, “нухбагарой” мебошад. Мутаассифона, аксарияти кулии таъриҳҳои мавҷудаи адабиёти форсии тоҷикӣ ин ҷизро ба эътибор нағирифтаанд.

Зарурати назари нав ба таърихи адабиёт

Дарки зарурати ба таври усулий ва илмӣ, бо биниши нав, назари нав таълиф намудани таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ ва таълими он дар доираҳои илмӣ ва донишгоҳии Тоҷикистон дар нимаи аввали солҳои 80-уми садаи XX оғоз гардида [16;39,195-206] дар даврони Бозсозӣ ва Ошкорбаёнӣ ошкортар ва умумитар шуд [67;68;69;71;45;70;46;47;8;12;13;72;26;74;75;27]. Маҳз дар ҳамин солҳо кафедраи адабиёти классикии Донишгоҳи давлатии (ҳоло миңлии) Тоҷикистон тарҳи китоби дарсии «Гаърихи адабиёти форсии тоҷикӣ (аз давраи Атика то ибтидои садаи XX)» - ро дар 2 ҷилд ва 3 китоб ба вучуд овард ва Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳо таълиф ва нашри силсилаи очеркҳо оид ба адабиёти форсӯ тоҷикро дар 12 ҷилд ва аввалин таърихи муғассали адабиёти советии тоҷикро бо усули нав – аз рӯи инкишофи жанрҳо идома дод. Зимнан, он вакт таълифи «Гаърихи адабиёти тоҷик аз замонҳои қадим то айёми мо» низ дар 10 ҷилд ба нақша гирифта шуда буд.

Аммо ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 90 имкон надод, ки на танҳо ин тарҳҳо амалӣ гарданд, балки таълиф ва нашри ҷилдҳои оҳирини «Гаърихи адабиёти советии тоҷик» низ боздошта шуд.

Бо дарёфти сулҳ ва мухайё гардидан фазои муносаби илмӣ
адабиётшиносӣ ва накди адабии тоҷик масъалаи зарурати
ифтагнав кардани назар ба адабиёти гузашта ва имрӯзai
тоҷикий, аз ҷумла зарурати таълифи таърихи он аз нав ба
бономад [33;3-9;53;37;36;73;5;43;29;24;10;52].

Устодони адабиёти Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи
оғизик Бобоҷон Гафуров дар ҳайати докторҳои илмҳои
билиологӣ раиси вакти ин Донишгоҳ Н. Салимов, шодравон А.
Гордиҷинов, М. Ҳоҷаев ва Н. Зоҳидов соли 2008 тархи (прос-
ект) китоби дарсӣ барои факултати филологияи тоҷики
оғизабоҳи олиро зери унвони «Таърихи адабиёти форсу тоҷик аз
еврони қадим то рӯзгори мо»-ро дар 4 ҷилд ва 7 китоб тартиб
шуданд. Мутаассифона, ин тарҳ ҳам бо марги нобаҳангоми
профессор Абдулмажид Насриҷинов ва ба кори дигар гузаштани
профессорон Носирҷон Салимов ва Низомиддин Зоҳидов то ҳол
ашниаш нашудааст.

Бо дарки зарурати фавқулодаи навиштани таърихи мукаммали
ва усулии адабиёти форсии тоҷикий аз даврони бостон то
номони Истиқлоли давлатӣ Сардори Давлат ва Ҳукумати
Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суханронӣ ба
муносабати Рӯзи забони давлатӣ 5 октабри соли 2010 ба Вазорати
шариф ва Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон супориш
шуд, ки “китоби таърихи адабиёти тоҷик таҳия ва нашр карда
шавад”. Ҳоло ходимони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ бо ҷалби донишмандон ва
устодони донишгоҳу донишкадаҳои ҷумҳурий ва хориҷӣ ба таҳия
таълифи “Таърихи адабиёти форсии тоҷикий (аз замони бостон
са имрӯз)” дар шаш ҷилд машғул мебошанд.

Таълифи таърихи илмӣ ва усулии адабиёти форсии тоҷикий
мундан мұътамаде барои барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ
ва байзҳои қироати мактабу мадраса ва донишкадаву донишгоҳҳо
оҳид шуд.

Зимнан, зарурати бознависии чунин таърихи адабиёти форсии
тоҷикиро дар кишварҳои дигари форсизабон низ дарк намудаанд
[67,265-267].

Яке аз иштироккунандагони Конференсияи илмию эҷодии
“Таърихи адабиёти шӯравӣ: назари нав” дар Институти адабиёти
тоҷикии ба номи А.М.Горкий М.Мушинский баъзе аз усули

таърихнадабиётингории павро чунин баршумурдааст: "Таҳлилгарӣ, таърихмандии пайгириона, модерниситети, муносибати эҳтиёткорона ба санадҳо, адами ҳама гуна пешфарзӣ, ғаразгарой, дарки амиқи ҳодисаҳои иҷтимоию сиёсӣ ва ба вижга падидаҳои адабӣ дар ҳамбастагиашон, дарки ҳудвижагии адабиёт ҳамчун шакли бозтоби тасвиргароёнаи воқеъият, дақиқӣ, қазовати мунисифонаи асарҳои ҷудогона, фаъолияти оғарнишии адабон ва равияҳои комили адабӣ, кӯшиши қашфи амиқи қонунмандии рушди адабиёт... бояд асоси модели нави "Таъриҳҳо..." бошанд" [20, 157].

Истиқлоли адабӣ ё ҳуд ваҳдати адабиёти форсии тоҷикӣ

Азбаски таълифи таърихи илмӣ ва усулии адабиёти форсии тоҷикӣ аз даврони бостон то замони мо ҳамчунин бастагӣ ба ҷавоб ба саволи истиқлоли адабӣ ё ҳуд ваҳдати адабиёти форсии тоҷикӣ дар Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон ва қаламрави забони форсӣ дорад, лозим медонем, ки дар замина низ равшанӣ андозем.

Пажӯҳишгарони адабиёти форсии тоҷикӣ дар садаҳои ХУ1-ХУ111 беш аз пеш сари як нукта таъкид намудаанд, ки гӯиё адабиёти як замон ягонаи форсии тоҷикӣ дар ин давра ба ҷанд шоҳаи мустақил ва ба андозан қобили мулоҳиза аз ҳам ҷудо бахш мешавад, аз ҷумла ба адабиёти форсии тоҷикӣ дар Мовароунаҳру Ҳурӯсон, адабиёти форсӣ дар Эрон ва адабиёти форсизабони ҳиндӣ дар Ҳиндустон [14, 58-59; 34, 276; 21, 48; 15, 142; 61, 3].

Далели асосии онҳо ин аст, ки бар асари марзбандиҳои сиёсие, ки дар қаламрави як замон ягонаи адаби форсӣ ба вучуд омад, яъне қисмат шудани хоки Мовароунаҳру Ҳурӯсон дар байни шайбониён, сафавиён, темуриёни Ҳинд ва баъдтар дуррониҳо адабиёти форсии тоҷикӣ дар қаламрави ин давлатҳо ҳудвижагиҳо касб кард. Онҳо ин ҳудвижагиҳоро дар муҳтаво, забон ва тарзи баёни адабон дар ин кишварҳо ба мушоҳида гирифтаанд ва ба ҳулосае омадаанд, ки гӯё бо мурури замон муштаракот ба андозаи қобили мулоҳиза коҳиш ёфта, робитаҳои адабӣ тадриҷан дар байни доираҳои адабии ин кишварҳо қатъ гардидаанд.

Аз истиқлоли мутлаки адабиёти як замон ягонаи форсии тоҷикӣ дар асрҳои ХУ1 ва ХУ11 сухан ба миён овардан дар ҳолате дуруст ҳоҳад буд, ки ҳайати тасвирҳо ва усули тасвиргарӣ, забон ва воситаҳои баён дар адабиёти ба истилоҳ тоҷикӣ дар Мовароунаҳр, адабиёти форсӣ дар Эрон, адабиёти дарӣ дар Ҳурӯсони Афғонистон

и адабиёти форсизабони ҳиндӣ дар Ҳиндустон дигар бошад. Фарке, дар муҳтавои осори адабии ин кишварҳо дар асрҳои XV1 ва XVII зуҳур намудааст, як чизи муқаррарӣ, табии ватонунӣ буда, ҳеч ваҷҳо дар мутлақи ин адабиёт намебошад. Барои он ки фарқҳое, ки пажӯҳишгарон дар муҳтаво ва забону бағин осори адабони ин кишварҳо ба мушоҳида гирифтаанд, дар шаҳрои пешинаи адабиёти форсии тоҷикӣ низ ҷой дошт. Агар шоирони Табрезӣ дар дарки шеъри шоирони Мовароуннаҳру Ҳуросон мушкиле дошт ва рӯйи ниёз ба Носири Ҳусрави Гӯబодиёнӣ оварда буд, ҳаргиз маънои онро надошт, ки адабиёти шаҳрои Самарқанду Бухоро ё Ғазнину Табрез ё Дехлӣ ҳар як ба при худ мустақил буданд ва яке моли адабиёти форсӣ, дигаре при, севумӣ тоҷикӣ ва ҷаҳорумӣ моли адабиёти ҳиндӣ мебошанд.

Ташхиси тамоюлҳои асосии адабиёт ба забони форсии тоҷикӣ ширин кишварҳо дар садаҳои XV1 ва XVII бармalo месозад, ки он ширин моҳият ягона боқӣ мондааст. Инро метавон дар асоси таҷдидоти ахир дар нисбати адабиёти форсии тоҷикии асри XVIII таҷдид гуфт. Зуҳури вижагии маҳаллии мовароуннаҳрӣ ё Ҳуросонӣ, ё ҳиндӣ ва гайра дар адабиёти ин даврҳо ба ҳеч ваҷҳо далел бар нест. Адабиёти он маҳалҳо нест.

Осору афкори Бадриддини Ҳилолии Астарободӣ, Зайнiddини Носифӣ, Абдураҳмони Мушиқии Бухорӣ, Мирзо Бедили Декҳлавӣ, Соиби Табрезӣ, Шавкати Бухорӣ, Фонии Кашириӣ, Чунайдуллоҳи Ҳозики Ҳиротӣ, Нозими Ҳиротӣ, Калими Кошонӣ, Голиби Омулӣ, Урфии Шерозӣ, Носиралии Сирҳиндӣ, Қосими Нашонпурӣ, Малеҳои Самарқандӣ, Мулҳами Бухорӣ, Сайдои Насафӣ, Мирзо Содики Муншиӣ, Мирзо Асадуллоҳи Ғолиб, Мулҳами Бухорӣ, Қоонии Шерозӣ ва дигарон моли як адабиёт шарҳӣ, на моли се ё ҷаҳор адабиёти мустақил. Ҳамаи онҳо “аз як ҷареи маънавӣ об ҳӯрда, дар пиromуни як анъанаи фарҳангӣ эҷод ҳӯрда, ба як забони муштарақ сухани дурфишон ангехтаанд” [54, 11]. Инро, ҳушбахтона, соҳибони тазкираҳоёе, ки дар заминai адабиёти ин қарнҳо таълиф гардидаанд, дуруст дарк намудаанд. Ҳеч яке аз онҳо адабиёти форсии тоҷикии ягонаро ба шоҳаҳо баҳш шакардаанд, аз ҷумла соҳибони «Тазкираи Насрободӣ», «Миръот-ӯзҳоӣ», «Музаккирулассҳоб» ва гайра. Барои мисол, Малеҳо дар тазкирааш ба «мувофиқати машраби» шоирони Мовароуннаҳр бо шоирони Эрон дар шеъру адаб таъкид намудааст, на аз

мухолиғат. Аз 165 шоире, ки дар қисми асосин тазкираш у зикр гардидааст, 56 нафарро шоирони Эрон (аз Исфаҳон -17 нафар, аз Коғон -14, аз Сабзавор - 5, аз Нишопур - 3, аз Кум - 2, аз Гелон - 2) ташкил медиҳанд. Донишманди нуктасанчи точик Садрӣ Саъдиев дуруст ба мушохида гирифтааст, ки «Малеҳо шоирони Эронро на танҳо аз рӯйи иродаву хошиши шахсии худ, балки ба ҳукми умумияти таърихии адабиётҳои точик ва форс ба тазкираш дохил кардааст» [50,87]. Гузашта аз ин, бино бар шаҳодати Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар «Музаккирулаҳбоб», Мутрибӣ дар «Тазкиратушшуаро» ва Зайниддин Восифӣ дар «Бадоеъулвақоэъ», беш аз 500 нафар адабони Ҳурӯсон ба Мовароуннаҳр ва аз Мовароуннаҳру Ҳурӯсон ба Ҳинд, Ироки Аҷам ва Туркия ҳичрат намудаанд ва бо ҳамин восита робитаҳои адабии мустақимро дар байни доираҳои адабии адабиёти форсии точикӣ барқарор нигоҳ доштаанд. Бино бар шаҳодати Эраҷи Ағшор, нуғуз ва шуҳрати Шавкати Бухорӣ дар Эрон ба дараҷае будааст, ки «зоҳирон метавон гуфт, чунг ва сафинае нест, ки аз қарни X1 (ХУ11-А.С.) ба баъд навишта шуда бошад ва шеъре аз ин шоири хушсӯҳан дар онҳо наёмада бошад» [9,313]. Ба ҳамин андоза Соиби Табрезӣ дар адабиёти ҳавзаи Мовароуннаҳр таъсир доштааст. Ба мушоҳидай устод Садриддини Айнӣ, «Сайидои Бухорои Насафӣ қариб 25 фоизи шеърҳои Соиби Табрезии Исфаҳониро мухаммас кардааст» [65,39]. Сайидои Насафӣ комилан ҳақ дошт бигӯяд, ки:

*Ба мулки Исфаҳону Ҳинд меҳонанд ашъорам,
Зи Туркистонаму ҳаргиз надорам имтиёз ин ҷо.*

Аз ваҳдати адабиёти форсии точикӣ дар садаҳои ХУ1, ХУ11 ва ХУ111 он чиз ҳам шаҳодат медиҳад, ки бисёре аз ҳодиса ва падидаҳои адабӣ миёни онҳо муштарак мебошад, аз қабили идомаи адабиёти дарборӣ, нуғузи бештар пайдо намудани адабиёти доираҳои шаҳрию ҳунармандӣ, ривоҷи адабиёти мазҳабӣ ва тасаввӯфӣ, ташаккули сабки ҳинҷӣ ё сабки исфаҳонӣ ва гайра. Зуҳури ин ҳодиса ва падидаҳои адабӣ дар ин кишварҳо ба ҳеч ваҷҳ тасодуфӣ набуда, аз ваҳдати адабӣ (на аз истиқтоли адабӣ) гувоҳӣ медиҳад. Садрӣ Саъдиев дар китоби арзишманди худ “Адабиёти точик дар асри ХУ11” (1985) икror шудааст, ки сухансароёни устод ва навпардози садаҳои ХУ1 ва ХУ11 дар Эрон ва Ҳиндустон, мисли Хоҷа Осафӣ, Нозими Ҳиротӣ, Урғии Шерозӣ, Соиби Табрезӣ, Шавкати Бухорӣ, Абӯтолиби Қалим, Мирзоҷалоли Асир,

Пиоми Астарободӣ, Носиралии Сирхиндӣ ва Маъсъуди Исфаҳонӣ таърихи доираҳои адабии Мовароуннаҳри асри ХУ11 хеле шуҳрат ҷонта, осорашон пайваста мавриди гуфтугӯву муҳокима ва табобӯу тақлид қарор гирифта буданд” [50,64]. Ворид гардидани шеърҳои Нозим, Қассоб ва Қоонӣ ба «Шашмақом» низ қазияи болоро тасдиқ менамояд [65,42].

Сустии қазияи истиқлоли адабӣ ёфтани адабиёти форсии тоҷикий дар Ҳурросону Мовароуннаҳр, адабиёти форсӣ дар Эрон ва ғлобиёти форсизабон дар Ҳиндустонро аз миёни пажӯҳишгарони ғлобиёти ин давр донишманди соҳибзавқ ва соҳибаандешаи тоҷик Ҷӯҳон Амирқулов дарк намудааст ва дар замина дуруст ҷоншиитааст, ки: “Вале бо вучуди ин, масъалаи мустақилияти ин ғлобиётҳоро, маҳсусан дар тӯли қарнҳои ХУ1-ХУ11 ба ҳадди инфрог таъкиду таъйид намуда, ҳамчун қазияи илмӣ ба риштаи муҳокима кашидан усулан чандон саҳҳ ва самарарабахш наҳоҳад буд. Зоро дар давраи мазкур байни адабиёти ҳавзаҳои зикршуда ва намояндагони онҳо иртиботи ирсӣ ва равобити бевосита қавие шуцул дошт, ки ҳамаи онҳоро ба як маҷрои умумии адабӣ ворид шоҳт. Аз ҷумла, интишори сабки ҳиндӣ барои ҳамаи адабиёти форсизабони асрҳои ХУ1-ХУ11-и Эрону Ҳиндустон ва Ҳурросону Мовароуннаҳр муштарак ва умумӣ мебошад” [6,12].

Бо назардошли он чи гуфта шуд, адабиёти форсии тоҷикии ғидоҳои ХУ1 ва ХУ11-ро ба ҳайси як адабиёти ягона (на се ё ҷаҳор шибииёти мустақил) омӯҳтан ба мақсад мувоғик мебошад.

Зуҳури истиқлоли адабии нисбӣ миёни адабиёти як замон ҷонаи Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон ва форсизабони Ҳиндӯстон таҳо дар даврони, ба истилоҳ, адабиёти мӯосир ва ё, ба истилоҳ, адабиёти миллӣ ин қишварҳо ба назар мерасад, ки ташаккули ои мутаносибан ба ҷоряки аввали нимаи дувум ва охирӣ ғарии XIX ва ибтидои садаи XX рост омада, дар шароити гуногуни иҷтимоӣ ҷараён доштанд. Дар ин марҳила дар ин қишварҳо таҳриҷан адабиётҳои танқидие ташаккул меёбанд, ки ҳам аз лиҳози мавзӯъ, муҳтаво ва ҳам аз лиҳози воситаҳои тасвир ва ҳам аз лиҳому андешаҳое, ки дар худ доштанд, сифатан фарқ мекарданд ва замоюли маърифатпарварӣ ё равшангарӣ ва маорифпарварӣ ҷонганд. Ба он ҷудоии сиёсӣ ва иҷтимоии ин қишварҳо дар тӯли шёда аз сесад соли охир замина гардида буд.

Доктор Маҳмуди Футӯҳӣ дуруст шаҳодат додааст, ки “дар қарни охир дар миёни эрониён ва арабзабонон, садаи охир, ба унвони “муосир” ё даврони ҷадид (алҳадис) шинохта мешавад. Бинобар зеҳнияти мутадовил дар ин ҷавомеъ, “муосир” ба давроне итлоқ мешавад, ки дар он андешаи таҷаддултабии дар баробари суннатҳои кӯҳан пайдор шудааст. Мушахҳасаи аслии ин даврон, таҷаддуд ва мудернишм ва рӯйгардонӣ аз соҳторрои иҷтимоии суннатӣ ва нигариши кудамоӣ аст” [57, 169]. Аммо оғози адабиёти муосирро дар Эрон “дар адабиёти асри машрутат” [57, 170] додааст, ки ба назари мо дуруст нест. Зоро “рӯёруни нау кӯҳна ва андешаи таҷаддулхоҳие” [57, 170], ки ў мегӯяд, дар ин кишвар андаке пештар дар замони адабиёти равшангарӣ низ зуҳур дошт.

Доктори илмҳои филологӣ Субҳон Амирқулов, ки солиёни дароз бо таҳқиқи адабиёти дар асри XIX машгул мебошад, адабиёти нимаи аввали асри XIX-ро «ҳамчун як марҳилаи таркибии нимаи дувуми асри XIX» дониста, онро «адабиёти давраи гузариш ба аҳди Ҷадид» номидааст ва таъкид кардааст, ки онро “на чун ҷузъи таркибии адабиёти асрҳои ХУ11-ХУ111, ҷуноне ки адабиётшиносони замони шӯравӣ мукаррар кардаанд”, таҳқиқ намуд [7, 5].

Аммо сарфи назар аз истиқлоли адабии нисбӣ касб кардани адабиёти форсии тоҷикӣ дар даврони ба истилоҳ Нав ва Навтарин лозим ба таъкид аст, ки робитаҳои адабӣ ва фарҳангӣ дар қаламрави забон ва адаби форсӣ дар ин марҳилаҳо, ҳатто дар замони Шӯравӣ алорагми сиёсати «садди оҳанин»-и он низ, агарчи гоҳ ҳафиф ва гоҳе заиф шуда, вале ҳаргиз қатъ нагардида буданд. Барои мисол, осор ва афкори Зайнулобидини Мароғай ва хосса китоби ў «Саёҳатномаи Иброҳимбек ё балои таассути ў», драма ва номаҳои номии Мизо Малкумхон, ки дар сарзамини Эрон мезистанд, барои аҳли Бухоро, Ҳирот ва Кобул ноошно набуданд. Агар навиштаҳои Маҳмуди Тарзӣ ва «Сироҷулаҳбор» - и ў дар танвири афкори мардуми Бухоро ва Самарқанд нуфуз ҷонит, таълифоти Садриддини Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» ва «Саргузашти як тоҷики камбагал»-и ў дар Эрон ва Афғонистон лиққати аҳли илму адаби ин кишварҳоро ба худ ҷалб намуда буд. Абулқосим Лоҳутӣ дар як мактуби худ ба номи устод Айнӣ дар таърихи 4 декабря соли 1927 шаҳодат додааст, ки «намояндагони Эрон ва муdirони рӯzномаҳо ва вакiloni маҷlis... беандоза аз

судмандий «Намунаи адабиёти тоҷик» хурсанд буданд» [25,11]. Шоирони афғонистонӣ Ҳасан ё Ҳиротии Ширинсухан ва Нодими Майманагӣ маҳз пас аз шиносоӣ бо газали машҳури Лоҳутӣ «Ишқилоби сурх» ва намунаи назираҳои шоирони тоҷик, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷо доштанд, назира гуфтаанд. Ва осори адибони тоҷик дар ташаккули адабиёти миллӣ ва ватании Афғонистон дар солҳои 20 ва 30-уми асри гузашта саҳм доштааст [40,50-54].

Бо назардошти он ки дар байнӣ адабиёти муосири Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон сарфи назар аз суст шудани робитаҳои мустақими онҳо дар солҳои бистум ва панҷоҳуми садаи бист – «мирхилаҳои пайвандсӯз» (М. Шакури) муштаракоти адабӣ хеле шод ва қавианд, онҳоро дар ҳамbastagӣ таҳқиқ намудан лозим мешояд. Ҳусусан ки дар даҳаҳои баъдина, алалхусус дар охири солҳои панҷоҳум ва оғози шастуми қарни гузашта ин робитаҳо ҷуннӣ гирифтанд ва дар даҳсолаи охири қарни XX марҳалаи сифтигӣ наине дар робитаҳои адабӣ ва фарҳангии Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон оғоз гардида буд, ки он марҳалаи имтиҷоҷӣ (синтези) адабиёту фарҳангӣ форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ мебонад.

Оғози чопи мунтазами китобу маҷмӯаҳо ва намунаи асаҳрои либони муосири Эрону Афғонистон дар Тоҷикистон, аз қабили Синуши Касрой, Жола Бадеъ, Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фирруҳзод, Муҳаммадхусайнӣ Шаҳрӯр, Суҳроби Сипехӣ, Қайса裡 Аминпур, Ҷалол Оли Аҳмад, Муҳаммадамини Риёҳӣ, Симнии Донишвар, Восифи Боҳтарӣ, Латифи Нозимӣ, Берангӣ Қӯҳдоманиӣ, Латифи Пидром, Ҳоруни Роъун ва дигарон ва биръансо далели равшан бар мавҷудияти чунин як марҳала мебонад.

Дар оғози солҳои навадуми садаи XX дар Эрон паси ҳам чаҳор иштоби адибони тоҷик ба алифбои арабиасоси форсӣ дар силсилаи «Фарҳанг ва тамаддуни кишварҳои ҳамсоя» дар Интишороти Ҷоннӣ-Англисӣ «Алхудо» нашр гардиданд: 1) Гулчине аз ашъори устод Лоиқи Шералий (1372); 2) Гулчине аз ашъори Гулруҳсор Сафисева (1373); 3) Баргузидаи ашъори устод Бозор Собир (1373); 4) Баргузидаи ашъори Мӯъмин Қаноат (1373). Дар шакли китоби тоҷикӣ чоп шудани наවиҷтаҳои шоирону нависандагонӣ тоҷик дар кишварҳои ҳамзабону ҳамфарҳанг падидай комилан наве буд.

Баъд аз ин чопи асарҳои адибони тоҷик дар Эрон расм шуд ва дар солҳои гуногун маҷмӯаҳои Аскар Ҳаким (1374) ва Ашур Сафар (1374) дар интишороти байналмилалии «Алхудо», Гулназар (1376), Фарзона (1376, 1385) ва Раҳмат Назрӣ (1373) дар Интишороти «Суруш», Сотим Улуғзода (1378), Кароматуллоҳ Мирзоев (1382), Абдуҳамид Самадов (1378), Камол Насруллоҳ (1385), Муҳаммадалии Аҷамӣ (1386) дар интишороти муҳталиф ба табъ расиданд. Алоқамандии фавқулодаи хонандагони эронӣ ба шеъри шоири бузурги тоҷик Лоик Шералӣ боиси он гардид, ки дар Эрон пас аз чопи китоби аввали ӯ ду маҷмӯа «Дасти дуoi модар» (1373), «Рӯҳи Раҳш» (1379) ва ниҳоят «Куллиёти ашъори Лоик Шералӣ» (1383) ба табъ бирасад. Маҳз дар ҳамин давра, тавре ки шоири тавонои тоҷик Бозор Собир комилан дуруст ба мушоҳида гирифтааст, «назми мо ба Афғонистону Эрон ва назми онҳо ба муҳити адабии мо·ворид шуд. Мо ин падидаи тозаро бо камоли хушнудӣ истиқбол кардем» [51].

Имрӯз шеъри муосири Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ба дараҷае ба ҳам наздик шудаанд, ки таҳаввулот ва навиҳоero, ки дар онҳо дар ин фосилаи замонӣ ба вучуд омадаанд, наметавон дар алоҳидагӣ ва чудо аз ҳам ба дурустиву ростӣ ва бе каму кости баррасӣ намуд.

Дар марҳалаи кунунии робита ва ҳамкориҳои шеъри муосири форсӣ монандӣ на танҳо дар истифодাঈ қолибҳои шеърӣ, воситаву василаҳои тасвир ва забону сабки оғариниши бештар аз давраҳои пешина гардидааст, балки дар муҳтаво, паёму дарунмояи он низ равшан ба мушоҳида мерасад. Дар шеъри форсии имрӯз Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ривоҷ ёфтани гуфтани шеъри гурбат, ёди ёру диёр ва зинда гардонидани суннати шеъри табъидию гурбатии Носири Хусрав дар сурудаҳои Жола Бадеъи Исфаҳонӣ, Нодири Нодирпур ва Фариҷуни Мушири (Эрон), Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ, Восифи Ҷоҳтарӣ, Латифи Нозимӣ, Берангӣ Қӯҳдомани, Муҳаммадқозими Козимӣ, Розики Рӯйин, Розики Фонӣ ва Ҳоруни Роъун (Афғонистон), Бозор Собир, Искандари Ҳатлонӣ, Сиёвуш ва Муҳаммадалии Аҷамӣ (Тоҷикистон); диккат ба баёни вазъи кишвар ва муҳити ахлоқию маънавии он дар шеъри Симини Беҳбахонӣ, Нодири Нодирпур, Ҳушангӣ Ибтиҳоҷи Соя ва Қайсари Аминнур (Эрон), Қаҳҳори Осӣ, Ҷалили Шабгирӣ Пӯлодиён ва Лайло Сароҳати Рӯшанӣ (Афғонистон), Лоик

Шералий, Бозор Собир, Кутбӣ Киром, Мастон Шералий, Гулназар, Ҳасанкар Фоиб, Гулруҳсор, Аскар Ҳаким, Алимухаммади Муродӣ, Ҷамол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Низом Қосим, Фарзона, Ато Мирҳоҷа, Зиё Абдулло, Искандари Хатлонӣ ва Сармад (Тоҷикистон) на танҳо натичаи ҳодисаҳои сиёсиву иҷтимиоист, ки дар ӯзӣ даҳсолаи охир дар ин кишварҳо ба вуқӯъ пайваста буданд ва ба танҳо ба омилҳои решадори мазҳабиву таърихиву фарҳангӣ бафанд мегирад, балки, пеш аз ҳама, паёмади маҳз ба ҳам наздик гарандани адабиёти ин се кишвар мебошад.

Дар ҳамбастагӣ тадқиқ намудани адабиёти муосири Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон ба он маънӣ мебошад, ки падида ва равандҳои адабӣ, фаъолияти оғарнишии адабон дар ҳар яке аз он кишварҳои ҳамзабон бо назардошти он падида ва равандҳои адабӣ ва фаъолияти оғарнишии адабон дар ду кишвари дигар баррасӣ карда шаванд. Барои мисол, падидай зуҳур ва ривоҷи шеъри нав”, “шеъри сапед”, “арӯзи озод”-ро дар Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон наметавон бе якдигар омӯҳт ва муайян намуд. Дар бораи шеъри Мӯъмин Қаноат, Лоиқи Шералий, Бозор Собир, Гулназар, Фарзона, Доро Наҷот ва дигар шоирони ӯзбекардози тоҷик наметавон бе муқоиса бо шеъри Нодири Шаштепур, Фурӯғи Фарруҳзод, Сиёвуши Қасрой, Фаридуни Ҷӯнири, Аҳмади Шомлу, Маҳдӣ Аҳавони Солис, Симини Ҷӯнири, Суҳроби Сипехрӣ (Эрон), Ҳалилуллоҳи Ҳалилӣ, Ҷонифи Боҳтарӣ, Сулаймон Лоиқ (Афғонистон) ва дигарон чизеро равшани кард.

Чанд сухан дар бораи истилоҳи “адабиёти форсии тоҷики” ва дигар

Го имрӯз дар нисбати адабиёти як замон ягонаи Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон ва Ҳиндӯ Покистон дар ин кишварҳо истилоҳоти гуногун ба кор бурда мешаванд, чунончи дар Эрон аз он маъмулан ба унвони «адабиёти форсӣ» ва «адаби форсӣ», дар Афғонистон — «адабиёти дарӣ» ва «адабиёти форсии дарӣ», дар Тоҷикистон — «адабиёти форсу тоҷик», «адабиёти форс-тоҷик» ва «адабиёти форсии тоҷикий», дар Ҳиндӯ Покистон — ҳамзамон бо «адабиёти форсӣ» ва «адаби форсӣ» ҳамчун «адабиёти форсигабон» ёд мекунанд. Ва донишмандони хориҷӣ дар ин кор ба ӯзӯҳнингарони доҳилий пайравӣ намудаанд.

Нахустин кӯшишҳоро дар роҳи ҳамгун соҳтани истифодаи истилоҳот устод Садриддини Айнӣ дар солҳои 40-уми сада гузашта ҳангоми танзими «Намунаҳои адабиёти тоҷик» карда буд. Баъдан ин ташаббуси ўро донимандони ватанӣ ва хориҷӣ, аччумла Е.Э.Бертельс, И.С. Брагинский, Ян Рипка, Саиди Нафиси Парвизи Нотили Ҳонларӣ, Бадеъуззамони Фурӯzonфар ва дигарои дастгирӣ намуданд.

Бо ин ҳама ҳанӯз ҳам ноҳамгунӣ дар корбурди истилоҳот дар нисбати ин адабиёт давом дорад.

Мо бо такя бар назариёти академик Муҳаммадҷон Шакурӣ Бухорӣ дар замина [66;134-172] ва ҳам амалияи солҳои охири донишмандони дигари тоҷик тасмим гирифтем, ки ҳангоми таълифи китоби мавриди назарамон аз истилоҳи «адабиёти форсии тоҷикӣ» истифода намоем. Мо эътиимод бар он дорем, ки қалимаи “тоҷик”, таврे ки аз тадқиқоти нуктасанҷонаи устод Садриддини Айнӣ дар замина бармеояд, “ба сифати номи як ҳалқи форсизабон” на танҳо ба “мардуми форсизабони Осиёи Миёна ва Ҳурсон”, балки “ба ҳамаи форсизабонони рӯй дунё” тааллуқ дошта, “забонашонро “форсӣ” ё “тоҷикӣ” номидаанд” [4,437].

Феълан истилоҳи “адабиёти форсии тоҷикӣ” торафт бештар мавриди истифодаи донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ қарор мегирад [41;42;43;44].

Аммо дар мавриди адабиёти қадим, адабиёти пеш аз ислом мусоири Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон мутганосибан истифода аз истилоҳоти «адабиёти давраи Бостони эронӣ», «адабиёти арабизабони эронӣ», «адабиёти мусоири форсӣ», «адабиёти дарӣ» ва «адабиёти тоҷикӣ» муносибтар аст.

КИТОБНОМА

1. Abdulghani, Muhammad . A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court. - Allahabad, 1929-1930.
2. Abdulghani, Muhammad. Pre-Mughal Persian in Hindustan: A Critical Survey of the Growth of Persian Language and Literature in India from the Earliest Times to the Advent of the Mughal Rule. Allahabad, 1941.
3. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Москва, 1926.
4. Айнӣ, Садриддин. Маънии қалимаи “тоҷик” дар лугатҳо ва ҷойи корфармудашудаи он дар таълифоти муаллифони Шарқ ва

- дидгоҳи ин калима (1942) // С. Айнӣ. Намунаи адабиёти
Душанбе.-2010.-С.437.
6. Акбарзода , Ю. Таҳқики шеър аз дидгоҳи нав.-Душанбе.-
1994.
6. Амирқулов, С. Таҳаввули адабиёти тоҷик дар нимаи якуми
XIX.-Душанбе.-1997.
7. Амирқулов, С. Нигоҳе ба инкишофи таърихии адабиёти
шарқ Мовароуннаҳр (ҷарни XIX).-Душанбе.-2010.
8. Асоев, Ҳ. Таҷдиди назар мебояд// маҷ. «Садои Шарқ».-
№8.
9. Ағифор, Эраҷ. Рагаҳои пайванди ҳамешаҳӣ дар «Музокир-
ото» ва «Тазқираи Насрободӣ»// маҷ. «Оянда».-1371/1992.-№7-
С. 313.
10. Аъзамзод, С. Адабиётшиносии тоҷик ва ҷустуҷӯҳои илмии
Бузургзода.-Хуҷанд.-2009 .
11. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татавvuри
форсӣ. - Техрон, 1320.
12. Бозсозӣ ва таърихи адабиёти тоҷик// маҷ. «Садои Шарқ».-
№1.
13. Бозсозӣ ва танқиди адабӣ// рӯз. «Адабиёт ва санъат».-1990.-
10.
14. Брагинский, И.С., Комиссаров, Д. Персидская литература
Москва.-1963.
15. Брагинский, И.С., Комиссаров, Д. С. Общая литературная
политика и разные пути развития (Об особенностях формирования
персидской и таджикской литературы) // Литература
Зарубежного Востока и советская литература. -Москва.-
С. 142.
16. И.С. Брагинский, М. Шукров. Пешгуфткор // Таърихи
советии советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо, ч.1.-Душанбе, 1984.-
10.
17. Waiz Lall, J. An Introductory History of Persian Literature. -
Book Depot Press.-1914.
18. Ғасмӣ, Рашид. Адабиёти муосир. -Техрон, 1316.
19. Ҳброҳимӣ, Мирзомуҳисин. Намунаи адабиёти Эрон. -
1922.

Нахустин кӯшишҳоро дар роҳи ҳамгун соҳтани истифодай ин истилоҳот устод Садриддини Айнӣ дар солҳои 40-уми садаи гузашта ҳангоми танзими «Намунаҳои адабиёти тоҷик» карда буд. Баъдан ин ташаббуси ўро донимандони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла Е.Э.Бертелс, И.С. Брагинский, Ян Рипка, Саиди Нафисӣ, Парвизи Нотили Хонларӣ, Бадеъуззамони Фурӯзонфар ва дигарон дастгири намуданд.

Бо ин ҳама ҳанӯз ҳам ноҳамгунӣ дар корбурди истилоҳот дар нисбати ин адабиёт давом дорад.

Мо бо такя бар назариёти академик Муҳаммадҷон Шақурии Бухорӣ дар замина [66,134-172] ва ҳам амалияи солҳои охири донишмандони дигари тоҷик тасмим гирифтем, ки ҳангоми таълифи китоби мавриди назарамон аз истилоҳи «адабиёти форсии тоҷикӣ» истифода намоем. Мо эътиmod бар он дорем, ки қалимаи “тоҷик”, таврē ки аз тадқиқоти нуктасанҷонаи устод Садриддини Айнӣ дар замина бармеояд, “ба сифати номи як ҳалқи форсизабон” на танҳо ба “мардуми форсизабони Осиёи Миёна ва Ҳурросон”, балки “ба ҳамаи форсизабонони рӯи дунё” тааллук дошта, “забонашонро “форсӣ” ё “тоҷикӣ” номидаанд” [4,437].

Феълан истилоҳи “адабиёти форсии тоҷикӣ” торафт бештар мавриди истифодай донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ қарор мегирад [41;42;43;44].

Аммо дар мавриди адабиёти қадим, адабиёти пеш аз ислом ва муосири Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон мутаносибан истифода аз истилоҳоти «адабиёти давраи Бостони эронӣ», «адабиёти арабизабони эронӣ», «адабиёти муосири форсӣ», «адабиёти дарӣ» ва «адабиёти тоҷикӣ» муносибтар аст.

КИТОБНОМА

1. Abdulghani, Muhammed . A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court. - Allahabad, 1929-1930.
2. Abdulghani, Muhammed. Pre-Mughal Persian in Hindustan: A Critical Survey of the Growth of Persian Language and Literature in India from the Earliest Times to the Advent of the Mughal Rule. - Allahabad, 1941.
3. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Москва, 1926.
4. Айнӣ, Садриддин. Маънии қалимаи “тоҷик” дар лугатҳо ва ҷойи корфармудашудаи он дар таълифоти муаллифои Шарқ ва

- бормадгоҳи ин калима (1942) // С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. - Душанбе.-2010.- С.437.
5. Акбарзода , Ю. Таҳқиқи шеър аз дидгоҳи нав.-Душанбе.-2004.
6. Амиркулов, С. Таҳаввули адабиёти тоҷик дар нимаи якуми ӯзғаршии XIX.-Душанбе.-1997.
7. Амиркулов, С. Нигоҳе ба инкишофи таърихии адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр (қарни XIX).-Душанбе.-2010.
8. Асоев, Ҳ. Таҷдиди назар мебояд// маҷ. «Садои Шарқ».-1990. №6.
9. Афшор, Эраҷ. Рагаҳои пайванди ҳамешаҳӣ дар «Музокирӯзномаҳо» ва «Газкираи Насрободӣ»// маҷ. «Оянда». -1371/1992.-№7-12. С.313.
10. Аъзамзод, С. Адабиётшиносии тоҷик ва ҷустуҷӯҳои илмии ӯзғаршии Бузургзода.- Ҳуҷанд. 2009 .
11. Баҳор, Маликушгуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татавvuри шаҳри форсӣ. - Техрон, 1320.
12. Бозсозӣ ва таърихи адабиёти тоҷик// маҷ. «Садои Шарқ».-1990. №1.
13. Бозсозӣ ва танқиди адабӣ// рӯз. «Адабиёт ва санъат».-1990.-10 апрел.
14. Брагинский, И.С., Комиссаров, Д. Персидская литература. -Москва.-1963.
15. Брагинский, И.С., Комиссаров, Д. С. Общая литературная традиция и разные пути развития (Об особенностях формирования современных персидской и таджикской литератур) // Литература стран Зарубежного Востока и советская литература. -Москва.-1977. С.142.
16. И.С. Брагинский, М. Шукuroв. Пешгуфткор // Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо, ч.1.-Душанбе, 1984.- С. 5-10.
17. Waiz Lali, J. An Introductory History of Persian Literature. - Imperial Book Depot Press.-1914.
18. Ёсамӣ, Рашид. Адабиёти мусир. – Техрон, 1316.
19. Иброҳимӣ, Мирзомуҳисин. Намунаи адабиёти Эрон. – Ӣону, 1922.

56. Фуруzonfar, Badayuzzamom. Сухан ва суханварон. - Техрон, 1308-1309.
57. Futuh-i-Mahmud-Nazariyati ta'rihi adabiёт бо баррасии интиқодии та'rihi adabiётнигорӣ дар Эрон. - Техрон.-1387.
58. Xalilij, Xalilulloh. Osori Xirot. - Xirot, 1309-1310.
59. Hasan, Iqbal. The Early Persian Poets of India. - Ратна, 1937.
60. Xidoyat, Rizokulihon. Mavzmaъalfusaxo. - Техрон, 1295.
61. Hodizoda, R., Karimov , U., Sa'idiyev, S. Adabiёti tochik (asrҳoi XU1-XU11 va ibtidoi asri XX).-Душанбе.-1988.
62. Xumoy, Chaloliddin. Ta'rihi adabiёti Eron. - Техрон, 1309.
63. Xusenjzoda, Ш. ва Ш. Niёzӣ, Ш. Adabiёт. - Stalinobod, 1934.
64. Xusenjzoda, Ш. Adabiёti vatan (baroi sinifi 7). - Stalinobod, 1943.
65. Shakuriy Buxoroy, Muҳammadchon. Se shohai yak darahtи barumand//Muҳammadchoni Shakuriy Buxoroy. Nigoҳe ба adabiёti tochikii sadaи bist. - Dushanbe.-2006.-C.39.
66. Shakuriy Buxoroy, Muҳammadchon. Xurosон ast ин чо. Maъnaviyat, zabon ва эҳёи millii tochikon. Naşri dувум. - Dushanbe.-2009.
67. Shakuriy, M. Vazifaҳoi tanқidi adabӣ // rӯz. «Adabiёт va sanъat».-1986.-13 fevral.
68. Shakuriy, M. Adabiёт va falсафаи xastӣ // mač. «Sadoi Sharқ».-1986.-№3.
69. Shakuriy, M. Baroi tanқidi asil// mač. «Sadoi Sharқ».-1987.-№1.
70. Shakuriy, M. Istiklolи fikr va konsepsiya darkor ast // mač. «Sadoi Sharқ».-1980.
71. Shakuri, M. Literaturnaya kritika. Problemy жанра и проблемы жизни // ж. «Družba narodov».-1987.-№3.
72. Shakuriy Buxoroy, Muҳammadchon. Az pайи dарёfti faҳмиши nav// mač. «Sadoi Sharқ».-1990.-№7.
73. Shakuriy, M. Maъruф Raҷabӣ va kitobi ў dar borai Sotim Ulugzoda// Maъruф Raҷabӣ. Sotim Ulugzoda abarmardи набард ва andeşa. - Dushanbe.-2004.
74. Sharifov, X. Marzi adabiёт// mač. Sadoi Sharқ».-190.-№7.

75. Шарифов, X. Аз нав омӯхтан зарур... Танқид дар
оҷроити Бозсозӣ // рӯз. «Адабиёт ва санъат». -1991.-21 март.
76. Шафак, Ризозода. Таърихи адабиёти Эрон. - Техрон, 1320.

Калидвожаҳо: Таърихи адабиёт, тазкиранигорӣ, назариёт, усул
равиши таърихиадабиётнигорӣ, назари нав, адабиёти форсии
шинӣ, даврабандии адабиёт, раванди адабӣ, худвижагиҳои
адабиёти бадӣ, истиқлоли адабӣ, вахдати адабиёти форсии
шинӣ, адабиёти муосир, имтизоҷи (синтези) адабиёт.

Абдунаби Сатторзода

«ИСТОРИЯ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ»: РЕТРОСПЕКТИВА, ТЕОРИЯ, ПРИНЦИПЫ И МЕТОДИКА

Анализ существующих историй таджикско-персидской литературы, которые были написаны на протяжении более ста последних восточными и западными авторами, показывает, что они отличаются не только своими принципами, методикой и критериями, но и по самому понятию «литературы» и ее «истории».

История литературы является отражением процесса возникновения, совершенствования и развития художественной литературы, литературных течений и стилей, иначе эстетического выражения народа и его творческого мастерства.

Создание научной и фундаментальной истории персидско-таджикской литературы с древнейших времен до современности послужит надежным фундаментом для совершенствования учебных программ, учебников и хрестоматий для средних школ и высших учебных заведений.

Ключевые слова: история литературы, составление тазкиры, теория, принципы и методика написания истории литературы, новый взгляд, таджикско-персидская литература, периодизация литературы, литературный процесс, особенности художественной литературы, литературная самобытность, единство таджикско-персидской литературы, современная литература, синтез литературы.

Abdunabi Sattorzoda

"TAJIK-PERSIAN LITERATURE": RETROSPECTIVE, THEORY, PRINCIPLES AND METHODS

Analysis of the history of Tajik-Persian literature which have been made during last 100 years by Eastern and Western authors show that there are differences, not simply in principles and methods, but in "literature" and "history" concepts itself.

The History of the literature is reflection of the process of appearance, development of literature, literature trends and styles otherwise it's aesthetic views and creative mastery of people.

Establishing of fundamentally and scientific history of Tajik-Persian literature from ancient till the present case will be a solid base for improving of school programs, books for secondary schools and High schools (Universities).

Key-words: history of literature, making of tazkira, theory, principles and methods writing of history of literature, new view, Tajik-Persian literature, periodization of literature, literature trends, peculiarity of literature, independence of literature, unity of Tajik-Persian literature, modern literature, synthesis of literature.

Гаффор Җұраев

МУВОЗИНА ДАР ЛАХЧА

Лахчаҳои забони точикӣ то имрӯз асосан аз нигоҳи филологӣ (лингвистӣ) мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, яъне далелҳои шуда бидуни назардошти ҷанбаҳои иҷтимоӣ (сотсиологӣ) тақилю тафсил шудаанд. Ҳол он ки дар лахчаҳо равандҳое ба ҷуноҳида мерасанд, ки боиси якнавоҳт сурат нагирифтани ҳиссаҳои забонӣ гаштаанд. Таъсири забони адабӣ, таъсири ҳуққобилаи байнлаҳҷавӣ, таъсири забонҳои дигар, нақши синну ҳамон намояндагони лахча, ҷинс, дараҷаи савод ва гайра аз ҷумлаи ҳамон равандҳо ба шумор мераванд. Дар нутқи намояндагони як лахча, навиштааст профессор И.М.Оранский, - талаффузи дугонаи (дунусхагии) айни як қалима, истеъмоли дугонаи шаклҳои ғарбиятикӣ ва таркибҳои (конструксияҳои) синтаксисӣ, ки таъсироти ғуногуни лахҷавӣ, дараҷаҳои ғуногуни ба стандарти забони адабӣ наздиқшавандаро ифода мекунанд, ба қайд гирифта шаванд» [Оранский И.М., 1971, 184]. Бо вучуди он ки ҳар як нутқи лаҳҷашинос кӯшиш менамояд, ки ҳангоми ҷамоварии ҳисод бештар ба нутқи «классикӣ»-и лахча, яъне ба сӯхбати ҷонисон, маҳсусан занон аҳамият дидад, хоҳ-ноҳоҳ бо намояндагони ғуногуни лахча сари кор мегирад. Ба ибораи дигар, нутқи лаҳҷавӣ як ҳазинаи пурбореро мемонад, ки дар он ғимунаҳои ғуногуни далелҳои забонӣ гирд омадаанд. Аз ин рӯ, дар ҳиводи ҳар лахча ҳам ба унсурҳои анъанавӣ ва ҳам ба навғониҳо ширхӯрдан мумкин аст, ки онҳо дар ҳамнишинӣ ва паҳлуи яқдигар қарор гирифта метавонанд». Ба ин муносибат меҳостам, - қайд кирдааст И.М.Оранский, - муҳимияти сабти кули параллелҳои ғунаҳои фонетикӣ, нусхаҳои шаклҳои ғрамматикӣ, қолабҳои ғилимасозӣ, таркибҳои синтаксисӣ ва гайрато маҳсус зикр намоям, муҳимияти чунин сабт на фақат барои ифодаи рангорингни нутқи зинда лозим аст, балки он нишондиҳандай тазодҳои тагиироти доҳиллаҳҷавӣ дар инкишофи нутқи айни як колектив мебошад» [Оранский И.М., 1971, 184].

Ба ин тартиб, баробаристеъмолӣ дар ҳолатҳое мушоҳида шаванд, ки гӯяпда, аз як тараф, меъёри анъанавии лаҳҷаи худро, ки дар тасаввур ӯ нақши бастааст, сарфи назар карда наметавонад,

аз тарафи дигар, ба унсури наве, ки дар гуфтори ў мавқеъ пайдо мекунад, пайрав бошад.

Шароити гайрилингвистии пайдор гаштани баробар истеъмолиҳо дар нутки лаҳчавӣ гуногунанд, ки дар хусуси чанде ашонҳо мухтасаран таваққуф мекунем.

Яке аз ин ҷанбаҳо дар арзу тӯли муайяни ҷуғрофӣ интишор ёфтани лаҳча мебошад. Ба ин маънӣ, истифодаи далелҳои забонӣ дар яқ маром бокӣ намемонад, балки истифодаи ин ё он унсур дар маркази лаҳчай X (икс) мақоми васеъ дошта, бештар дар танҳои сурат гирад, дар баробари густариши ёфтани лаҳча ба самтҳои чапу рост (агар ин самти ҳаракатро бо формулаи А-Б-С ифода кунем) ашон нуқтаи Б то С ба самти рост ва аз нуқтаи Б то А ба тарафи ҷаш тадриҷан суст шуда, бо унсури дигари ҳаммаъною ҳамвазифаи худ бармеҳӯрад.

Ҳодисаҳои мазкур бештар бахши савтиёт (фонетика)-ро фаро мегиранд, чунки ин қисмат дар нутки лаҳчавӣ яке аз зерсохторҳои фарққунандатарин ва вариантноқтарин ба шумор меравад.

Аломати фарққунандаи лаҳча, чун қоида, дар нуқтаи марказии он фаъол мешавад. Мисоли ин, пеш аз ҳама, хусусият ва ҳудуди интишори фонемаи ноустувори гайрилабии қатори қафо «ъ» дар лаҳчахои ҷанубӣ шуда метавонад. Ин фонема дар маркази гурӯҳи лаҳчахои шимолии Кӯлоб (махсусан Ҳовалинг) серистеъмол буда, пазар ба қавли Р.Л.Неменова, варианти асосии он дар нутки возех барои ҳамаи ҳолатҳои фонетикий хос мебошад. [Неменова, 1956, 13]: **гъл-гул, бъз-буз, кърта-курта, дъхтар-духтар, дъ-ду** ва гайра. Ин фонема на факат бо «у»- таъриҳан кӯтоҳ мунтазам мувофиқат менамояд, балки садонокҳои ноустувори «а» ва «и»-ро ҳам иваз мекунад: **дъст-даст, фъреб- фиреб, дърав-дарав** ва монанди инҳо. Вале фонемаи мазкур дар лаҳчахои кӯлобии Ҳисор (қисми ҳамворӣ), баракс, бо садонокҳои кӯтоҳи «у», «и» ва «а» мувозӣ кор фамуда мешавад. Чун: **ъ//у, ъ//а, ъ//и.**

Лаҳчахои кӯлобии Ҳисор аз нигоҳи решашиносиӣ ба гурӯҳи лаҳчахои ҳавзаи Кулоб, махсусан ба зергурӯҳи шимолии он шомил буда, аз асоси худ -нуқтаҳои марказӣ дур афтодаанд. Аз ин ҷост, ки дар маводи лаҳчашиносон бандакҳои феълии шахси якуми танҳо-**ам** дар ду гуна(вариант)-**ам//ъм** (гуфтам//гъфтъм), ҷонишини шахсии шахси якуми танҳо - **ман** дар ду намуд (ман//мън) ва

ишилди феълии –би дар гунаҳои **би//бъ** (биши//бъши) ба қайд шудаанд.

Мисоли дигар аз боби савтиёт мувофиқати садоноки «о» бо «у» аз ҳамсадоҳои димогии «м», «н» мебошад, ки ин бештар ба лаҳчаҳои турӯҳи Қаротегин (аз шеваи ҷанубӣ) ва мобайни (саргахи Зарафшон) хос аст. Далели забонӣ дар нуқтаҳои марказии ҷонбурии номбурда устувор ва пойдор аст, вале дар нуқтаҳои каноравии лаҳчаҳои қаротегиию мобайни сустии ҳодисаи мазкур бо мушоҳида расида, калимаҳои навъи бодом, бом, шона, дона ва онҳо дар ду шакл—**бом//бум, бодом//бодум, хона//хуна, ду//дуна** ва ҳоқазо талаффуз мешаванд.

Ҳамчунин ба ҳодисаи баробаристеъмолӣ дар мисоли ҳудуди интишори (изоглоси) ҳамсадоҳои ҳалқии рӯяки ӯ (айн) ва *h* (ҳои ӯ), ки асосан хоси лаҳчаҳои мобайни (саргахи Зарафшон, шаҳри тоҷикистони Айнию Маҷтоҳо) ва қаротегини шеваи ҷанубӣ мебошад, барҳӯрдан мумкин аст. Талаффузи ин ҳамсадоҳо, ки индии аз забони арабӣ иқтибос шудаанд, дар маҳалҳои каноравии лаҳчаҳои мазкур хеле заиф гардида, чунин қондай фонетикӣ падид гоҳд: овози айн тақрибан соқит шуда, садоноки ҳампаҳлуи он ҷонди талаффуз мешавад ва ҳамсади ҳои ҳуттӣ бошад, бо ҳамсадои ҷонди чукур «ҳ» мувофиқат менамояд. Ин аст, ки талаффузи калимаҳои амсоли **азоб, маъруф, ҳисоб, ҳаром** ва монанди инҳо дар ду шакл - **азоб//ъзоб, маруф//маъруф, ҳисоб//ҳисоб, ҳаром//ҳарум** ва индира ба назар мерасад.

Ҳодисаҳои баробаристеъмолӣ, ки ба нуқтаҳои марказиву каноравии ин ё он лаҳҷа вобастаанд, на факат бо қонунҳои бахши алоқаманданд, балки дар лугатҳои лаҳҷавӣ низ бисёр ақс мешаванд. Чунончи, «Лугати шеваҳои забони тоҷикӣ» (лаҳчаҳои ҷанубӣ, ч. I) чунин ҳодисаҳои баробаристеъмолиро, ки бештар дар шаҳри як лаҳҷа рӯҳ медиҳанд, бисёр ақс намудааст. Масалан, бо шомати баробарӣ (//) зикр шудани воҳидҳои лугавии **адир//ҳадир, аштои//аҷтои, азоб//азов, афтова//афтоба, алалаш// аралаш, авғор//авғор** ва гайра [Маҳмудов, Ҷӯраев, 1, 1997] аз он гувоҳӣ мединад, ки раванди аз як сифат ба сифати дигар гузаштани ӯнсури забонӣ ба маҳдуд гардидани ҳатти ҳудуди интишори (изоглоси) сифати аввали дароллат менамояд.

Зуҳури ҳодисаҳои баробаристеъмолӣ дар шароити гуногун-лаҳҷавӣ мавриди мушоҳида ва омузнии маҳсус мебошад. Ин ҷо

сухан дар бораи он мерарад, ки дар як худули ҷуғроғии муайян, саҳехтараш ноҳия ё минтақа, ду ва ё зиёда лаҳҷаи гуногунисистема интишор ёфта, дар робитаи доимӣ қарор гирифта бошанд. Ҳарчанд ки аксарияти маҳалҳои тоҷикнишин дар асоси лаҳҷаҳои ҳамгун тақсимбандӣ шудаанд, вале минтақаҳое низ вучуд доранд, ки дар онҳо лаҳҷаҳои низомашон гуногун воқеъ гардидаанд. Дар ин ҳол дар натиҷаи таъсири мутақобилаи тарафайн як ҳодиса барои яке аз лаҳҷаҳо барқароршаванда ба шумор равад, барои лаҳҷаи дигар дур шудан аз ҳодисаи анъанавӣ ҳисоб мейбад.

Дар худуди як маҳалли ҷуғроғӣ қарор доштани ду ва ё зиёда лаҳҷаи гуногунисистема ба давраҳои мӯҳоҷирати (мигратсияи) аҳолӣ аз як минтақа ба минтақаи дигар алоқаманд мебошад. Мисоли ин дар ҷумҳурии мо ноҳияҳои Шаҳритус ва Варзоб шуда метавонанд. Ҳарчанд чунин раванд дар қисмате аз шаҳру ноҳияҳои водии Вахш низ ба мушоҳидрасад ҳам (зеро дар онҳо ҳам ба хотири ободонӣ намояндагони маҳалҳои гуногуни тоҷикнишин сарҷамъ омадаанд), лекин дар ноҳияҳои Шаҳритусу Варзоб лаҳҷаҳои низомашон гуногун мавриди истифода қарор доранд. Аз ҷумла, дар ноҳияи Шаҳритус се лаҳҷа – лаҳҷаи тоҷикони таҳҷой, ки дар ҷамоатҳои гуногуни ноҳияҳои Шаҳртусу Қабодиён интишор ёфтааст, лаҳҷаи арабҳои тоҷикзабон, ки дар ҷамоати Айвоч ва дигар маҳалҳои ноҳияҳои Шаҳритус, Носири Ҳусраву Қабодиён амал мекунад ва ниҳоят лаҳҷаи наъъи ҷанубӣ, ки намояндагони он дар солҳои 30-40-уми асри гузашта аз минтақаҳои Вахёю Қаротегин ба ноҳияи мазкур мӯҳоҷир шудаанд.

Лаҳҷаи тоҷикони таҳҷой қисми асосии маҳалҳои Шаҳритусу Қабодиёнро фаро мегирад. Назар ба таҳқиқоти марҳум Қ.Саидова лаҳҷаи тоҷикони Шаҳритус бо бештари ҳусусиятҳои худ ба гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолӣ шабоҳат дорад. [Саидова, 1956,10] Лаҳҷаи арабҳои тоҷикзабон бошад, ба гурӯҳи омехта ё гузаранда тааллук дорад [Ҷӯраев, 1975, 185]. Лаҳҷаи тоҷикони ба истилоҳ «комад» ҳанӯз аз асоси худ – шеваи ҷанубӣ дур нарафтааст. Бо вучуди ин, омезиш ва таъсири мутақобилаи лаҳҷаҳои мазкур дар доираи як марзи ҷуғроғӣ ҳамчун раванди қонунӣ эътибор дорад. Дар ин бобат маҳсусан нақши лаҳҷаи тоҷикони таҳҷой, ки масоҳати васеъро фаро гирифта, таърихи соҳибони он хеле қадима аст, ҷашнрас мебошад. Ин табиист, зеро дар шароити бисёрлаҳҷай, ки намояндагони онҳо дар робитаи доимии фарҳангию иқтисодӣ ва

шыншылдың көмкүүчілігінде, тақшаның «бараптадай» ба зинман яке аз месеңдегі месағтад, ки дар марзың үзгөрлийн мүайян қадимитар буда, Шахритус аз рүйи мушохидаңын мөчүнин тақшаның ба үхдан таңбасын точикони таҳжой вогузор гардидааст. Истро аз ҳодисаҳои арабаристеъмолие, ки дар нутқи намояндагони лаҳчаҳои дигари тоғайын, максусан арабҳои точикзабон ба назар мерасад, эхсос еркін мүмкін аст. Барои он ки сухан ба дарозо накашад, аз рүйи мушохидаңын худ танҳо як мисол меоварам.

Дар лаҳчай точикони таҳжои Шахритус ифодаи шаклҳои замони мүайянни феъл бо ёридиҳандаи «доштан» ҳодисаи маъмул арабистеъмол ба шумор меравад. Ифодаи ин маънни грамматикий бир кодаби зерини тафсилӣ сурат мегираад: феъли асосӣ дар шакли замони таҳжои тағдиби тасрифӣ: **хондан дорам** - хонда истодам, **хондан дорӣ** - хонда истодай, **хондан дорад** - хонда истодааст. Ифодаи шакли замони ҳозираи феъл бо ёридиҳандаи «доштан» дар лаҳчай мирзоии ноҳияи Ёвон низ ба қайд гирифта шудааст. Масалан: и бача гуш (гӯшт) хурдан дора; ақам қолхос-да сор кирдан дора ва гайра [Чалолов, 1967, 37]. Аз рүйи мушохидаңын мө шакли мазкур дар баязе дехаҳои ноҳияи Айнӣ ва нутқи социин ятнобиҳо ҳам ба назар мерасад. Вале на дар Ёвон ва на бир дехаҳои ноҳияи Айнӣ шакли номбурда мисли Шахритус арабистеъмол неест.

Назар ба қайди Қ.Сайдова бо феъли ёвари «доштан» на фақат замони ҳозираи мүайянни давомдор, балки шаклҳои дигари замони мүайян, аз қабили замони гузаштаи дури мүайян низ сурат мегираад: **хондан доштам** - хонда истода будам, **хондан доштӣ** - хонда истода будӣ, **хондан дошт** - хонда истода буд [Сайдова 1965, 11].

Ҳамин далел дар лаҳчай арабҳои точикзабони Шахритус, кам даңыздың ҳам, дар баробари шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаҳои истодаши (хонсадум - хонда истодам, хонсадӣ - хонда истодай, ҳондесга - хонда истодааст) ва **хав (хоб) кардан** (гуфта хав қадум - гуфта истодаам, гуфта хав қадин - гуфта истодаед, гуфта хав қада - гуфта истодааст) истифода мешавад. Чунончи: ҳаракат **каан дорем**, ҳаракат **кулуб созем** - ҳаракат карда истодаем, ки як клуб созем [Урасев, 1975, 88]. Ин далел, чунонки дар сафархой лаҳчашиной

мушоҳид акарда будем, дар гуфтори намояндагони лаҳҷаи навъи ҷанубӣ низ бетаъсир намондааст.

Чунин вазъияти этнолингвистӣ дар ноҳияи Варзоб ҳам чой дорад. В.С. Растворгуева, ки тадқиқоти аввалини худро ба лаҳҷаҳои Варзоб баҳшидааст, дар ин ноҳия сарҷамъ омадани тоҷикони ғурӯҳҳои «варзобӣ», «вилоятӣ», «қӯлобӣ» ва «қаротегинӣ»-ро қайд карда, аз онҳо барои пажӯҳиш лаҳҷаи ғурӯҳи «варзобӣ»-ро интихоб намудааст. Бино ба маълумоти ин муаллиф «ҳамаи ин чор лаҳҷа дар алоқаи зич қарор дошта, аз таъсири доимии якдигар бархурдор мебошанд» [Растворгуева, 1952,22]. Ӯ дар натиҷаи таҳдили маводи лаҳҷаи «варзобӣ», ки он дар 12 деҳаи марказ ва қисми шимолу шарқи ноҳия интишор ёфтааст, ба ҳулосае меояд, ки дар ин лаҳҷа оmezishti аломатҳои ду ғурӯҳи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ шимоли гарбӣ ва ҷануби шарқӣ ба сурати равшан намудор аст [Растворгуева, 1952,144].

Бошандагони ғурӯҳи «варзобӣ» баромади аслии худро ба шаҳри Самарқанд вобаста мекардаанд, ки ин бо далелҳои лингвистие, ки В.С. Растворгуева тасвир намудааст, низ тақвият ёфтааст: лаҳҷаи Варзоб аз рӯйи ҳусусиятҳои асосии ҳуд ба шевай шимолӣ нисбат дода шудааст [Растворгуева, 1952,144]. Вале ба таҳмини Р.Л. Неменова дар ташаккули аҳолии ғурӯҳи «варзобӣ» муҳочирони водии Фандарё ва Фалғар низ саҳм гузоштаанд [Неменова, 1998,34]. Барои ҳамин ҳам дар лаҳҷаи Варзоб баъзе аломатҳое ба назар мерасанд, ки онро ба лаҳҷаҳои водии Зарафшон наздик месозанд [Растворгуева, 1964,160]. Шояд сабаб ҳамин бошад, ки дар лаҳҷаи Варзоб бисёр ҳодисаҳои баробаристеъмолӣ ва дублет ба қайд гирифта шудаанд, ки яке аз онҳо баробар ва баъзан бетафовут истифода гардида овозҳои «ӯ»* ва «ӯ» мебошад. Дар ин бора В.С. Растворгуева навиштааст:» Моҳияти фонематикии овози «ӯ» то як андоза суст гардида, он бо «ӯ» иваз шуда меисгад: *рӯз//ruz, ӯр//ur, дурӯғ//durug* ва *ғайра*» [Растворгуева, 1952,24]. Аз рӯйи талаффизи овози мазкур В.С. Растворгуева намояндагони лаҳҷаро таҳминан ба се ғурӯҳ ҷудо мекунад: ғурӯҳи якум овози «ӯ»-ро дар категорияҳои муайянӣ вожаҳо доимо талаффиуз мекардаанд; ғурӯҳи дуюм бошад, дар талаффизи ҳуд овозҳои «ӯ» ва «ӯ»-ро мувозӣ кор мефармудаанд (мисли *рӯз//ruz, ӯр//ur, дурӯғ//durug*) ва

нихоят гурӯҳи сеюм овози «ӯ»-ро қомилан талаффуз намекардаанд ва дар ҳамаи ҳолатҳо онро бо «у» иваз менамудаанд. Мисли руз, тур, дуруғ ва гайра.

Тоифаи сеюм шояд ҳамонҳое бошанд, ки Р.Л. Неменова хичрати онҳоро аз маҳалҳои саргҳи Зарафшон нисбат дода, онҳо дар ташаккули гурӯҳи «варзобӣ» саҳм гирифтаанд, зеро чунонки маълум аст, барои лаҳҷаҳои мардуми ноҳияҳои Айнию Мағчӯҳ овози «ӯ» хос намебошад. Агар нақши «барандагӣ» дар ноҳияи Шаҳри тус ба зиммаи лаҳҷаи тоҷикони таҳҷӯй афтода бошад, ин хусусиятиро дар ноҳияи Варзоб ба яке аз чор лаҳҷаи мавҷуда нисбат додан душвор аст, зеро онҳо дар нуктаи сарбасаршавии ду шеваи қалони забони тоҷикӣ-шимолӣ ва ҷанубӣ қарор доранд. Вале модом ки «чор лаҳҷа дар алоқаи зич қарор дошта бошанд» (В.С. Растворгуева), дар гурӯҳҳои «кӯлобио қаротегинӣ» ҳам ҷой доштани тағйироти муайяни сифатӣ ва маҳсусан баробаристеъмолиҳо аз имкон дур нест, ки ин масъала мавзӯи тадқиқоти алоҳида мебошад.

Дар ҳар як гурӯҳи шеваҳои забони тоҷикӣ (онҳо мувофиқи таснифоти В.С.Растворгуева асосан ба чор шева тақсим карда шудаанд) лаҳҷаҳои сарҳадӣ вуҷуд доранд. Лаҳҷаҳои сарҳадӣ одатан бо лаҳҷаҳои сарҳадии гурӯҳи дигар сар ба сар гардида, дар ҳуд аломатҳои гузарандагиро таҷассум менамоянд. Маҳз дар ҳамингуна лаҳҷаҳо барҳӯрди аломатҳои ҷудогона боиси сар заданини ҳодисаҳои баробаристеъмолӣ мешавад. Дар сарҳадҳои чор гурӯҳи шеваҳои тоҷикӣ чунин нуктаҳои барҳӯрд мавҷуд бошанд ҳам, хусусияти ин қабил лаҳҷаҳо маҳсус ба таҳқиқ гирифта нашудааст ва ҳол он ки маводи онҳо барои баррасии масъалаи таъсири мутақобила, додугирифти байни лаҳҷаҳо ва ҳатти ҳаракати муҳочирияти (мигратсияи) аҳолӣ далелҳои зиёд дода метавонад.

Яке аз нуктаҳое, ки сарҳадҳои шеваи шимолиро бо шеваи мобайнӣ (саргҳи Зарафшон) рӯ ба рӯ мекунад, ҷанд дехаи қисми ҷанубии ноҳияи Ғонҷӣ мебошад. Назар ба нақли сокинони дехаҳои Ростровут, Каҷровут, Угӯк, Метк ва гайра онҳо замоне аз ноҳияҳои Мағчӯҳ ва Айнӣ ба ин маҳалҳо хичрат кардаанд. Дар батъзе аз ии дехаҳо на фақат омезиши садоноки лабии қатори пеш-«у», ки аслан ҳоси шеваи мобайнӣ мебопад, бо «у»-шеваи шимолӣ

ба назар мерасад (у//у), балки баробаристеъмолии чанде аз истилохоти хешовандй низ мушоҳид мегардад.

Нуқтаи дигари сарбасаршавии шеваи шимолӣ бо мобайни дар деҳаҳои қӯҳистони нохияи Шаҳрисабзи вилояти Қашқадарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон воқеъ гардидааст. Муҳаккики ин мавзез М.Маҳмудов бо далелҳое бархӯрдааст, ки аз омезиши лаҳчаҳои сарҳадӣ шаҳодат медиҳанд. Чунончи аз ноустувории овози «ӯ» дар лаҳҷаи мардуми деҳаи Ҷавз (яъне лаҳҷае, ки бо баъзе хусусиятҳои худ ба шеви мобайни моил аст) чунин навиштааст» Фонемаи «ӯ» бештар ба лаҳҷаи Варғанза хос буда, дар Ҷавз ҳамчун дар Варзоб чандон устувор нест, яъне мавриҷое мешаванд, ки як калима ҳам бо овози «у» ва ҳам бо «ӯ»истеъмол мегардад. Ҳамчун: **куза//кӯза, музал//мӯза, хурдан//хӯрдан, кур//кӯр, лумол//лӯмол** ва г.» [Маҳмудов, 1978, 12]

Чунин ҳодисаҳои баробаристеъмолӣ одатан дар лаҳчаҳои каноравии ду система рух медиҳанд, яъне аломатҳои чудогонаи як система ба системаи дигар интиқол меёбанд. Аз эҳтимол дур нест, ки дар гузаштаи наздик садоноки «ӯ» барои лаҳҷаи Ҷавз хос пабуда, баъдҳо бо таъсири лаҳҷаи Варғанза, ки яке аз шоҳаҳои шеваи шимолӣ мебошад, барқароршавии он ба амал омадааст.

Лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ на фақат дар доираи ҳамзабонӣ, балки дар муҳити алоқамандӣ бо забонҳои дигар, маҳсусан забони ӯзбекӣ инкишоф меёбанд. Агар дар ин бобат таъсири забони ӯзбекиро ба лаҳчаҳои шимолии забони тоҷикӣ ҳодисаи табии шуморем (зеро муносибатҳои чандинасраи иқтисодӣ, хешовандӣ ва ҳамзистии мардумони тоҷику ӯзбек ба ин шароит фароҳам овардааст), вале он барои лаҳҷаҳое, ки бо асоси худ ба гурӯҳи ҷанубӣ (навъи қаротегинӣ) тааллуқ мегиранд, падидай ғайри-муқаррарӣ ҳисоб меёбад, чунки ингуна лаҳҷаҳо ба қавли В.С.Расторгуева ба мисли ҷазираҷаҳое мебошанд, ки дар ихотаи забони дигар амал мекунанд. Намунаи ин лаҳҷаҳои тоҷикони атрофи вилояти Андиҷони Ҷумҳурии Ӯзбекистон (нохияҳои Марҳамат ва Шаҳриҳон) шуда метавонад.

Назар ба маълумоти Ҷамолхон Мурувватов қисми тоҷикони маҳалҳои атрофии Андиҷон, аз ҷумла нохияи Марҳамат дар

гузашта аз маҳалҳои чануби Тоҷикистон, алалхусус водии Қаротегин (имрӯз Раҷш) дар ин мавзеъ муқими гаштаанд.

Сарфи назар аз он ки таърихи муҳоҷирати ин тоифаи тоҷикон ҷандон тӯлонӣ нест, лаҳҷаҳои онҳо аз таъсири забони ӯзбекӣ бар қанор намондаанд. ки ин боиси ба вучуд омадани ҳодисаҳои баробаристеъмолӣ дар бахшҳои савтиёт, лугат ва сарфу нахв гардидааст. Масалан, дар бахши савтиёт истифодаи фонемаи «ӯ» ҳодисаи нав ба шумор меравад, ки дар ин бобат таъсири забони ӯзбекӣ низ кам нест. Ҷунончи, дар намунаи ҷумлаҳои гуфтугӯй, ки дар оҳири китоби Ҷ. Мурувватов илова шудааст, қалимаҳои штибосӣ, аз қабили ӯй (фигр. андеша), ӯнбир (ёздаҳ), тӯп (чамъ), ӯнтиӯр(чордаҳ), ӯт (талҳа), ӯгай (ғайриҳамхун), қӯшни (ҳамсоя) ва ғайра бо риояи «ӯ»-и забони ӯзбекӣ зикр гардидаанд.

Бо вучуди ин, барқароршавии фонемаи «ӯ»-ро дар лаҳҷаҳои тоҷикони атрофи Андиҷон факат ба таъсири забони ӯзбекӣ ҷобаста кардан мумкин нест, балки дар ин бобат нақши лаҳҷаҳои шимолии забони тоҷикӣ, маҳсусан гурӯҳи Чусту Қосонсой низ истисно набояд бошад, чунки бештари баробаристеъмолӣҳои «ӯ» ва «ӯ» дар қалимаҳои тоҷикӣ зоҳир гардидаанд. Дар ин бора Ҷ.Мурувватов навиштааст:» Фонемаи «ӯ»дар лаҳҷаҳои мазкур (лаҳҷаи тоҷикони атрофи Андиҷон - Ҷ.Ғ) садоноки қатори омехта мебошад, вале он нисбат ба овози «ӯ»-и шеваҳои Ленинободу Қонибодом андаке пӯшидатар аст. Ин фонема дар лаҳҷаҳои тоҷикони атрофи Андиҷон ҳанӯз мавқеи устувор надорад ва дар ҷаравёни нутқ, маҳсусан дар нутқи қалонсолон, бо овози лабии шүшидаи «ӯ» иваз шуда меистад. Ҷунончи: руй//рӯй, руз//рӯз, тӯй//тӯй, курак//кӯрак, гусфанд//ғӯсфанд, пуст//пӯст, ҷурбӣ//ҷӯрбӣ, қудак//кӯдак, муточ//мӯтоҷ, зур//зӯр ва ғ.» [Мурванов, 1974,11]

Дар лаҳҷаҳои мазкур ҳамчунин баробар истифода шудани фонемаҳои ӯ//ӯ, бандакҳои хабарии шаҳси сеюми танҳои замони гузаштаи нақлӣ ай//ас (гуфтай//гуфтас), мувоғиқати «о» бо «ӯ»пеш ҳамсадоҳои димогии «м», «н» (Андиҷун//Андиҷон), қалимаҳои угам, бат(баъд) ва монанди инҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

Зуҳуроти дигари баробаристеъмолӣ дар нутқи лаҳҷавӣ таъсири забони адабист. Ҳарчанд ки муносибати лаҳҷаву забони адабӣ ҷуҷониба аст, яъне лаҳҷа яке аз сарчашмаҳои такомули забони

адабй дар марҳилаи муайян мебошад, лекин дар ниҳоят забони адабй ҳамчун руқни фавқуллахчаи забони миллий дар муттаҳидкуни лаҳҷаҳо нақши асосӣ дорад. Албатта, ин раванд тӯлонӣ буда, як марҳилаи муайянни таърихиро фаро мегирад.

Бо вучуди он ки забони адабии тоҷик таърихи бештар аз ҳазорсола дорад, дар асрҳои миёна он наметавонист чунин нақши муттаҳидкуни лаҳҷаҳоро анҷом диҳад, зеро доираи вазифаҳои он маҳдуд буд. Дар замони мо вазифаҳои забони адабй ба дараҷае васеъ гардидаанд, ки он ақнун метавонад қудрати муттаҳидкуни лаҳҷаҳоро дошта бошад, чунон ки ин раванд дар мисоли забонҳои гарб, маҳсусан фаронсавӣ ҷараён гирифтааст. Мактаб, радио, телевизион, театр, кино, адабиёти бадӣ ва дигар воситаҳои аҳбори омма василаҳое мебошанд, ки имрӯз таъсири забони адабиро ба нутқи лаҳҷавӣ беш аз пеш меафзоянд. Ин ҳолат табиист, ки боиси ба вучуд омадани силсилаи баробаристеъмолииҳои фонетикӣ, лугавӣ ва ҳатто сарфу нахвӣ дар қолаби лаҳҷа+забони адабй мегардад. Маҳсусан омӯзиши забони адабй, ки дар муҳити лаҳҷа оғоз ёфта давом мекунад, барои ин замина ба вучуд меоварад. Аз ин ҷост, ки, чунон ки аз мушоҳидаҳо маълум мешавад, агар гӯем, ки тақрибан ҳамаи намояндагони лаҳҷа - чи қалонсолу чи миёнсол ба ин ё он дараҷа мактабро гузаштаанд, иваз шудани унсури лаҳҷа ба унсури наздик ба адабй ба назар мерасад. Чи навъе ки аз мушоҳидаҳо баромеояд, ҳатто дар марказҳои шеваи ҷанубӣ истифодаи фонемаи ғайрилабии қатори қафо «ъ»-ро мутглақ наметавон ҳисобид ва он баъзан бо овозҳои «у», «и», «а» (бъз//буз, бъши//биши, нъмък//намак) иваз шуда меистад*.

Унсури забони адабй ё умумигуфтугӯй дар тафаккури намояндаи лаҳҷа ҳамчун захира қарор гирифта, дар ҳолатҳои зарурӣ истифода шуда метавонад. Маслан, дар навиштаҳои лаҳҷашинносон дар баробари истифодаи воҳидҳои лугавии *вот/аво*, *ота/ата*, *дадо/додо* ва ғайра гоҳо қалимаҳои «падар» ё «қиблагоҳ» низ вомехӯранд. Агарчи истифодаи воҳиди лугавии «падар» моҳияти услубӣ низ дорад (яъне намояндаи лаҳҷа барои ба намояндаи

* Ин ходиса аз он ходисае, ки дар фавқ вобаста ба суст шудани мавқеи ин ё он унсури забонӣ дар лаҳҷаи каноравӣ ишора кардем, фарқ дорад, зеро дар айни ҳол сухан дар бораи ивазшавии як унсури забонӣ ба унсури дигари забонӣ дар маркази шева меравад, ки онро ба ҷуз таъсири забони адабй дигар хел наметавон маънидод кард.

махалли дигар равшан гардидани сұхбати худ аз унсури забони адабй истифода мебарад), ба ҳар ҳол, он самараи забони адабй ба шумор меравад.

Дар шароити инкишифи имрұзаи лаҳҷаҳои забони точикӣ дар бораи унсури мутлақистеъмол ҳукм кардан душвор аст, балки он дар лаҳҷаҳои муайяни нутқ имкони иваз шудан дорад. Масалан, шфодай шаклҳои муайяни феъл бо ёридиҳандай»доштан» дар лаҳҷаи точикони таҳҷоии Шахритус гүё мутлақистеъмол ҳисоб меёбад. Аммо аз рӯйи мушоҳидаҳои мо маълум мешавад, ки ҳатто он ҳам дар ҳолатҳои чудогона бо ёридиҳандай «истодан», ки имрӯз унсури адабй-умумиҳалкӣ ба шумор меравад, иваз шуда меистад.

Забони адабй унсурхои лаҳҷаро, агар гуфтан ҷоиз бошад, ба нудрат «фурӯ» мебарад, ки оқибати он ба маҳдудшавии доираи лаҳҷаҳо оварда мерасонад.

Ба ин тариқа, аз қайдҳои фавқ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар лаҳҷаҳои имрӯза равандхое ҷараёндоранд, ки аз як сифат ба сифати дигар гузаштани онҳоро нишон медиҳанд. Яке аз ин равандҳо зухуроти баробаристеъмолиҳо дар нутқи лаҳҷавӣ мебошад, ки аз оmezishi лаҳҷаҳои дигари ҳамгуни гайриҳамгуни ва наздиқшавии онҳо ба меъёри забони адабй дарақ медиҳад.

Ба ақидаи муҳаққики рус А.П. Дулzon ду зинаи оmezishi лаҳҷаҳо мавҷуд аст. Дар зинаи аввал дар нутқи фард вариантҳои (гунажои) савтӣ, лугавӣ, морфологӣ ва ҳамчунин қолабҳои ҷумлаҳос пайдо мешаванд, ки аз лаҳҷаи ӯ фарқ карда, онҳоро ӯ дар ҳолатҳои муайян ба кор мебарад. Ин вариантҳо, зоҳирон, ҳамчун наиванди унсурҳои лаҳҷаи фард бо унсурҳои лаҳҷаи бегона ва ё забони адабий тасаввур мешаванд. Дар ин ҳол, пеш аз ҳама, аломатҳон наивалие, ки ба ҷараёни мубодила монеъ мешаванд, барҳам меҳуранд. Зинаи дуюми раванди оmezishi лаҳҷавӣ-забонӣ ҳамон вакъ оғоз меёбад, ки аломатҳои дуюмии низоми забонӣ барои ҳаман баҳшҳои ҳайат маълум мегардад ва намояндагони лаҳҷаи ақибишиникарда аломати дуюмиро мепазиранд. «Ҳангоми барҳам ҳурдани ҷуфтҳои факултатив, - хулоса кардааст А.П. Дулzon, - ивазшавии забон, яъне ғолибияти унсури лаҳҷаи дигар ё забони адабий фаро мерасад» [Дулзон, 1968, 15-20, 30].

Сарнавишти ҳар як ҷуфтти баробаристеъмолӣ дар нутқи лаҳҷавӣ низ ба ҷунин сурат анҷом ёбад ҳам, ҷараёни ивазшавии унсури анъанавӣ ба нав дер давом мекунад.

Китобиома:

1. Дулзон А. Г. Кетский язык, Томск, 1968.
2. Махмудов М. Лаҳчаҳои тоҷикони райони Китоб, «Дониш», Душанбе, 1978.
3. Махмудов М., Ҷӯраев Ф. Лугати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳчаҳои ҷанубӣ, ч.1), «Дониш», Душанбе, 1997.
4. Мурватов Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофи Андиҷон. «Дониш», Душанбе, 1974.
5. Неменова Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа). Изд. АН Тадж. ССР, Сталиабад, 1956.
6. Неменова Р.Л. Таджики Варзоба, «Дониш». Душанбе 1998.
7. Оранский И. М. Из заметок о новых советских работах по иранской диалектологии. Ж. «Народы Азии и Африки», 1, М., 1971
8. Растворгueva В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 1. Варзобский говор таджикского языка, Изд. - во АН СССР, М., 1962
9. Растворгueva В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров, «Наука». М., 1964
10. Сайдова К. Говор таджиков Шаартуз. Автореф. канд. диссии, Душанбе, 1965
11. Сайдова К. Шеваи тоҷикони райони Шаҳртӯз (мусаввадаи рисолаи номзадӣ), Душанбе, 1965
12. Чалолов О. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёниш, «Дониш», Душанбе, 1967
13. Ҷӯраев Ф. Лаҳчаҳои арабҳои тоҷикзабон, «Дониш», Душанбе, 1965.

Гаффар Джураев

**ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ПАРАЛЛЕЛИЗМА В ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧИ**

В статье речь идет о том, что диалекты таджикского языка до сегодняшнего дня в основном изучались в филологическом (лингвистическом) плане. Однако в диалектной речи прослеживаются такие процессы, которые вызывают возникновение параллелизма в речи одного и того же индивидуума. К ним можно отнести следующие обстоятельства: 1) ослабление тех или иных языкового явлений – фонетических, лексических, грамматических

и т.п. - в периферии одного диалекта; 2) смешение разно диалектной системы на определенную систему на конкретной географической территории; 3) развитие диалекта в иноязычной среде; 4) влияние литературного языка на местные диалекты; 5) социальные причины: возраст носителей диалекта, степень граммотности и т.п.

Ключевые слова: диалект, диалектизм, фонетический, лексический, грамматический.

Ghaffar Juraev

THE BASIS OF AN EXTRA-LINGUISTIC PARALLELISM IN DIALECTICAL SPEECH

This article is dedicated to the dialects of the Tajik language. There are some processes that cause the emergence of the speech parallelism:

1) the weakening of a linguistic phenomenon such as phonetic, lexical, grammatical in the periphery of one dialect; 2) mixing of the different dialect's system to a certain dialect of the precise geographic area; 3) the development of a dialect in a foreign language environment; 4) the influence of the literary language to local dialects; and 5) social factors, such the age of speakers, or the level of literacy.

Key-words: language, dialect, phonetic, lexical, grammatical, linguistics.

Аҳмадҷон Сангинос

ДАР ПИРОМУНИ «ФАРҲАНГИ МУКАММАЛИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ»

Мутобики даврабандии забоншиносон, ки бо омӯзишу таҳқики таърихи забон машгуланд, давраи нави рушду нумӯи забони точикӣ ҳамчун яке аз забонҳои қадимии гурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуаврупой аз асрҳои VIII-IX мелодӣ то рӯзҳои мо, яъне беш аз ҳазор солро фаро мегирад.

Дар ин муддат «ба шарофати хизматҳои бузург, заҳматҳои бедарег ва корномаҳои беназири фарзандони барӯманди ҳалқи тоҷик аз устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ то Садриддин Айнӣ» [Э.Раҳмон,2001] осори гаронбаҳои манзум ва мансури зиёде оғардида шудааст, ки ҳар яке аз онҳо, ки ба дасти мо расидааст, сарвати пурбаҳои миллӣ, мояи ифтихор ва василаи омӯзиши мероси гузаштагони мо мебошад. Вале осори мансури гузаштагони мо, ба қавли устод С.Айнӣ [Айнӣ С., 1958,54]¹, дар равияи душворнависӣ ва бо услуби то андозае пуртумтароқи мунициёна навишта ва ин дар нимаи дуюми асри нуздаҳум ба ҳадди ифрат расида буд, ки он осор дастрас ва дар доираи фахмиши табақаи маҳдуди босаводон ва донишмандон қарор дошт. Адибони бузурги охир асри XIX, ба монанди Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шоҳин, Абдулқодирҳочаи Савдо, Мирзо Сироҷи Ҳаким, Мирзо Азими Сомӣ, Саид Аҳмадҳочаи Сиддикӣ Аҷзӣ, Тошҳочаи Асири ва Садриддин Айнӣ барои сода кардан ва як андоза ба пояи забони ҳалқ наздик овардани он заҳмату қӯшишҳое ба ҳарҷ дода, дар осори адабӣ ва илмии

¹ «Дар замонҳои охир насрнависӣ ба гаҳрии иншову мактуб махсус шуда монда буд. Бехтарин муншӣ ва мактубнавис ҳамон кас хисоб мейфт, ки муддаоеро, ки бо як чумла ифода карданаш мумкин аст, дар ду саҳифа бо қалимаҳои қоғиядор мепечонд. Мактубҳо ва иншоҳо айнан мисли «Пукот»-и Бедил буд...» [Айнӣ, 1958,54]

худ калимаю ибораҳои халқию лаҳҷавӣ, вожаҳои зиёди иқтибосӣ ва унсурҳои дигари забони зиндаро истифода мебурданд [Савдо А., 1958, 35].² Асари машҳури Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоэъ» ҳарчанд ки ба хонандагони имрӯзӣ забони он як индоза душвор менамояд, дар замони таълифаш намунаи хуби шин майлони забонӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ибтидои аспи XX сарҳарда, дар адабиёти тоҷик анъанаи ба дарку фаҳми оммаи халқ наздик кардани забони адабӣ ва рӯ овардан ба сарвати забони шиндаи умумихалқӣ ранги умумӣ гирифт. Ин тамоюли инкишофи забонӣ баъд аз Инқилоби Октябр ба туфайли ҷумҳурии мухтор дар ҳайати Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ гардидани қишивари тоҷикон (с.1929) ва бо умумият пайдо кардани саводомӯзӣ, ба вучуд омадани матбуоти даврӣ, ба роҳ мондани саноати табъу нашр ва дастрас гардидани китоб ба оммаи васеи мардӯм доираи хонандагон вусъат ёфт ва талаб аз забони адабӣ шуд. Ноин тақозо забони адабии тоҷикӣ ба давраи тақомулу инкишофи нави худ қадам гузошт. Масъалаи ба фаҳми оммаи васеи халқ наздик намудан, яъне ба иборати дигар, демократӣ кунонидани забони адабии тоҷикӣ, аз ҳисоби заҳираҳои пуරарзиши забони гуфтугӯии халқӣ ғаний гардонидани таркиби луғавии он, муқаррар намудани истилоҳоти сиёсий-штимоӣ ва илмии соҳаҳои гуногун, табдили расмулҳат ва амсоли ин расман дар сатҳи сиёсати давлатӣ ба миён гузоншта шуд ва дар натиҷа дар забони адабии тоҷикӣ тағйироти сифатан муҳим ва ҷиддӣ ба амал омад. Вале тамоюли ба фаҳми оммаи васеъ наздик кардани забони адабӣ рафта-рафта боиси ифроту

² Ба тарики намуна ба ду байти зерини ғазали Савдо, ки бо унвони «Курган садъмоқро» машҳур аст, таваҷҷӯҳ намоед:

Гуфта будӣ, ки мекунам чора гами фироқро,
Чун ӣакунӣ, чӣ ко кунам вайдан хунпӯқу қоқро?!
Тӯгрӣ агар қаний буҷул, гум нашавад ҳисоби нул,
Камбагалона кор кун, покига гӯй ҳоқро [Савдо, 1958,35].

зиёдаравӣ дар истифодай луғоту ибороти лаҳҷавину омиёна, як дараҷа содашвавии сунъӣ ва орӣ шудани забони адабӣ аз обу ранги бадеӣ ва аз бозёфтҳои ҷаззоби забони адабии классики гардид. Ҳушбахтона, аксари кулли адибони тоҷик дар охири солҳои 60–70-уми асри XX инро дарк карда, дар эҷодиёти хеш оҳиста-оҳиста соданависиро кам риоя мекардагӣ шуданд. Ин тамоюлу ҷараёни тозазухуру фараҳбахши дар забони тоҷики руҳдода дар охири садаи бистум бо қабули Қонуни забони Ҷумҳурии Тоҷикистон (1989) ва ба тавассути Сарқонуни Ҷумҳурии соҳибиستикӯли Тоҷикистон мақоми қонунӣ ва ҳукуқи гирифтани забони давлатӣ (1991) ва ниҳоят бо суръати зиёд боло рафтани ҳисси ҳудшиносии миллии ҷомеаи қишвар мунҷар ба аз байн рафтани девори ҷудокунандай забони адабии давраи классикии тоҷикӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷикӣ гардид.

Ҳоло ки «Давлат ва Ҳукумат ҳамеша саъӣ доранд, ки барои инкишофи пайгирона ва мӯътадили забони давлатӣ тамомӣ имкониятҳоро фароҳам созанд» [Э.Раҳмон, 2008] ва сарвари давлат мувоғики талаботи замон омода кардан ва аз ҷон баровардани китобҳои дарсӣ, таҳияи «Энсиклопедияи бузурги тоҷик» ё «Қомуси бузурги миллий»-ро таъқид карда, «ҳамзамони бо ин ба Вазорати фарҳанг, Академияи илмҳо» бевосита супориши медиҳад, ки «ба таҳияи фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ дар муқоиса бо лугатномаҳои мавҷудаи тоҷикӣ, дарӣ ва форсӣ, бо дарназардошти таҷриба ва меъёрҳои «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шурӯъ намоянд» [Э.Раҳмон, 2007]. Воқеан ҳам ин супориши сарвари давлат оид ба тартиб додани китоби луғати тафсирӣ мукаммали забони тоҷикӣ бисёр ҳам як амри саривактӣ ва зарурист.

Фарҳанги тафсирӣ ин оинаи инъикоскунандай сарвати забони ҳалқ ва яке аз муҳимтарин воситаҳои забономӯзӣ ва боло бардоштани савияи забондонии аҳли ҷомеа маҳсуб мешавад. Ҳусусан бо назардошти «вазъи имрӯзаи забони адабии тоҷик, омӯзиши он дар мактабҳои таълимӣ ҳамагонӣ, мактабҳои олий, усули таълим, забони китобҳои дарсӣ, асарҳои илмӣ ва бадеӣ, матбуот, ҳусусан телевизион ва радио, забони муошират..., ки ислоҳи ҷиддӣ ва такмили ҳамарӯза меҳоҳанд» [Э.Раҳмон, 2001], ба вучуд овардани луғати тафсирӣ, ки дар он сарвати луғавии беш аз ҳазорсолаи давраи нави рушду нумӯи забони тоҷикӣ ҳар

шарҳтар чой ва шарҳу эзоҳ дода шуда бошад, яке аз вазифаҳои аввалиндарача ва муҳимтарини забоншиносони лугатнамояни тоҷик ба шумор меравад. Бо мақсади рафъи ин эҳтиёҷ гурӯҳи ходимони илмии шӯъбаи фарҳангнигории Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ Академияи илмҳои Тоҷикистон инни даст ба таълифи фарҳанги тафсирии мукаммал ё ба андозае ҷомеътари забони тоҷикӣ заданд.

Фарҳанги тафсирии мукаммали забони тоҷикӣ дар асоси маводи фонд – ҳазинаи варака – калимаҳои мисолдори ҷорнишонии шӯъбаи фарҳангнигорӣ, ки дар тайи беш аз ҳафтод соли шашудияти шӯъба аз осори ҳаттии адабӣ ва илмии даврони ғуломита ва аз асарҳои мусосири адабиву илмӣ ва илмиву оммавӣ, матбуоти даврӣ ва нашрияҳои расмиву ҳуччатҳои давлатӣ шитихоб ва мурагатбу муназзам гардидааст, аз як тараф, ва аз ҷониби дигар, дар заминаи маводи фаровони фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикови форсӣ ва алалхусус, дар заминаи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969), «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) ва «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (2004-2006) ва мусалламан дар асоси забони адабии умумиҳалкӣ тоҷикӣ таълиф ҳоҳад ёфт. Вале қабл аз шурӯъ намудан ба таълифу тадвиини лугати тафсирии мукаммали забони тоҷикӣ, ки ҳовии таҳминан 100 ҳазор калима ва ибораву таркибҳои бешумор ва аз 6 ҷилд иборат ҳоҳад шуд ва мутобики накшай ҷорабинҳои қукуматӣ дар ҷаҳони бузурги 20-солагии соҳибиистиклолии давлатии тоҷикон – соли 2011 ҷилди якуми он бояд ба табъ бираад, ба ҷонде аз масъалаҳои умдаи марбут ба принсипҳои фарҳангӣ, доираи воҳидҳои лугавие, ки дар он ҷой ва шарҳ дода мешаванд, тарзи истифода аз маводи фарҳангҳои пешина ва мусосири форсӣ-тоҷикӣ ва тоҷикии сад соли охир, туруқу милюқҳои оварданӣ мисол-шоҳидҳо ва амсоли ин як дараҷа равишӣ андохтан аз фоида ҳолӣ наҳоҳад буд.

Феълан бо дарназардошти вазъи кунунии таҳаввул ва шикишофи забони тоҷикӣ, ки дар он майли бештари рӯ овардан ба забони адабии давраи классикий маҳсус ва машҳуд аст, оё 65кули лугот, таркибот ва таъбироти давраи классикро, ки дар байни онҳо лексикаи кӯҳнашудаву таъриҳӣ, истилоҳоти хоси шоиронаи гузаштагон ва монанди инҳо кам нестанд, бе тафовут ва бе имъони назару тадқиқи дақиқ ба фарҳанги мадди назар

ворид сохтан лозим аст ё не, дар ин амр меъёр, маҳак ё мизоне мавҷуд аст ё не... Ин амр ба ҳаллу фасли масъалаҳои зерин саҳт вобаста аст: а) муайян кардани таносуби синхронӣ ва диахронӣ дар фарҳанг; фарҳангҳое ҳастанд, ки ба сабт ва шарҳи маъни вожаҳои забони муосир маҳдуд шудаанд; гурӯҳи дигари фарҳангҳо таърихи калимаҳоро аз замони пайдоиш то имрӯз шарҳу эзоҳ додаанду бас; ва ниҳоят ин ду ҷанба метавонад дар фарҳанге якҷо карда шуда бошад, яъне дар ин қабил фарҳангҳои универсалӣ дар айни як моддаи лугавӣ ҳам маъни кӯҳнашудаю таъриҳӣ ва ҳам маъни дар забони ҳозира роиҷи вожаҳо шарҳу эзоҳ дода мешаванд; б) риояи таносуби забони адабии навишторӣ (ё китобӣ ва ё ҳаттӣ) ва забони адабии гуфтгуғӯӣ (ё гуфтгорӣ ва ё нутқ); ин ду шоҳаи забон ҳамеша бо ҳам дар ҷараёни таъсиррасонӣ қарор доранд ва лугатнависон бо истифода аз ишораҳои хоси фарҳангнависӣ ва шоҳид-мисолҳо ин ҳолатро инъикос мекунанд; в) ва ниҳоят таносуби маълумоти забонӣ (лингвистӣ) ва гайрилингвистӣ (яъне энциклопедӣ), ки дар фарҳанги тафсирӣ (филологӣ) метавонад оид ба таърихи ашёву ҳодисаҳо, танаввӯъ ва таъиноти онҳо маълумоти як андоза мухтасаре ҷой дошта бошад.

Мақсади таълифи «Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ» (ҳоло шартан ҳамин тавр меномем) ва вазифаҳои пешгузоштаи он ба як навъ фарҳанги тафсирии универсалӣ ва академӣ воқеъ шудани он далолат мекунад. Яъне дар назар аст, ки дар фарҳанг ҳар се ҷанбаи таносуби синхронӣ ва диахронии давраи нави рушди нумӯи забони тоҷикӣ (асрҳои X–XXI) якҷо карда мешаванд. Ин амал ё ҳолат, пеш аз ҳама, дар муайян кардани доираи воҳидҳои лугавии дар фарҳанг ҷой ва шарҳдодашаванда, дар интиҳоби саркалимаҳои моддаҳои лугавии фарҳанг, яъне дар лугатномаи фарҳанг ифодаи худро ҳоҳад ёфт. Таносуби забони адабии навишторӣ ва гуфтгорӣ ва таносуби маълумотҳои хоси лугатҳои филологӣ ва энциклопедии бахши тафсири фарҳанг дар робита бо таносуби синхронию диахронӣ ва навъи интиҳобгардидаи фарҳанги тафсирӣ ҳалли худро ҳоҳад ёфт. Ҷун вобаста ба интиҳоби саркалимаҳои моддаҳои лугавии фарҳанг (яъне словник) – калимаҳои решагӣ, сохта ва мураккаб, аз як тараф, ва ба қадом аз гурӯҳҳо ва қабатҳои лексикии забон мансуб будани онҳо – калимаҳои умумиҳалқӣ (умумиистемо-

лӣ), гуфтугӯй, лаҳҷавиу музофотӣ, калимаҳои китобӣ, кӯҳнашудаю таърихӣ, истилоҳот, калимаҳои навсоҳт ва маъноҳои нави калимаҳои мавҷуда, калимаҳои иқтибосӣ ва монанди инҳо, аз сӯи дигар, дар қадом шаклу категорияҳои грамматикий ҷой дода шудани воҳидҳои мавриди тафсир ва соҳти моддаҳои луғавии фарҳанг муайян карда мешаванд, дар зер ба тариқи мисол зикри чанд мавридиро зарур мешуморем.

Ҳамаи навъҳои калимаҳо, ки аз ҷиҳати соҳту шакл ва ифодати маъно ба қоидаҳои дастурии забон мувоғиқ ва дурусту бенуқсонанд ва аз осори адабиву илмии мутақаддимину мутааххирин, аз китобҳои дарсию нашрияҳои расмии тоҷикӣ, ба шумули қонунҳо ва хӯҷатҳои давлатӣ мисол-шоҳид доранд, 67бе ягон қилу қол ба фарҳанги тафсирӣ мукаммали забони тоҷикӣ ворид карда мешаванд. Калимаҳои ба истилоҳ китобӣ, кӯҳнашуда ва таърихӣ, ки дар луғатҳои қадимӣ сабт шудаанду дар адабиёти классикий ҷанде мавриди истифода доранд ва ё мавҷудияти ин калимаҳо дар ягон лаҳҷаи омӯҳташудаи забони тоҷикӣ тасбит шудааст, сарфи назар аз мансубияташон ба забони худӣ ё бегона, низ ҳаққи дар фарҳанг ҷойгир шуданду доранд. Вале дар интиҳоби чунин калимаҳо ниҳояти дикқату ҳоктиётро ба ҳарҷ додан зарур аст, то ки шакли дурусти онҳо аз подурусташон чудо карда шаванд ва баъзе калимаҳои тасодуфӣ с маъноҳои матруки калимае ба фарҳанг доҳил шуда, дар қатори калимаҳои асили забон ҳаққи шаҳрвандӣ касб накунанд. Чунончи, дар вақти таълифи фарҳанг луғатнавис бо калимае вомехӯрад, ки ӯ қаблан фақат дар таркиби иборае омадани он ё чун ҷузъи калимаи мураккабе вожеъ гардидани онро медонисту бас. Аз ҷумла, дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» (1652) ва сипас дар «Фарҳанги форсӣ»-и д-р Муҳаммад Муин (1963-1973) калимаи палм-ро ба маъни «хок», «туроб» дидা, беихтиёр, ба ёди кас калимаи «хокпалма» меояд, ки дар лаҳҷаи мардуми ш. Конибодом ба маъни хоки гард-гардшуда, хоки ба ҷонгу губор мубаддалгаштаи роҳҳои хокӣ пас аз равуои зиёди рамаву галаҳои ҷорҷорӣ ва аробаҳо мавриди истеъмоли васеъ дорад. Вожеан вожаи «палм» назар ба қавли забоншиноси тоҷик, доктори илми филология Мирзоҳасан Султонов дар лаҳҷаи мардуми водии Зарафшон ба маъни саргини аспу ҳар истифода бурда

мешудааст. Ё ин ки ба шархи маъни калимаи нодири парсум таваҷҷӯҳ кунед:

«Парсум سەر ئوردى، كى با رۇي خامىر پوشاند، تو بار چىي
نەچاسپاد، يۇرۇم. ناماك گاشت چۈن سىركە رۇياش سىئەخ / خامىراش زى
پارسۇم با سار رەخت كۆھ. بۇشقا ئاتىما» [Farxanги Forsey, 1342, 472].

Бо шархи шабехи боло ин калимаро дар фарҳангҳои маъруфи «Бурҳони қотеъ», «Гиёс-ул-лугот» (1827) ва «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» (роҳбари гурӯҳи муаллифон Ю.А.Рубинчик) низ вохӯрдан мумкин аст. Калимаи аз забони ўзбекии туркӣ иқтиbosшудаи «урвоқ», б8ки д-р Муҳаммад Муин дар шархи «парсум» дар шакли форсишудаи «урво» ҳамчун муродиф зикр кардааст, дикқати моро ба худ چالб намуд. Зеро чанде дар андешай он будем, ки калимаи «урвоқ», ки дар лаҳчаҳои шимолии забони тоҷикӣ мавриди истифодай зиёд дорад, наҳод дар забони тоҷикӣ муодиле надошта бошад? Дар «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ» (тартибидиҳанда М.Фозилов, ч. II, «Ирфон», Д., 1964) ибораи бо иштироки ин калима соҳташуда сабт ва ин тавр шарҳ дода шудааст: «Ба چизے урвоқ ҳам нашудан – ақаллан барои рафъи эҳтиёчи ноҷиз ҳам нарасидани چизе.

- Дусади додаатон урвоқ ҳам нашуд. Ба таксӣ базӯр расид.
С. Ганӣ, Тӯй.

Панҷсад ё шашсад сўм моҳона ба ин корҳо урвоқ ҳам намешавад. *«Хорпуштак».*

Калимаи «чумча» (ба маъни қошуқ) дар назари аввал лаҳчавӣ менамояд. Вале ба фарҳангҳои пешин ва ба мисолҳои зерини аз асаҳои адабони бузурги гузаштаву мусоир иқтиbosшуда назар андозем, мебинем, ки вожаи асили худист:

Фарibe гарат мост пеш оварад,
Ду паймона об асту як чумча дӯғ.
Агар рост хоҳӣ, ту аз ман шунав,
Чаҳондида бисёр гӯяд дурӯғ. (*Саъдӣ, Гулистан*)

Он деги лабшикастай собунпазӣ зи ман,
Он чумчаи ҳарисаву ҳалво аз они ту. (*Убайди Зоконӣ*)

Ҳама якбора хомӯш гардианд ва фақат чиқир-чикири табақу чумчаҳо ба гӯш мерасид. (С. Улугзода, Навобод)

Бо вожай «чумча» дар «Марги судхӯр»-и С. Айнӣ, «Одамони ҷовид»-и Р. Ҷалил ва адібони дигар низ дучор омадан мумкин аст.

Ё ин ки, дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ мақолу зарбулмасалҳое ҳастанд, ки дар онҳо калимаҳои китобӣ гоҳо дар шакли дурусти аслиашон ва гоҳо дар гунаҳои тағири шаклнамудаи лаҳҷавӣ ба кор бурда шудаанд. Чунончи, дар мақоли «ҳалвои лантаронӣ, то пахӯрӣ, намедонӣ» вожай «лантаронӣ» ҷумлаи арабиест ба маъни «ҳарғиз маро дида наметавонӣ, намебинӣ маро» (ниг.: «Фарҳанги забони тоҷикӣ», 1969), ё дар мақоли «кулли ёмин батар мешавад, ки беҳтар не» вожай «ёмин» ба фикри нависандай ин сатрҳо шакли тағиیرёфтани ҷамъи солими калимаи ҷаҳонии «явм» ба маъни рӯз, «явмин», яъне рӯзҳо аст. Ва ё ин ки, вожаҳои «ғажд» (ба маъни чиркин, ифлос, гумон меравад, ки ғажидан) ба маъни нишаста (ба) роҳ рафтани, чунонки тифлон ва мардумони шал ба роҳ раванд (аз «Бурҳони қотеъ» ва ҳоло ғечидан) ва «хазидан» муродифи ин калима аст), «ҷеғ задан» ва ғечидан (аз «ҷоғ» ба маъни устухоне, ки манаҳро ба ҳаракат мөдарорад [Ҳодизода Р., 1382//2004, 108] ва шакли дучори имола-шудаи он «ҷеғ» аст), «манқа» (дар «Бурҳони қотеъ» масдари «манғидан» «ба маъни лундидан аст, ки оҳиста-оҳиста дар зери нақаб сухан гуфтани бошад аз рӯи қаҳру ғазаб ва аз бинӣ ҳарф шуданро низ гуфтаанд» шарҳ ёфтааст), «ҷӯқидан» (аслаш ҷӯҳидан аст, ки дар «Фарҳанги форсӣ»-и д-р Муҳаммад Муин омадааст), «шапидан» (аз эҳтимол 69 дур нест, ки ин калимаи лаҳҷавӣ бо «шап» ва ҳусусан «шиптак» «ба маъни лагад задан бошад ҳоҳ инсон бизанад ва ҳоҳ ҳайвоноти дигар (аз «Бурҳони қотеъ») ягон наздикие дошта бошад), «шалойин» дар «Ғиёс-ул-лугот» ба маъни шӯҳ ва ноҳуш ва маҳкам ва саҳт даргиранда ба ҷизе (аз луготи туркӣ)...» сабт шудааст [«Ғиёс-ул-лугот», Ч., II, 170], «ҷазир»-шояд аз «ҷазр», ки муқобили «мадд» аст ё муштақ ба ё ҳамрешаи вожай «ҷазира» бошад, «бӯзбала»-аз эҳтимол дур нест, ки аз «бӯз»-... аспи нила, ки рангаш ба сафедӣ гарояд ва инни ҷалд ва тунду тезро ҳам гӯянд ва мардуми тезфаҳм ва тоҳибидрокро низ ба тарики истиора бӯз гӯянд» [«Бурҳони қотеъ», 1973, 197] ва «бала»-и ўзбекии туркӣ ба маъни «бача»

таркиб ёфта бошад, «покшү» – дар лаҳҷаҳо ҳамчун калимаи эвғимистӣ ба маънои мурдашӯ мавриди истеъмол дорад ва монанди инҳо.

Аз баррасӣ ва таҳлили сайри шаклгирӣ ва тагйиру васеъшавии маъно ва тарзи истеъмоли «хокпалма», «чумча», «парсум», «лантаронӣ», «гажд», «манқа», «ҷеф задан» ва «ҷеғидан», «шапидан», «шалойин», «ҷазир», «бӯзбала», «покшү»... барин калимаҳову таркибҳо дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва фарҳангҳои тафсирӣ бармеояд, ки ба қавли устод Саид Нафисӣ [Нафисӣ С., 1337//1958, 9] чун «падару модари онҳо» (яъне калимаҳо) як дараҷа муайян ва мушаххас гардидаанд, ҳар яки онҳо ҳаққи комили ба фарҳангӣ забони адабии тоҷикӣ доҳил шуданро доранд. Дар ин хел ҳолатҳо ба ёди кас, беихтиёр, суханони забоншиносӣ маъруфи рус, академик Л.В.Шерба меояд, ки гуфта буд (мазмунан): таълифи як моддаи лугавии фарҳангӣ тафсирӣ ба навиштани як мақолаи илмӣ оид ба калимае баробар аст [Аҳманова, 1957, 91].

Муҳтасаран ҳам бошад, меҳостем дар бораи роҳу тариқи истифодаи фарҳангҳои мӯътабари тафсирии форсӣ-тоҷикӣ ва фарҳангҳои муосири дар Эрон таълиф ва ҷопшуда дар таълифи «Фарҳангӣ мукаммали забони тоҷикӣ» як-ду сухан гуфта гузарем. Вазифаи асосии лугатҳои тафсирӣ ин шарҳу эзоҳи бисёр дақиқ, фаҳмо, возеҳ ва мӯҷази маънои калимаҳо мебошад, ба тавре ки хонанда онро дарҳол ва ба осонӣ дарк карда тавонад. Барои расидан ба ин ҳадаф дар тафсири маъно истифода будан аз ҳар гуна лугатҳои тафсирӣ ва дузабонӣ, бавижӣ, аз фарҳангҳои муосири форсӣ, ба қавле, ҳам фарз асту ҳам суннат. Аммо дар мавриди интихоби калимаю истилоҳот аз фарҳангҳои муосири форсӣ барои ворид кардан ба фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ камоли диққат ва нуктасанчиро ба ҳарҷ додан зарур аст, зеро ин масъала бисёр нозӯк буда, дониши хуби ҳар ду забонро иқтизо мекунад. Калимаҳое, ки дар гузаштаи дуру наздик дар забони форсӣ ва тоҷикӣ муштаракан мавриди истеъмол доштанду мо, тоҷикон, аз ибтидои асри бистум то замони соҳибистиқлолии давлатӣ истифода намебурдем ва калимаҳос, ки барои ифодаи мағҳумҳои нав дар забони 70форсии муосир ҳамчун навсоҳт арзи вуҷуд кардаанд ва аглаби онҳо имрӯзҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, радиову телевизион ва дар забони муошин

рати расмии точикӣ ба таври васеъ ба кор бурда шуда истоданд, албатта аз фарҳангҳои тафсирии 71 форсии муосир истироҷ ва вориди фарҳангӣ тафсирии мукаммали забони точикӣ мегарданд: ба ин гурӯҳ дохил мешаванд рӯзнома, мачалла, чумхурӣ, кӯмита, омор, бойгонӣ, вакил ва намоянда (ба маъни депутат), парванда, артиш, ситод, басич, донишҷӯ, лонишгоҳ, фурӯдгоҳ, нирӯгоҳ, баррасӣ, руҳсатӣ, вомбарг, гирдиҳамоӣ, ҳамоиш, маҳалгарӣ, шахрванд, чашивора, озмун, 71бахш ва даҳҳо калимаи дигар.

Ичрои ин амал хусусан дар мавриди истилоҳҳое, ки барои ифодай мағҳумҳои нави дар асри тараққиёти илму фанни ҷаҳонӣ бавуҷудомада ниҳоят зарур аст. Ҷунончи, дар фарҳангҳои мӯътабари 71 форсии муосири Эрон – «Фарҳангӣ форсӣ»-и д-р Муин, «Фарҳангӣ бузурги сухан»-и д-р Ҳасани Анварӣ, «Фарҳангӣ Амид», «Фарҳангӣ забони форсӣ»-и д-р Маҳшеди Муширий ва фарҳангҳои форсӣ ба русӣ ва русӣ ба 71 форсии Ю.А. Рубинчик ва Г.А. Восканян истилоҳҳои «антифриз» (юн.), «антисептик» (юн.), курс (лот.), «стажёр» (фр)-ро «зиддияҳ», «зидди-уфунӣ», «сол» (донишҷӯи соли панҷум), «коромӯз» тарҷума намуда (асосан таҳтуллафзӣ), сабт ва шарҳ додаанд, ки лугатна-висони точик аз ин қабил калимаҳои шинаму гӯшнавоз ва ба табииати забони точикӣ мувофиқ метавонанд бемалол истифода 71бараанд ва ба лугатҳои худ ворид созанд.

Дар ин амри ҳайр, ки бо мақсади пешгирий аз воридшавии калимаҳои иқтибосӣ ва пок нигоҳ доштани забони давлатии ҳамноми чумхурӣ сурат мегирад, мутаассифона, гоҳо қаҷравихо, бе таҳқиқу санчиши кофӣ ва хусусан қоидаву қонуниятҳои сарфу паҳвӣ ва 71семантикий воҳидҳои лугавии забони точикиро ба назари эътибор нагирифт, бемаврид ҷойгузини вожаҳои қадимӣ, зебову форам ва ифодагари тафаккури ҳалқи точик соҳтани калимаҳои 71форсии муосири Эрон ё дарии Афғонистон ба мушоҳида мерасад. Масалан, ҳеч зарурат надорад, ки калимаҳои точикии тиреза, яҳмос, боғандагӣ, фоиз, сарайнда ва ҳоғиз, варак, варака, варакча, кино, кинотеатр ва амсоли ишро бо калимаҳои дар забони форсӣ роиҷи панҷара, бастаниӣ, иассоҷӣ, фисад (аз ҷиҳати соҳт мураккаб аз пешояниди арабии «ғи»-муродифи «дар»-и точикӣ ва шуморай маъруфи «сад» аст), овозхон, барг, баргча, баргак, синамо (эрониҳо ин калимаро аз

забони фаронсавй гирифтаанд ва ба забони точикй ба воситай забони русй шакли юнонии он «кино» хеле барвақт ворид шудааст) иваз намоем.

Масъалаи дигари ниҳоят нозук ва барои покизагии забони точикй хатарнок ин аст, ки вактҳои охир як гурӯҳ ашҳоси бо хату қалам сару кордоштаи точик баъзе калимаҳои шаклан вайрон ва хоси забони гуфтугӯй ва ё лаҳҷавии форсиро мавриди омӯзишу таҳқики амиқ қарор надода, сараро аз сақат фарқ ва тағкик накарда, аз форсизабоне шунида ё дар фарҳанги форсие лида ва аҷулона иттиҳоз намуда ба забони адабии точикй ва ҳатто ба китобҳои лугат ворид карда истодаанд. Чунончи:

галоя//гилоя – шакли омиёнаи гила:

гӯшидан – феъли соҳта аз исми гӯ; «гӯш кардан, шунидан»;

шоидан – шакли лаҳҷавии феъли шоистан:

гаштор – исми маънӣ аз феъли гаштан ба маъни «гашту-гузор»;

биринчкор, биринчкорӣ, биринчзор – исмҳои соҳтаи ба табииати забони точикй бегона, ки гӯё мутародифи шоликор, шоликорӣ, шолизор бошанд;

дараҳткорӣ (ба чои ниҳолшинонӣ), чойкор(ӣ), чойзор, чойистон, розаккор(ӣ), зоишгоҳ – меҳоҳанд ҳамчун муродиф ва муодили калимаи эвфимистии «таваллудхона» кор фармоянд, ҳол он ки феъли зодан // зодан дар забони тоҷикии мусоир бештар дар мавриди ҳайвонот ба кор бурда мешавад ба истиқсолӣ зодгоҳ (ҷои таваллуд; ватан);

дар фарҳанги «Фиёс-ул-лугот» ва дар «Фарҳанги забони точикй» ибораи рехтаи «гов зод(ан)» киноя аз рӯ овардани баҳт ба касс; мерос ва нафъ ёфтани шарҳ ва ин байти Низомии Ганҷавӣ шоҳид оварда шудааст:

Ба Хиндустан пире аз ҳар фитод,

Падармурдастро ба Чин ғов зод;

карзманд, варчманд, фарозманд, фоидаманд, фурӯгманд, гиёҳ-манд, бостонгарӣ, томгарӣ, мутлакгарӣ, дарунгаро, дарун-гарӣ, навгаро, навгарӣ... барин вожаҳое, ки мушт намунаи хирвор гӯён ба зикри он пардоҳтем, аксарашон дар забони точикй муодилҳои худро доранд ва қисми дигарашон аз ҷиҳати соҳт ба табииати калимасозии забони точикй бегона ва сунъианд ва ворид соҳтани опҳо ба забони точикй бемавридианд. Агар

сари вакт пеши ин амал гирифта нашавад, он боиси эчоди ҳарчу марҷ ва дарҳам-барҳамии дигаре дар забони тоҷикӣ мегардад ва дар ин кор фарҳанги тафсирии муқаммали забони тоҷикӣ нақши муҳимме бояд бозад.

Китобнома:

Эмомалӣ Раҳмон. *Фарҳанг ҳастии миллат* аст. Душанбе, «Матбуот», 2001.

Эмомалӣ Раҳмон. *Забони миллат – рукни асосии истиқлолият*. Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи забон – 22.07. 2008.

Эмомалӣ Раҳмон. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо намояндагони зиёйёни мамлакат аз 20.03.2007.

Айнӣ С. Муҳтасари тарҷумаи ҳоли худам. Куллиёт. Ҷ.І, Сталинобод, 1958.

Ахманова О.С. *Очерки по общей и русской лексикологии*. Москва, 1957.

Бурҳони қотеъ, таълифи Ҳусайн ибни Ҳалафи Табрезӣ, (соли таълиф - 1652), ч. I, «Адиб», 1973 (таҳияи А.Нуров).

Фиёс-ул-лугот, Муҳаммад Фиёсиддин, «Адиб». Душанбе, ч. II, 1988 (таҳияи А. Нуров).

Нағисӣ С. Дастури лугатнависӣ (дар муқаддимаи «Фарҳанг Амид», чопи аввал, Текрон, 1337 ҳуршедӣ // 1958 мелодӣ).

Савдо Абдулқодирхоча, Мунтаҳабот, Сталинобод, 1958.

Фарҳанги форсӣ, таълифи д-р Муҳаммад Муин, ч. I, Текрон, 1342//1963.

Ходизода Р. Самарқандиён чӣ мегӯянд? Машҳад, 1382 // 2004.

Ахмаджон Сангинов

О БОЛЬШОМ ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье речь идет об основных принципах составления толкового Словаря подобного рода: составление словарника, использование материала древних и современных персидско-

таджикских словарей, включение в словарь разговорных и диалектных слов таджикского языка и т.п.

Ahmadjon Sanginov

SOME WORDS ON EXPLANATORY TAJIK DICTIONARY

In this article the author discusses the fundamental principles of compiling Explanatory Tajik Dictionary like: preparation of vocabulary, the use of ancient and modern Persian-Tajik dictionaries; the inclusion into dictionary the spoken words from dialects of the Tajik language, etc.

Key-words: explanatory dictionary, Tajik language, principles, vocabulary, words, terms, dialects.

Мирзо Ҳасани Султон

ШЕВАИ КОРБАСТИ ИСТИЛОХОТИ НУЧУМӢ ДАР ОСОРИ МАНЗУМИ НАСИРИДДИНИ ТӮСӢ

Насириддини Тӯсӣ (597/1199-672/1273), ки аз бузургтарин донишмандони эрониасл дар риштаҳои фалсафаву илоҳист, риёзиёту ҳандаса ва ҳайату нучум шинохта шудааст, дар ороҳари Абӯрайҳони Берунӣ (973-1041) ва шайхурраис Абӯалии Сино (980-1037) аз бунёдгузорони забони илм ва поягузорони истилоҳоти илмии форсии тоҷикӣ низ маҳсуб мегардад.

Ин донишманд ҳамчунин бо номҳои Ҳоча Насир, Ҳоча Насириддин ва Ҳоча Насириддини Тӯсӣ дар байни аҳли илму Ҷаб мәъруғу машҳур аст [Барои маълумоти муфассал ниг.: Ҷонами Ҳоча Насириддини Тӯсӣ 1336; Мударриси Разавӣ 1354, 1386].

Насириддини Тӯсӣ ҳанӯз аз замони хурдию наврасӣ ба ҳақиқили илмҳои мавҷудаи замони худ камари ҳиммат барbast ва дар андак муддат аз аксари илмҳои замони худ бархурдор гашт ши тадриҷан дар бархе аз риштаҳои илм саромади донишмандони аҳди хеш гардид.

Мегӯянд, ки вай илова бар забони модарии худ, ҳамчунин ҷабонҳои арабиву туркӣ ва юнониро хуб медонист ва аз осори танин илмӣ ба забонҳои юнониву арабӣ хуб баҳраманд буд. Ҳоча Насириддини Тӯсӣ ба расми маъмули замони зиёдагонии худ осори илмии худро ба ду забон – форсии тоҷикӣ ва арабӣ таълиф кардааст. Дар бобати микдори осори ў дар байни муҳаққиқон истилоғи назар мавҷуд аст ва пажӯшишгарон тезъоди осори ўро дар назму наср аз 128 то 212 асару рисола таҳмин кардаанд. Аз ин микдор тақрибан чил асари худро ин донишманд ба забони модарии худ – забони форсӣ таълиф кардааст, ки ба риштаҳои ширини илм иртибот доранд:

1) дар ҳикмати назарӣ - 7 асару рисола (“Рисолаи исботи почиб”, “Рисолаи ҷабру қадр ё ҷабру ихтиёр”, “Рисола дар қисмати мавҷудот”, “Оғозу анҷом дар мабдау миод” ё “Китоби тақири”, “Ҷавоби асьилаи Асириддини Абҳарӣ”, “Рисола фи-нинафӣ ва-л-исбот”, “Рисола дар неъматҳо ва хуниҳо ва лаззатҳо”);

2) дар ҳикмати амалй – 3 асар (“Ахлоки Носирӣ”, “Насихатнома”, ки эҳтимол меравад тарҷумаи китоби маъруфи «ал-Одаб-ул-қабир»-и донишманди маъруф Ибни Муқаффаъ ё тарҷумаи китоби “Ахлок”-и Носиридини Мӯҳташам бошад, “Рисолаи русуми подшоҳони қадим ва тарзи гирифтани молиёт”);

3) дар ҳайат ва нучум- 11 асару рисола (“Рисолаи муинийя ё “ал-Муғид”, шарҳи ҳамин рисола, ҳали мушкилоти ҳамин рисола, “Зубдат-ул-ҳайат”, “Шарҳи Самараи Батламиюс” ё “Тарҷимат-ус-самара фӣ аҳкоми-н-нучум”, манзумаи “Мадҳали манзум дар маърифати тақвим” ва ё “Мадҳал фӣ илми-н-нучум”, манзумаи “Иҳтиёроти масир-ул-қамар”, Тарҷумаи “Сувар-ул-қавоқиб”-и Абулхусайн ибни Абдурраҳмони Сӯфӣ, “Сӣ фасл дар тақвим”, “Бист боб дар маърифати астурлоб”, “Рисола дар тақвим ва ҳаракоти афлок”, “Зичи Элхонӣ”);

4) дар улуми риёзӣ – 1 асар (“Рисола дар ҳисоб”);

5) дар улуми табии – 3 асар (“Рисола дар таҳқиқи қавси қузах”, “Рисола дар сифоти ҷавоҳир ва ҳавосси аҳҷор” ё “Ҷавоҳирнома”, “Рисола дар баёни субҳи қозиб”);

6) дар улуми динӣ – 3 асар (“Рисола бар вифқи машраби таълимиён”, “Фусули Насирия”, “Рисола дар тавалло ва табарро ба машраби таълимиён”);

7) дар мантиқ - 2 асар (“Асос-ул-иқтибос”, ки маъруфтариин китоби ў дар илми мантиқ аст. Бояд гуфт, ки муаллиф онро дар иӯҳ бахш дар ҷавоби мантиқи Арасту дар соли 1244 таълиф қардааст, “Мақулати ашара” ё “Қотигуриёс”);

8) дар фанни адаб - 1 асар (“Меъёр-ул-ашъор” ё “Арӯзи форсии дарӣ”);

9) дар таъриҳ - 1 асар (“Зайли ҷаҳонкушо” – Муҳтасаре дар шарҳи фатҳи Багдод ба дasti Ҳалоку);

10) дар ҷуғрофия- 1 асар (тарҷумаи “ал-Масолик ва-л-Мамолик” ё тарҷумаи “Сувар-ул-ақолим”);

11) дар тасаввуф - 1 асар (“Авсоф-ул-ашроф дар сайру сулук” ё “Рисолаи сайру сулук ба мазоқи Исмоилия”);

12) дар мусиқӣ – 1 асар (“Канз-ут-туҳаф” ё “Мақола дар мусиқӣ”)

Чунонки ба мушоҳида мерасад, танҳо ба риштаҳои мухталифи илм гурӯҳбандӣ кардани осори форсии ўаз нигоҳи мазмуну

мундарича тақрибан тамоми илмҳои маъмулу маълуми замони ҳиндагии ин донишманди бузурго дар бар мегирад.

Ин нукта шоистай таъкид аст, ки осори форсии Насириддини Тўсий бо забони сода ва қобили фахми хонандаи форсизабон таълиф гардида, муаллиф дар аксари таълифоти форсии худ дар шарҳу тафсири луғоту таркибот ва истилоҳоти душвори илмҳои мухталиф тавзехи комилу кофӣ медиҳад. Аз ин хотир таҳқики густурдаи забон ва истилоҳоти осори бокимондаи Насириддини Тўсий, ки назар ба осори форсии пешиниёни вай доираи бештари илмҳоро фаро мегирад, дар амри таъини маҳсусиятҳои забони илм ва истилоҳоти форсии тоҷикӣ аз аҳамияти қалон бархурдор аст.

Яке аз маҳсусиятҳои ҷолиби таълифоти илмии ин донишманд дар қиёси Абӯрайҳони Берунӣ ва Абӯалии Сино дар қолиби назм баён қарданӣ бархе матолиби аввалияни нуҷумӣ ва фалсафӣ бо забони форсии тоҷикӣ мебошад.

Аз таълифоти илмии Насириддини Тўсий манзумаи нуҷумие то замони мо бокӣ мондааст, ки мавзӯи баҳси ин мақола бештар ба забон ва истилоҳоти ҳамон манзума алоқаманд аст. Ин манзума “Мадҳали манзум дар маърифати тақвим” ё “Мадҳал фӣ илми-н-нуҷум” ном дошта, 336 байтро дар бар мегирад. Дар охири манзума соли таълифи он аз ҷониби муаллиф таъкид шудааст:

*Вақти таърихи назм шуд охир,
Гурра буд аз ҷимодиюлохир.
Шашсаду шонздаҳ зи ҳичрат буд,
Ки ба назм ин хаёл рӯй намуð [Тўсий 1370, 112].*

Чунонки ба мушоҳида мерасад, ин манзума соли 616 ҳичрии қамарӣ, мутобиқ ба соли 1218, дар даврони тақрибан 18-19 солагии муаллиф ба риштаи назм кашида шудааст.

Эҳтимоли қавӣ меравад, ки Насириддини Тўсий ҳангоми таълифи ин манзума нусҳаи форсии “Китоб-ут-тафҳим ли авойили синоати-т-танҷим”-и Абӯрайҳони Беруниро (соли таълифаи 1029) зери даст доштааст ё ҳадди ақал аз матолиби он боҳабар буда, бархе аз матолиби ҳамин китобро ба тарзи фишӯрда дар қолиби назм баён қардааст. Номи манзума “Мадҳали манзум дар маърифати тақвим” ё “Мадҳал фӣ илми-н-нуҷум” низ бо дебочаи “Китоб-ут-тафҳим”, ки дар он Берунӣ ин

китоби худро “ало тарикى-л-мадхал” [Берунй 1973, 20], яъне бо мақсади вуруд (ба илм) баҳри навомӯзон маънидод кардааст, беробита нест. Ба ин маъни, ки “Китоб-ут-тафҳим”-и Берунӣ мадхали илми нучум барои навомӯзон дар насири форсист ва “Мадхали манзум дар маърифати тақвим” ё “Мадхал фӣ илми-нучум”-и Насириддини Тӯсӣ чунин мадхал дар назми форсӣ.

Дар оғози ин манзумаи худ Насириддини Тӯсӣ дониши нучумиро пас аз дониши дин бар дигар шоҳаҳои илму дониши башар тарҷех додааст:

*Чун бидидам, ки дар басити замин,
Ҳеч донии зи баъди донии дин.
Нест аз донии нучумӣ беҳ,
К-андар ўғанчи ҳикмат аст фирҳ.
Кардам оғоз мадхали манзум,
Ёд кардам дар ўбасе зи улум.
То ҳар он кас, ки ёд гирад ин,
Бошад аз фозилони рӯйи замин* [Тӯсӣ 1370, 96].

Зикри ин матлаб ҳам муҳим аст, ки ин манзумаи Насириддини Тӯсӣ бо “Донишнома”-и манзуми тиббии ҳаким Майсарай (тавлифаш байни солҳои 978-981) низ зоҳиран шабоҳат дорад, ки ҳар ду дар қолиби назм суруда шудаанд. Майсарай ба қавли худи ўдар “тибнома”-и манзумаш аркони дониши инсонро аз ҷор rukн: нучум, ҳаҷдаса, пизишкӣ ва илми дин иборат дониста, барьакси Насириддини Тӯсӣ бартариро ба илми дину илми тиб медиҳад:

*Пизишкову динро гар надонӣ,
Зиён аст инҷаҳонӣ в-онҷаҳонӣ.
Яке танро зи беморӣ бисӯзад,
Дигар ҷонро ба донии барфурӯзад.
Пизишкӣ донишаш танро паноҳ аст,
Ва дин донистанаши ҷонро сипоҳ аст.*

[Майсарай 1999, 20]

Манзумаи нучумии Насириддини Тӯсӣ аз як муқаддимаи кутоҳ дар ситоиши Ҳудо ва наъти Пайғамбари Ислому саҳобаи қибор оғоз мегардад. Баъдан муаллиф дар бобати чигунагии афлок, ададу рақам ва табоiei бурҷҳо, саъду наҳси қавокиб, шарафи қавокиб, сифати ҳубут, вуболи қавокиб, дараҷоти шараф, сифати дараҷ ва дақиқа, назарҳои қавокиб, ҳаҷтироқи

кавокиб, арбоби нахорио лайлӣ, арбоби соот, арбоби мусалласа, бурҷҳои мода ва нар, сифати мунқалиб ва собиту зучасадайн, бурҷҳои шарқию гарбӣ, сифати толеъ, фараҳи кавокиб, худуди кавокиб, вучухи кавокиб, сифати манозил, ихтиёrot аз ҷумла, ҷома буридан, рафтани ҳаммом, ширкату тазвич, нома навиштан, бино кардан, зиёъ ҳаридан, дарахт нишондан, заръ кардан, гаълим кардан, дору ҳӯрдан, сафар кардан, ҳочат ҳостан, сайд кардан, ҳамчунин далолати кавокиб бар аҳволи мардум, штисоли Қамар бо Зуҳра, Тир, Зуҳал, Муштарӣ, Мирриҳ ба гаври нисбатан муфассал сухан меронад.

Чунонки дар боло ёдовар шудем, дар ин манзу маи Насириддини Тӯсӣ ва “Китоб-ут-тафҳим”-и Абӯрайҳони Берунӣ па танҳо дар шевай баёни матлаб, балки дар қорбости луготу истилоҳот низ то андозае ҳамгунӣ ба назар мерасад. Масалан, Берунӣ дар ҳусуси “вачҳ” ё “вучух” ҷунин мегӯяд: “Ҳар якеро аз буруҷ **вачҳ** ҳонанд ва себаҳр низ. Ва ҳар яке даҳ дараҷа бошад” [Берунӣ 1973, 202]. Ин матлаб дар манзу маи Насириддини Тӯсӣ ҷунин ифода гардидааст:

*Дон, ки ҳар бурҷро гаҳи тақсим,
Ба се ақсом кард марди ҳаким.
Даҳ дараҷ ҳар яке аз он ақсом,
Пас ба ҳикмат вучух кардаши ном* [Тӯсӣ 1370, 105].

Ё Абӯрайҳони Берунӣ шарафи ситорагонро дар ҷадвал ниҳода баён кардааст: “Зуҳал/ Шарафааш андар Мизон; Муштарӣ / Шарафааш андар Саратон...” [Берунӣ 1973, 199].

Насириддини Тӯсӣ ин матолибро дар шакли зерин ба назм овардааст:

*Мар Зуҳалро шараф бувад Мизон
Шарафи Муштарист дар Саратон* [Тӯсӣ 1370, 100].

Абӯрайҳони Берунӣ истилоҳи нуҷумии “худуд”-ро ҷунин гавзех медиҳад: “Ҳар бурҷро ба панҷ пора карданд бар қисмате па рост, валекин камтар ва бештар ва онро ба порсӣ “марз” ҳонанд” [Берунӣ 1973, 203]. Вай дар охири ин матлаб меғзояд, ки “мо худуди мисриён... андар ҷадвал ниҳодем ва кор дароз

накардем, аз хикоят кардани дигар худудхо: Ҳамал/ Муштарӣ/ 6” [Берунӣ 1973, 204-205].

Насириддини Тӯсӣ айни ҳамин матлабро дар назм баён кардааст:

*Эй маоби ҷаҳону мояи ҷуд,
Биинав аз қавли аҳли Миср ҳудуд.
Муштариро, ки мояи фараҷ аст,
Аз Ҳамал ҳад бидон, ки шаши дараҷаст* [Тӯсӣ 1370, 104]

Вале, агар ба диди истилоҳшиносӣ ба он чи дар боло зикр гардид, назар кунем, ба ҳубӣ ҳоҳем дид, ки бартарии шевай корбости истилоҳоти нучумӣ дар таълифоти Берунӣ аз таълифоти Насириддини Тӯсӣ дар истифодаи истилоҳоти асили форсии нучумии себахр ва марз дар баробари истилоҳоти арабии вачҳ ва ҳудуд аст, ки мутаассифона дар шевай баёни Насириддини Тӯсӣ ба мушоҳида намерасад.

Илова бар ин манзума, дар манзумаи “Иҳтиёроти масир-ул-қамар”, ашъори парокаңда ва рубоиёти Ҳоча Насириддини Тӯсӣ низ матолиби нучумӣ ва истилоҳоти вобаста ба ин илм ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, дар китъаи шеърие бо номи “Ҳисоби моҳу сол” матлаби зерини нучумӣ дарҷ шудааст:

*Он чи бигузаштааст аз солат,
Бишумар аз маҳи Маликишоҳӣ.
Пас ба ҳар бурҷ дех ту моҳеро,
То ба бурҷе расӣ, ки меҳоҳӣ.
Лек ин ҷо дақиқае бишнав,
Агар аз сирри кор оғоҳӣ.
Моҳе аз сол агар зи тисф гузашт,
Ва ту дар судси аввали моҳӣ.
Макун он моҳро ҳисоб он гоҳ,
То наёяд дар он галат роҳе* [Тӯсӣ 1370, 137].

Чунонки дар боло ёдовар шудем, дар рубоиёти Насириддини Тӯсӣ низ истилоҳот ва матолиби нучумӣ зиёд ба назар мерасанд:

*Ҳар рӯз зи Моҳ сездаҳ таҳмин кун,
Пас бисту шаши дигар ба ӯ таъйин кун.
Ҳар бурҷеро зи манзили Ҳур сӣ дех,
Медон дараҷоти Маҳ, маро таҳсин кун* [Тӯсӣ 1370, 120].

ё ки:

З-он пеш, ки нур бар Сурайё бастанд,
Ин минтақа бар миёни Җавзо бастанд.
Дар катми адам ба сони оташ бар шамъ,
Ишқат ба ҳазор ришина бар мо бастанд [Түсій 1370, 116]

Дар маңмұғы ҳанғоми баррасии корбаси истилоҳоти осори манзуми нұчумии Ҳоча Насириддини Түсій метавон ба хулоса ва шатырғарызы зерин расид:

а) Шеваи корбаси номвожагону истилоҳоти нұчумай дар осори манзуми Насириддини Түсій яксону якнавохт нест. Ин донишманда номи бархе ситораю сайёрақо ва бурғходи дувоздахгонаро дар ду шакли арабиғи форсий баробар истифода кардааст:

Ҳамалу Савр баъд аз ў Җавзо,
Саратону Асад, дигар Азро.
Ақрабу Қавс дон пас аз Мизон,
Чадю Дағы асту Ҳут аз паси он [Түсій 1370, 98].

ё:

Аввалин аз буруғ то ҳаштум,
Номи ин Барра, номи он Қажқудым [Түсій 1370, 98].

Ба ҳамин минвол Қамар ҳамзамон бо муодили форсии худ Моҳ ва Маҳ, Шамс бо муодилхоли худ Офтоб, Хур, Хуршед, Зухра бо муодили худ Нохид, Зухал бо муодили худ Кайвон..., Ҳамал бо муодили худ Барра, Асад бо муодили худ Шер, Сунбула бо муодили худ Ҳұша, Ҳут бо муодили худ Моҳі... корбаст шудаанд. Ҳамчунин муаллиф дар баробари корбаси истилоҳи арабии қавқаб аз гунахой форсии он: ситора ва ахтар, дар баробари истифодаи истилоҳи арабии лайлік аз истилоҳи шаби, дар баробари истифодаи истилоҳи арабии нахорій аз истилоҳи рұзій вағ. истифода кардааст.

б) Бархе аз истилоҳоти аслии нұчумии форсий дар осори манзуми нұчумии ин донишманда доираи корбурд доранд. Масалан, истилоҳоти осмон, ахтар, пайкар, зич, ҳона, ситора, ситорашинос вағ.:

Марди доюодили ситорашинос,
Чун мар ин илмро нұход ассо [Түсій 1370, 99].

в) Насириддини Түсій бар хилофи Абұрайхони Берунй ҳангоми баёни матлаби нучумй бештар аз луготу истилоҳоти арабй истифода кардааст. Ҳарчанд чунонки дар боло ёдовар шудем, истилоҳот ва новожаҳои форсии илми нучум низ дар сурудаҳои ў ба мушоҳида мерасанд. Аммо аксари ин истилоҳот барои тавзех ва тақвияти истилоҳоти арабй истифода шудаанд. Масалан, Насириддини Түсій номи форсии сайёраи Баҳромро зикр карда, дар айни замон тавзех медиҳад, ки ин ҳамон Миррих аст:

Рӯзи сешианбе они Баҳром аст,

Он ки Миррих мар варо ном аст [Түсій 1370, 101].

Ё ҳангоми зикри манзилҳои бистуҳаштгонаи Моҳ, аз номи форсии Миҳрок (ё Мигрок) доштани манзили сездаҳум – Авво ёдовар мешавад:

Пас Авво, ки хонадаи Миҳрок

Порсигӯву Fuфр байди Симок [Түсій 1370, 106].

Яне, Насириддини Түсій дар осори манзуми нучумии худ аз истилоҳоти арабй бештар дар вазифаи истилоҳи асосй ва истилоҳоти форсй ба вазифаи истилоҳи фаръй ё ёвар истифода кардааст.

Ба баёни дигар, дар осори манзуми нучумии форсии Насириддини Түсій ҳарчанд шевай нигориш форсист, vale истеъмоли фаровони луготу тарқиботу истилоҳоти арабй аз татсири зиёд доштани забони арабй ба ин таълифоти ў шаҳодат медиҳад. Вале бояд тазаккур дод, ки осори манзуми нучумии Насириддини Түсій барои ба осонй дар хотири навомӯзон нигоҳ доштани матолиби аввалияи илми нучум, аз ҷумла тартиби номи бурҷҳои дувоздаҳгона, манзилҳои Моҳ ва г. дар замони муаллиф ва асрҳои байдӣ нақши муҳим доштааст.

Ин нукта ҳам шоёни зикр аст, ки Насириддини Түсій бо вучуди он ҳама қудрату тавоной дар таълифу тадвини осори илмии мансуру манзум ба забони модарӣ мисли дигар дошишманандони замони худ аз шевай лугатсозию истилоҳофарии форсии бузургони пештар аз худ, мисли Абӯалии Сино ва Абӯрайхони Берунй пайравй накард ва дар пайи соҳтани истилоҳот ва пайдо қардани муодили қалимоту истилоҳоти арабй кӯшиши зиёд ба ҳарҷ надод, балки ҳамон луготу

истилоҳотеро, ки то замони ӯ дар кутуби арабӣ ва маҳфилҳои шимӣ мавриди истеъмол қарор доштанд, дар таълифоти худ истифода намуд.

Китобнома:

Абӯрайхони Берунӣ. Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-иттиҷим. – Душанбе, 1973.

Ёдномаи Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. – Техрон, 1336//1958.

Муаззамаи Иқболӣ (Аъзам). Шеъру шоирӣ дар осори Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. – Техрон, 1370//1992.

Мударриси Ризаӣ. Аҳвол ва осори Хоҷа Насириддин. – Техрон, 1354//1976, 1386//2008.

Ҳаким Майсаӣ. Донишнома. Интиҳоб, баргардон ва тавзеҳоти Мирзо Муллоаҳмад. – Душанбе, 1999.

Мирзо Ҳасан Султон

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АСТРОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В
ПОЭТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ НАСИРИДДИНА ТУСИ**

В статье речь идет об основных способах использования астрономических терминов в поэтическом наследии великого ученого средневековья Насириддина Туси (1199-1273), особенно в его маснави «Введение в познание календаря в стихах».

В статье подчеркивается, что Насириддин Туси, несмотря на свою гениальность в создании многочисленных поэтических и прозаических научных сочинений на персидско-таджикском языке, не продолжил традицию, начатую его великими предшественниками Абуали Сино и Абурайхан Бируни, в создания новых персидско-таджикских терминов, а наоборот, использовал в своих произведениях имеющиеся до этого времени известные слова и термины.

Ключевые слова: термин, астрономия, поэтическое наследие.

**THE WAYS OF USING ASTRONOMICAL TERMS
IN POETIC WORKS OF NASIRIDDIN TUSI**

The topic of this article is the basic ways of using of the astronomical terms in the poetic heritage of the great scientist of Middle Ages Nasiriddin Tusi (1199-1273), especially in his work “Introduction to Learning of Calendar in Verse”, or “Introduction to Astronomy”.

The author states that Nasiriddin Tusi, in spite of his genius in creation of numerous poetic and prosaic scientific compositions in Persian-Tajik language, did not continued the tradition of his great predecessors Abuali Sina (Avicenna) and Aburayhan Biruni in creation of new Persian-Tajik terms, but he used in his literary works the traditional words and terms.

Key-words: Nasiriddin Tusi, astronomy, term, literature, poetry, Persian-Tajik language.

Шодимуҳаммад Сұғиев

ВИЖАГИХОИ БАЁНӢ ДАР ЗАБОНИ ИРФОНИ

(Даромаде бар «Гулшани роз»-и шайх Маҳмуди Шабистарӣ)

Муаллифи ин маснавии ҳачман хурду мазмунан бузург – шайх Сайдуддин Маҳмуди Шабистарӣ, аз орифон ва шоирони охири соли XIII ва авали садаи XIV аст. Вай соли 687 ҳичрӣ, мутобиқ ба соли 1288-и мелодӣ дар деҳаи Шабистар, ки дар наздикии шаҳри Гибрез воқеъ аст, таваллуд ёфта, давраи туфулият ва навҷавониро дар зодгоҳи хеш таҳти роҳбарии олимони бузурги ирфон бо фирории ҳамаи улуми замонааш сипарӣ намудааст. Мутаассифона, тибки суннатҳои зиндагиноманигории исломӣ дар аксар мавридҳо тазкиранигорону таърихнависон аз тафсилоти саргузашти шаҳсиятҳои мавриди таваҷҷӯҳашон, ки ҳатто дӯст ё ҳамзамонашон буданд ва ё робитаи наздик ба онҳо доштанд, сарфи наҷзар намуда, бо зикри маълумоте хеле ноҷиз ва маҳдуд дар бораи онҳо иктиро менамуданд. Маҳз ба ҳамин сабаб роҷеъ ба ҳаёту фатъолияти шайх Маҳмуди Шабистарӣ маълумоти каме то замони мӯ расидааст. Алҳол ҳамин қадар маълум аст, ки ин орифи вораста бо роҳнамоии яке аз шайхони бузурги Табрез Мавлоно Аминуддини Бола, ки аз «Футухоти Маккия» ва «Фусусу-л-хикам»-и Ибни Арабӣ оғоҳии комил дошта, ба шайх Маҳмуд дақоқи ирфонро аз ин дидгоҳ таълим додааст. Устоди дигари вай Баҳоуддин Яъқуби Гибрезист, ки аксари вакти хешро бо ҳам сарфи мусоҳибаҳои фалсафию ирфонӣ менамудаанд ва ҳамроҳ ба сафари ҳаҷ низ мушарраф шудаанд. Шабистарӣ умри хеле кӯтоҳ дид, дар соли 720-и ҳичрӣ мутобиқ ба соли 1320/1321-и мелодӣ дар синни 33-солагӣ раҳт аз олами ҳастӣ барбастааст ва оромгоҳаш дар паҳлуи мазори устодаш Баҳоуддин Яъқуби Гибрезӣ дар зодгоҳаш Шабистар имрӯз зиёратгоҳи мардуми дунёст. Аммо дар ин умри шиҳоят кӯтоҳ шайх Шабистарӣ аз худ осори гаронбаҳоеро ба мерос гузоштааст, ки яке аз онҳо маснавии «Гулшани роз» аст.

Ҳамон тавре, ки дар оғози маснавӣ ҳуди шоир ишора мекунад, дар моҳи шавволи соли 717-и ҳичрӣ, мутобиқ ба декабри соли 1317 ва январи 1318-и мелодӣ, аз номи яке аз шоирони соҳибdevon ва орифони донишманду пуркори Хуросон Амир Ҳусайнӣ Ҳиравӣ (1243/1249-1318/1319), ки дар тасаввuf пайрави мактаби Ибни

Арабӣ ва дилбохтаи назарияи ишроқи Шихобуддин Яҳёи Сухравардӣ (1154/55-1191) буд, ба ҳавзai ирфонии онҳо номае омад. Дар он нома суолҳо дар шакли манзум «ҷаҳоне маъни андар лафзи андак» дар бораи бâъзе мағҳуму ибораҳо ва ишораву истилоҳоти мушкили тасаввуф матраҳ гардида буданд. Чун мачлисиёни хонақоҳ номаро хонданд ва аз мӯҳтавои он оғаҳ шуданд, ҳама рӯй ба шайх Маҳмуди Шабистарӣ оварданд. Зоро ўқаблан рисолае доир ба масоили дар нома дарҷгардида нигошта буд. Аз ин сабаб ҳаммаслаконаш аз ўхони намуданд, то посухе манзум ба ин нома бинависад. Чун нома дар шакли манзум буд, посухи он низ тибқи одоби номанигорӣ дар ҳамон шакл бояд нигошта мешуд. Шабистарӣ узр хоста, арз намуд, ки аввалан ҳочат ба ҷавоби мушаххас навиштан ба ин нома нест, зоро дар рисолаҳои мухталифи хеш роҷеъ ба он масъалаҳо ҷандин бор изҳори андеша намудааст ва сӯфиёни Хуросон метавонанд ба суолҳо ва мушкилоти хеш аз он манобеъ посух ёбанд ва сониян бо ҳунари шоирий ошно нест, ки тавонад посухномаи манзуме бинигорад. Аммо вай чорае надошт ба ҷуз итоат ба амри муршид ва дӯстонаш ва тибқи фармони Илоҳӣ дар сурои Аъло «фазакир, инн нафаъати-з-зикра» («агар панд доданат суд кунад, панд дех») ва ба эҳтироми хотири дӯстои дар ҷавоби ҳар байти суол бо ҷанд байте ҷавоб гуфта, номаи ҷавобияро такмил намуд. Лекин устод ва дӯstonу ҳаммаслакон аз ўхони намуданд, то ба ин ҷавобҳо чизе афзуда, рисолаи мустақили манзуме иншо намояд, ки соликони роҳи Ҳақ ва ошиқони висоли яздонӣ ба василаи он аз вижагиҳо ва бâъзе розу асрори таълимоти сӯфия оғоҳ гарданд. Пас «тӯтии табъ»-и шайх Маҳмуд ба иншои маснавӣ шурӯй намуд ва дар як замони ниҳоят кӯтоҳ ҷавобҳои ба сӯфиёни Хуросон навиштаи хешро такмил ва муфассал намуда, дар ҳаҷми каме беш аз ҳазор байт маснавис иншо намуд ва онро «Гулшани роз» ном ниҳод.

Ҳамаи зуҳурот ва ҳодисоти зиндагиро сабабест. Бâъзе омилҳои айни ҳамони зеҳни сабаб шуданд, ки «Гулшани роз»-и Шабистарӣ ба вучуд ояд. Омилҳои айни навишта шудани ин маснавӣ он аст, ки бо гузашти замон дар натиҷаи ташаккул ва густариши мактабҳои мухталифи ирфонӣ як теъдод асарҳои илмӣ, таъриҳӣ ва таълими дар бораи таърихи тасаввуф, ҳолот ва маноқиби орифони бузург ва бâъзе масъалаҳои назарии амалии он аз ҷониби намояндағони барҷастаи тасаввуф, чун Абӯсаид Аҳмад ибни Исой

Харрор (в. 899), Абдурахмони Суламӣ (936/37 – 1021/22), Абубакр Муҳаммад Калободии Бухорой (в. 991), Мустамлии Бухорой (в. 1043), Абдулкарими Қушайрӣ (986-1072), Али ибни Усмони Ҳаҷқвирӣ (в.1072/73), Абӯҳомиди Фаззолӣ (1058-1111), Муҳъиддин ибни Арабӣ (1165-1240), Начмуддини Кубро (1145-1220), Азизуддини Насафӣ (в. 1300) ва дигарон навишта шуданд, ки дар тавсия ва мардумӣ шудани ин неҳзати ирфонӣ нақши бузург доранд. Дар аксари ин рисолаҳо беш аз ҳама дар бораи таърихи тасаввуф ва ҷанбаҳои илмии он, шайхону орифони бузург ва аҳволу мақомоти онон сухан рафта, баъзе масъалаҳои забон, тарзи баён ва истилоҳоти сӯфия аҳёнан мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бо ташаккул ва вусъат ёфтани макотиби муҳталифи ирфонӣ ва ба як тарзи хосси ҷаҳонбинӣ мубаддал гардидани фалсафаи тасаввуф, барои соликон ва ҳавзаҳои ҷадиди тасаввуф мушкилоте ба миён омад, ки онорро бо аҳли муташарреъа зоҳирان муқобили ғузошт. Ин гуна ихтилоғи назар ва адами тафоҳум аз он оғоз гардид, ки аҳли тасаввуф бо забони маҳсуси маҷозӣ ва истиори сухан меғуфтанд, ки ҳамаро дарёftи маъниҳои мавриди назари ҷонон мяъссар намешуд ва ин ҳолат яке аз сабабҳои асосии ихтилоғ байни мақомоти расмии динӣ ва намояндагони тасаввуф гардид. Баъзе номоварони андешаҳои волои ирфон чун Мансури Ҳаллоҷ (866-923), Боязиди Бастомӣ (720-800), Шиҳобуддини Сӯҳравардӣ (1145-1234) ва дигарон маҳз ба сабаби суханҳои зоҳирӣ шатҳомез гуфтан ва номакшуф мондани ақида ва таълимотион аз тарафи намояндагони расмии динӣ ба қуфргароӣ айбдор гардида, маҳкум ба қатл шуданд.

Барои баёни таҷрибаи ирфонии худ бузургони тасаввуф ба гайр аз нахустманобеъ – Қуръон ва аҳодис, боз таъбирҳои орифони дигар, файласуфон, мутакаллимон, адібон ва шоиронро истифода намуда, ба ин восита истилоҳоту таъбирот ва ишороти шавро вориди забони тасаввуф менамоянд. Онон дар рисолаҳояшон аз вожаву ибораҳои қаломӣ, фикҳӣ ва фалсафӣ истифода намуда, пайваста таъқид менамуданд, ки таълимоти сӯфия моҳиятанд аз Китоби осмонии Ҳудованд ва суннатҳои пайгамбари Вай берун нест. Масалан, Саҳл ибни Абдуллоҳи Тустарӣ (815/16-896/97) гуфтааст: «Ҳар вучуде, ки шохиде аз Китоб (Қуръон – Ш.С.) ва суннат надошта бошад, ботил аст».

Абұсултаймони Доронй (в. 830) фармудааст, ки «Гоҳе ҳакиқат чиҳіл рұз дари қалбамро мекүбад, аммо ичозай вуруд ба ұро памедиҳам, магар бо ду шоҳид – аз Китоб ва Суннат»[9,8]

Ибни Арабй (1145-1240) нигоштааст: «Илми валий ба ҳеч вачх аз ҳудуди Китоб ва Суннат хориҷ нест. Агар касе аз ин ҳад хориҷ шуд, илмаш илм нест»[1,8]

Бо таъкід ба ин ҳидояти бузургони ирфон Мұхаммади Лоҳиций (1436-1506) дар «Шархи «Гулшани роз» (Мағотеху-л-Эъчоз)» бо таъкід аз назари Шабистарй таъкід менамояд, ки: «Чунончы тариқат сари шариат аст, ҳакиқат сари тариқат аст ва тариқат бе шариат васваса аст ва ҳакиқат бе тариқат зиндиқа аст»[8,563].

Бад-ин минвол аз як тараф истилоҳоти қуръонй, қаломй, ғапсафй ва аз тарафи дигар таъбироту вожаҳо ва истилоҳоти истиорий аз ҳисоби забони маъмұлй ва забони шеъру адаб ва мағұхумхову калимаҳои доирәи васеътаре забони ахли тариқатро ба як забони маҳсуси илмй табдил намуданд.

Аз он چое, ки ориф танхो бо роҳи ифодаи забонй қодир аст, таңрибаҳои ирфонй ва қашғиети худро ба дигарон (ғайриорифон) пепниҳод намояд, масъалаи шарху тавзехи бальзе мағұхумхои қапидй ва серистифодай тасаввуф қазои ногузир гардид. Дар шарында забони маҳсусе дар абъоди фарҳанги исломй арзи ҳастай намуд, ки бидуни донистани нозукиҳои он соликони тариқати суфия ва ошиқони розу асрори оғариниш ба мушкилот ва инцирофоти зиёде мувочех мешуданд.

Номай сұғиённи Хуросон ба орифони Табрез низ дар ҳамин замана ба вучуд омад ва сабаби оғарида шудани яке аз беҳтарин шоҳкорҳои фалсафа ва шеъри ирфонии форсий – маснавии «Гулшани роз» гардид.

Қобили қайд аст, ки замони навиша шудани «Гулшани роз», яныс қарни XIV, дар таърихи тасаввуф давраи шукуфой ва равнаки ирфони исломий, замони зухури нубуги шоирии Ҳофизи Шерозий, Қамоли Хұчандй, Ҳочүй Кирмөнй ва дигарон буд. Маҳз дар ҳамин давра таълимоти тасаввуф аз хонақоҳҳо ба мадрасаву ҳавзаҳои фарҳангий интиқол ёфта, сартосари зиндагии мардумро фаро гирифт ва дар нарицаи ин таҳаввулот мероси гаронбахои фикрию маънавии нұхбагони барчастай ирфон чун Ибни Арабй ва Мавлюно Ҷалолуддини Румй (1207-1273) фазои маънавий ва илмии

исломро ғанитар намуд ва омили рушди бештари ирфону тасаввуф дар қарнҳои минбаъда гардид.

Мактуби сӯфиёни Хуросон ба ҳавзаи ирфонии Табрез низ гувоҳ бар он аст, ки радду бадали нуқтаи назар ва доду ситади маънавию тааққулӣ дар ташаннуҷ будааст. Агар мулоҳоза фармоем, аксари масоиле, ки дар суолҳои сӯфиёни хуросонӣ матраҳ гардидаанд дар осори илмӣ ва ирфонии андешамандони фалсафаву ирфони исломӣ чун Абӯҳомиди Фаззолӣ, Начмуддини Кубро (1146- 1221/22), Сайфуддини Бохарӣ (1190-1261), Азизуддини Насафӣ (тав. 1199/1200), Муҳийиддин Ибни Арабӣ, Начмуддини Розӣ (в. 1256) ва дигарон мавриди баҳсу мунозираҳои тулонӣ қарор гирифтга будаанд. Ҳоло чӣ зарурат ва ниёзе ба аз нав баргаштан ба зикру баррасии масоили мазкур ба миён омад? Авлалан сӯфиёни Хуросон меҳостанд бо назари ҳавзаҳои дигари тасаввуф роҷеъ ба ин мавзӯъҳо ошно шаванд. Ва азбаски ҳавзаи ирфонии Табрез дар он замон мисли мактаби ирфонии Куния таҳти таъсири таълимоти Ибни Арабӣ қарор дошт, сӯфиёни Хуросон, ки худашон моил ба он ақоид буданд, хостанд аз нуқтаи назар ва андешаҳои пайравони ин мактаб дар ҳавзаҳои ирфонии дигар огоҳӣ пайдо намоянд. Сониян ба хотири барои соликони тозавориди мактабҳои ирфонӣ бо суханони мағҳуми муҳтасар ва бо мағоҳоми қобили дарки онон баён доштани масъалаҳо муҳимми ирфон зарур буд.

Суолҳои орифони Хуросонро шартан ба ду қисм ҷудо намудан мумкин аст. Дар қисми аввал истилоҳоти бунёдӣ ва назарии тасаввуф чун *тафаккур, тариқ, солик, қурб, бӯд, вочиб, мумкин, ихтиёр* ва гайра матраҳ гардидаанд ва баҳши дуввум ба масъалаҳои забон, тарзи баён ва истилоҳоти истиории аҳли тариқат монанди *чаим, лаб, ҳат, ҳол, гесу, шароб, шамъ, шоҳид, зуннор, тарсо* ва амсоли инҳо иртибот дорад. Лозим ба ёдоварист, ки роҷеъ ба баъзе истилоҳоти истиории ирфонӣ дар тӯли таърихи тасаввуф ҳеч гоҳ баҳсҳо ҳомӯш нашудаанд ва ҷонибдорони ақоиди муҳталиф дар исботи назари ҳеш далоили фаровон оварда, қӯшидаанд ҳақ будани назари ҳудро исбот намоянд. Фаразан, агар Алӣ ибни Усмони Ҳаҷвирӣ (в. 1072/1073) ин гуна истилоҳотро аз назари шаръӣ шубҳаангез шуморад[10,582], Абӯҳомиди Фаззолӣ таъқид менамояд, ки ин алфоз бо арзашҳои динӣ ихтилоф наҷоранд[2,564-566]. Албаттаг баҳси эшон баҳси фикҳӣ ва қаломӣ

буд, па баҳси ирфонио адабӣ. Қобили қайд аст, ки бо зухури фалсафай ишқи ирфонӣ дар шеъри форсӣ «Савонеј»-и Фаззолӣ дар назар аст] ва нубуги орифонаи Саноии Фазнавӣ ин гуна мубоҳисаҳо бенгтар ҷанбаи адабию зебоиниши (эстетикӣ) ба худ қасб намуданд. Аммо шайх Маҳмуди Шабистарӣ ба ҷанбаи фалсафию забончииниши ин гуна алфоз таваҷҷӯҳ намудааст. Вай бар хилоғи назари маъмулӣ, асоси пайдоиши вожаҳоро ҳис ва маъно медонад ва бар он бовар аст, ки ҳис ва маъно мабдаъ ва маншай пайдоиши вожаҳо будаанд.

Аз ин ҷо барои баёни таҷрибай рӯҳонии хеш аҳли тарикат аз қалимаву ибораҳои маъмулии забон истифода менамоянд, вале ба онҳо дар мавридҳои зарурӣ маъноҳои ҷадиде зам меқунанд. Ҳамин тарз ва усули қалимаҳои маъмулии забонро ба сифати мағҳумҳои маҳсус, яъне ба маънии нав истифода бурданро шайх Маҳмуди Шабистарӣ муфассал тасвир намудааст. Ба ибораи дигар, тарзу роҳҳои пайдоиши истилоҳоти сӯфияро ўхелे сода баён кардааст. Бо сухан ифода кардан, яъне ба риштai таҳrir даровардани таҷriбай ирфонӣ, ки пажӯҳиш ва пӯишҳои рӯҳонӣ дар роҳи шинохти Ҳудост, ниҳоят душвор аст ва ин душворбаёни аз табиаттан маҳдуд будани имконоти забони маъмулӣ сар мезанад. Шиҳобуддини Суҳравардӣ гуфтааст: «Аз ҳар ҳазор нафар нуҳсаду паваду нуҳ нафар қатилу-л-иборот ҳастанд», яъне «куштаи иборотанд»[3,264]. Албатта манзури ин андешаманди шаҳид ирфон ва фалсафай илоҳиёт ҳаст. Дар соҳаи илмҳои дақиқ, ки забони хеле равшан доранд ва мутахассисони як ришта, фаразан физика, сарғи назар аз мансубияти нажодию забонию ҷуғрофияшон ҳамдигарро хуб мефаҳманд ва истилоҳоти яксон доранд, зеро чи тавре, ки мегӯянд: «физика дар Африқо ҳам физика ҳаст». Аммо дар улуми инсонӣ ҳатто истилоҳоти як соҳа муҳталифанд. Чунин вазъ аз вижагиҳои ирфону тасаввуф маҳсуб мешавад, ки зухур ва маҷнӯдияти беш аз ҳазорсолаи суннати шарҳу таъвилинигорӣ дар ин улум далели ин гуфтаҳоянд.

Ба ақидаи орифи андешаманд Маҳмуди Шабистарӣ, барои баён намудани андешаву эҳсосоти худ, ки ба олами моварон воқеяят иртибот дошта, дар зоти худ бесобиқаву нотакроранд, ориф бояд аз рӯи монандӣ ва шабоҳате, ки ин таҷриба бо ҳодисот ва ашёву ҷизҳои воқеии дигар доранд, онҳоро ба риштai таҳrir дароварад. Аз хотири он, ки маонии оғаринии бениҳоятанд ва

дар тасвиру тасаввур ва баёни инсон намегунчанд, зарур нест, ки ба дунболи ташбеҳи мукаммал бигардӣ. Ҳеч гоҳ инсон ба баёни комили эҳсосот ноил нашудааст ва қӯшиш дар ин роҳ бехуда аст. Маониро, мегӯяд Шайх Маҳмуд, бо вожа баён намудан душвор аст, мисли он ки баҳри Аҳмарро дар зарф чой додан гайриимкон аст. Эй, басо маънӣ, ки аз номаҳрамиҳои забон/*Бо ҳама шӯҳӣ муқими пардаҳои роз монд-* гуфтаи Бедил низ ба ҳамин маъност. Воқеан ба инсон кам мусассар шудааст, ки аз навиштор ва баёни хеш розӣ бошад?! Аз назари Шабистарӣ муҳим ин аст, ки дар баёни ҳҳсосоти хеш солик бояд қавонини шариъатро мадди назар дорад ва ҳатман таносуби лафзу маъноро ба истиснои се ҳолат «*Ки рӯҳсат аҳли дилро дар се ҳол аст*»//Фанову сукр, пас дигар далол аст» риоя намояд. Аҳли тариқат танҳо дар ин се ҳолат ҳақ доранд маъниҳои қашф намудаи хешро ба ҳар гуна ибороту алфоз баён намоянд, зеро дар ин вазъи ноҳудогоҳи рӯҳию равонӣ маҳву мағлуби таҷаллии Илоҳиянд. Яке аз онҳо фаност, ки дар ин ҳолат ҳастии солик дар партави нури таҷаллии Худо комилан нобуд мешавад ва ҳар алфозу ибороте, ки вай ба забон меорад мудаллал ва бачост, зеро дар ҳолате гуфта шудааст, ки ҳастии воқеии солик маҳв дар Маъшук гардидааст. Ҳолати дигар сукр аст, ки дар натиҷаи мушоҳидай ҷамоли Худо дар ботини солик фараҳу нишот ва суруру шодмонӣ пайдо шуда, фарқ байнӣ ў ва Маҳбуб аз байн меравад ва аз ғояти бехудӣ намедонад, ки чӣ мегӯяд. Аз сабаби он, ки ин ҳолати рӯҳӣ ба ҳолати мастии воқеӣ шабоҳат дорад онро сукр, яъне мастӣ номидаанд. Ҳолати савум далол аст. Ин ҳолатест, ки дар ботини солик дар натиҷаи сайри қашфии ў изтиробу ҳаяҷон ва шавқу рағбати бисёр ба вуҷуд меояд. Лоҳайҷӣ зикр мекунад, ки ҳарчанд ҳолати изтироб ба мартабаи мастӣ нест, аммо солик иҳтиёри худро аз даст додааст ва аз шиддати изтироб ҳар чиро бар дилаш ошкор шавад ба забон меоварад[8, 560]. Аммо шайх Маҳмуди Шабистарӣ таъкид менамояд, ки соликон зинҳор ин гуна алфозро аз рӯи тақлид ба забон наоваранд. Ҳар кӣ берун аз ҳолот ва мақомоти тариқат чунин қалимоту иборотро ба забон меорад, маҳкум ба қуфр ҳоҳад шуд:

*Туро, гар нест аҳволи мавоҷид,
Машав коғир зи нодонӣ ба тақлид.*

«Гулшани роз» чанд вижагии мумтози дигаре дорад. Яке аз вижагиҳое, ки ин маснавиро аз дигар маснавиҳои ирфонӣ мутамойиз менамояд, ин аст, ки дар он ба яке аз масъалаҳои душвору бахсноки фарҳанги исломӣ – чигунагии робитаи калима бо ҳастӣ нуктаҳо ва тафсирҳои ҷолибе ироа гардидаанд. Роҷеъ ба ҷойгоҳи вожа дар вучуд, маҳсусан дар иртибот бо оғарида будан ва набудани Қуръон, Шабистарӣ нуктаҳои тозаву наве гуфтааст.

Назари аксари андешамандон, аз ҷумла ахли тасаввуф бар он буд, ки лафз тавон ва нерӯву имкони дар бар гирифтани маъноро надорад. Маъноҳоеро, ки сӯйӣ дар таҷрибаҳои ирфонии хеш аз роҳи ваҷд ва завқ қашғ мекунад бо вожаҳое, ки аз забони маъмулӣ баргирифта шудаанд, наметавон баён кард. Аз он ҷо ҳар гоҳ, ки зарурати баёни ин гуна эҳсосот дар назди солики тариқат пайдо мегардад, муносибат ва ё мушобиҳатеро миёни он маъноҳои қашғшуда бо воқеият пайдо намуда, эҳсоси хешро ба он васила баён мекунад. Дар назари ахли тариқат олами воқеӣ ё олами шаҳодат маҷозист ва сояи олами боло, яъне олами исмҳо ва сифоти Ҳудованд аст. Аз назари Шабистарӣ ин олами воқеии мо «ҳамҷу тифл асту олами боло чун доя» ва алфоз нахуст барои маънову мағҳумҳои олами боло вазъ шудаанд ва аз он ҷо ба олами воқеӣ интиқол дода шудаанд. Ҳангоми интиқоли маъни мағҳуми аввалии калима аз истифодаи омма берун афтод, зоро «*Назар чун дар ҷаҳони ақл карданд//Аз он ҷо лафзҳоро нақл карданд*. Аз сабаби фосилаи дур миёни олами боло, ки бо басирати ботинӣ шуҳуд мешавад ва олами воқеӣ, ки бо ҷашми сар ва ақлу мантиқ шинохта мешавад, дарк ва шинохти маонии аслий барои омма душвор аст. Аз ин сабаб онон, ки аз ахли мукошифа набуданд маонии ҷадидро ба таври ҳуд истеъмол карданд ва дар натиҷа маъноҳои аслий ва нахустини алфоз аз назарҳо дур мондаанд ё фаромӯш шуданд. Аз ин чост, ки дар забони ахли тасаввуф вожаи *ҷашим* ишора ба сифатҳои басирии Ҳудост, лаб ишора ба нафси раҳмонист, зулф ишора ба таҷаллии ҷалоли Ҳудо ё гайби ҳувияти Ӯст, ки ҳеч қасро ба он раҳ нест. Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳоте, ки Шабистарӣ мавриди шарҳ қарор додааст, ҳар қадоме дорон мазоҳири бузург аз маънист ва «аксари мардум назар бар зоҳири алфоз медоранд ва аз маонӣ, ба сабаби қусури донии аз ҳаққоиқи алфоз, маҳрум мемонанд. Пас воҷиб бувад ин алфозро ва асомири шарҳ кардан, то ҳар кӣ шурӯъ куплад дар ибёти ҷион, донаад,

ки мақсуди эшон на ин алфози зоҳирист, балки донанд, ки назари эшон то кучо будааст ва аз ин алфози мухтасар маъонӣ ва ҳақоики бисёр хостаанд» [11, 37].

Лозим ба ёдоварист, ки байд аз Фахруддини Ирокӣ дар адабиёти форсӣ дар мавзӯи пайванди забон ва ҳастӣ, сурат ва маъно, робитаи зеҳн бо воқеият ва калима ва дигар андешаҳои зебоишиносонай Ибни Арабиро шайх Махмуди Шабистарӣ дар шакли хеле зебову шоирона шарҳу тавзех ва такмил намудааст.

Вижагии дигари «Гулшани роз» дар он аст, ки он баёни кӯтоҳ ва возеҳест аз назарияи ваҳдати вучуд, ки онро, мутгаассифона, як тэъдод шарқшиносони гарбӣ ва дар пайравӣ аз онҳо як зумра олимони тоҷик бо «пантеизм» як чиз медонанд, ки комилан ҳатост. Шабистарӣ моҳияти ваҳдати вучудро хеле кӯтоҳ ва зебо ба забони шеър ба риштаи таҳрир даровардааст. Ӯ мегӯяд, ки вучуд аз мавҷуд иборат асту адам аз маъдум. Дар олами вучуд чизе чӯз воҷиб нест. Мумкин ва воҷиб ҳаргиз чудо набудаанд. Онҳо аз азал як будаанд. Агар ба як рӯи воҳид бингарем, яктост ва агар ба рӯи дигарааш бингарем, зиёд мешавад. Ҳақиқати аслӣ ин аст, ки ҷанбаи ваҳдат воқеист ва ҷанбаи қасрат тасаввурӣ ё ҳаёлӣ. Ҳақиқат як чиз аст, вале дар тасаввуру таҳайюли инсонҳо номҳои гуногун ба ҳуд қасб мекунад. Ҳамин номҳои гуногунанд, ки инсонҳоро дар шинохти моҳияти ҳақиқат баъзан ба иштибоҳ мебаранд. Ин иштибоҳот, ба назари Шабистарӣ, аз он сар мезананд, ки инсон дар шинохти Зоти Ӯ қодир нест. Зоро Зоти Офаридағор мисли офтоб аст, ки инсон онро бевосита назора карда наметавонад. Назар андӯхтан ба офтоб ҷашмро кӯр мекунад, ки далели он киссаи дидори Мӯсо аз Ҳудо дар водии Айман аст. Ба ҳамин маънӣ Ҳофизи Шерозӣ ҷамолу ҷалоли Ёрро дар «пиела», яъне дар ҷили хеш, ки таҷаллигоҳи Ӯст, назора менамояд:

*Мо дар пиёла акси рухи ёр дидаем,
Эй бехабар зи лаззати шурби мудоми мо.*

Таъбири «акси рухи ёр»-и Ҳофиз ҳамон «аъёни событа»-и Ибни Арабист, ки нахустоғариниши Ҳудостанд ва олами воқеии мо акси он аст. Дунёи воқеӣ аз назари мутасавифин мачозӣ маҳсуб шуданаш низ аз ин ҷо бар меояд.

Аз ин сабаб Шабистарй зинаҳои ба вучуд омадани оламро тавсиф намуда, таъкид менамояд, ки ягон чиз дар коинот тасодуфӣ набуда, ҳар яки он вазифаэро дар танзими зиндагии инсон бар душ дорад. Ин орифи мутафаккир муфассалан раванди оғариниши коинотро баён мекунад: нахуст Ҳудованд ақли кулро меофарад. Баъд аз ин нафси кул, арш, курсӣ, ҳафт табақаи осмон, унсурҳои ҷаҳоргона (об, хок, бод ва оташ), маволиди сегона (маъдан, наботовт ва ҳайвонот) зухур мейбанд. Дар охирин ва баландтарин зинаи оғариниши инсон арзи ҳастӣ мекунад. Гарчанде ки ў охирин зинаи оғариниши аст, аммо мантиқан нахустин ва муҳимтарин эъҷози Ҳудост ва ҳамаи аносирни дигар маҳз барои вай ҳаст карда шудаанд. Диљи ў мисли коинот ҳамеша дар ҳаракат аст ва ягон лаҳза орому қарор намегирад. *Дил нуқтаву коинот даври басит аст, мегӯяд ориф Шабистарй.* Тамоми коинот ҳар шабонарӯзӣ як дафъа диљи инсонро тавоғӣ мекунад. Аз ин ҷо диљи инсон бояд макони мавҳибатҳои Парвардгор бошад ва дар фурӯғи нури таҷаллии Илоҳӣ аз худ фонӣ гашта, дар Ҳақ бокӣ шуда бошад. Тибқи назари ин орифи андешаманд мақсади аслии ҳаракати афлок орифонанд, ки соҳибони қашғу мушоҳида ва мадору меҷвари коинотанд.

*Ту магзи олами, з-он дар миёнӣ,
Бидон ҳудро, ки ҳуд ҷони ҷаҳонӣ.*

Ҳайф бошад, ки инсон инро надонад, зеро камоли олам ба воситаи одам аст ва бидуни одам олам ҳамчун часади бечон аст.

Дар қиёс аз тамоми маҳлуқоти дигар танҳо инсонро Ҳудо ақл додааст ва ба воситаи он тафаккур карданро. Ба ақидаи Шабистарй, ки шабехӣ назари Абӯҳомиди Фаззолӣ ва Ибни Арабист, инсон дар хирадгарои хеш ба ифрат гаравида, акси аъёни собита, яъне олами носутро чун ҳақиқати аслӣ мепазирад ва дар ин асос Вучуди Вочиб, яъне Офаридағори ягонаи коинотро аз вучуди мумкин, яъне мавҷудоти оғаридааш, чудо ва бегона мепиндорад. Ин ақидаи «файласуфона» дар бораи сфериниши олам, ки ба қасратгарой мебарад, ба ақидаи ин орифи вораста ботил аст.

Зимни ошной бо «Гулшани роз» суоле дар зехни хонанда пайдо мешавад, ки чаро нахустин пурсиши яке аз бузургони тариқати сӯфия шайх Амир Ҳусайнӣ Ҳиравӣ аз сӯфиёни Табреҷ дар бораи тафаккур аст?

Нахуст бояд иброз дошт, ки худи ҳамин пурсишҳо натиҷаи тафаккур ва тааққуланд. Аммо мағхуми «тафаккур» дар андешаи шайх Маҳмуди Шабистарӣ ба маъни назарияи Декарт «*Cogito ergo sum*» («Ман фикр меқунам, пас ҳастам»), ки ақл, шуур ва мантиқро аслитарин воситаи маърифати олам мешуморанд, набуда, баракс ба «фалсафаи рӯҳ»-и Ҳегел ва як идда файласуфони постмодернизми муосири Фарб чун Ҳайдеггер, Мерло-Понти, Кіркегард, ки дар шинохти олам «ақли шуҳудӣ» («Intuitive Intellect»), басирати ботинӣ (Inner Perspicacity), кашф ва завкро омилҳои муҳимме дар баробари тафаккур ва тааққули мантиқию таҳнӣ медонанд, шабоҳат дорад. Худи Шабистарӣ низ қоил бар он аст, ки шинохти Худо танҳо ба воситаи тафаккур гайриимкон аст:

*Раҳи дуру дароз аст он, раҳо кун,
Чу Мӯсо як замон тарки асо кун.*

Бояд зикр кард, ки масъалаи пайванди дин бо ақлу тафаккур из нахустин лаҳзҳои зухури ислом мавриди баҳси андешамандони исломӣ буда, онро Абӯҳомиди Фаззолӣ тавассути рисолаҳои мутгааддиidi илмии хеш гиреҳи бозношудани зад. Аммо, чи тавре ки из пурсиши сӯфиёни Ҳурросон бармеояд дар замони Шабистарӣ низ ин масъала мавриди баҳси ҳавзаҳои муҳталифи динию ирфонӣ будааст.

Бино ба таълимоти ирфони назарӣ, ислом динест, ки дар он тафаккур, андеша ва ақлу шуур унсурҳои муҳимманд. Дар Қуръон мұкарраран ба илму тааққул таъкид шудааст: «*Оё ба ақл дарнамеёбед?*»[4. Қуръон, Мұғамма, 80], «*Оё андеша намекунанд?*»[5. Қуръон, Мұғамма, 24], «*Оё тааммул намекунед?*»[6. Қуръон, Альъом, 50].

Тафаккур – андешидан дар моҳияти ҷаҳони оғаринишу инсон ва мақому манзилати вай дар он аст. Аз назари Шабистарӣ ва аксари мутасаввифин тафаккур ҳаракат аз ҷузъ ба сӯи кул, аз қасрат ба сӯи ваҳдат, аз олами мачозӣ ба олами воқеист. Аз ин ҷо, барои зиндагии огоҳона ва донистани моҳияти ҳаёт шаҳс аз тамошои манзараи зиндагии туфайлий ва кӯтоҳи хеш саргарм нашуда, дар паси ин манзара зоти поки Ҳудоро, ки асоси пайдоиши инсон ва тамоми оғариниш ҳаст, мушоҳида кунад. Ин огоҳӣ ба ҷаңд рӯзи умри инсон, ки барқвор даргузар аст, маънию

камол хоҳад баҳшид ва дар ботини инсон нурӯ сафо ва меҳру садоқат ба вучуд хоҳад овард.

Худовандро ҳаким ҳондани шайх Маҳмуди Шабистарӣ низ аз аз ҳамин нуқтаи назар аст. Чун Шабистарӣ ҳамаи олами мавҷудро патиҷаи амали Офаридағор медонад, ҳаргиз дар он кажиу зиштӣ намебинад, чаро ки «*Зи некӯ ҳар чи содир гашт, некӯст*». Як гули навшукӯфтаи баҳорӣ ва ё газнаи лаби ҷӯй моҳиятан хуб ё зишт будан наметавонанд. Ин мо ҳастем, ки якеашро хубу зебо ва дигареро баду зишт меҳисобем ва моем, ки якеро дӯст дорему аз дигаре нафрат дорем. Аммо воқеяят ин аст, ки зебоӣ дар моҳияти ҳамаи рӯйдодҳои табии ҳиҷӯфта аст ва ин моем, ки миёни гулӯ гиёҳҳо тафовут гузошта, онҳоро муқобили ҳам мегузорем ва ҳатто якеашро рамзи ишқу вафодорӣ ҳисобида, дигареро дар муқобили он қарор медиҳем. Назари зебоипарастонаи Шабистарӣ бар ояти 79-и сурай Нисо: «*Он чи аз некӯй ба ту расид, аз Худост; ва он чи аз байдӣ ба ту расид, аз худи туст*» такя дорад. Аз назари вай Офаридағор ба ҳеч ваҷҳ инсонҳо ва ашёву ҳодисоти бадро наёфаридааст. Назари қӯтоҳ ва диди маҳдуди сатҳнигари инсон аст, ки дар баъзе мавридҳо аз ҳодисот ва ашҳосу ашёи олам, ки дар назари ӯ дар шакли зишташон зуҳур намудаанд, таассуроти манғӣ мебардорад. Барои пай бурдан ба зебоии ҷаҳони воқеӣ инсон бояд дорои дид ва биниши поку зебоининос бошад ва ба қавли худи ӯ «*Назари пок инчунин бинад, // Нозанин ҷумла нозанин бинад*». Аз ин рӯ, Офаридағори Коинот ҳамаи падидаҳо ва ҳодисаҳои ҳастиро ҳакимона ҳалқ намудааст, ки онон моҳиятан бар нағъи инсонанд. Ба иллати огоҳии комил надоштан аз моҳияти оғариниш, ба қавли Мавлоно «*Ҳештан нашиноҳт мискин одамӣ, // Аз фузунӣ омаду шуд дар камӣ*», инсон дар шиноҳт ва пайгирий аз арзишҳои аслӣ ба иштибоҳот гаравида, моҳияти воқеии ашёи оламро ба дурустӣ дарк наменамояд.

Аммо муҳим он аст, ки паймояндаи роҳи ҳакиқат ва ҷӯяндаи розу асрори оғариниш дар бораи неъматҳо ва атову эҳсони Офаридағор мунтазам андеша намуда, аз тафаккур дар моҳият ва зоти Вай худдорӣ намояд. Зоро тибқи таълимоти ислом ва ахли тасаввuf, алалхусус, Ибни Арабӣ «*Леши он ҳуршид, к-ӯ бас равишан аст. // Дар ҳақиқат ҳар далеле раҳзан аст.* (*Мавлонӣ*) андешидан дар зоти Ҳудо ба қуфр меоварад. Аз ин ҷо, ҳудопиносии Шабистарӣ ҳамон ҳудопиносии Ибни Арабист: яъне исманиносист, на

зотшиносй ва ў дар «Гулшани роз» паймояндагони рохро ба шинохти исмҳо ва сифатҳои Офаридағор даъват менамояд, на ба шинохти Зоти Худо. Зарурат ба дарки моҳияти зоти Офаридағор нест. Зеро Вай ба бандагонаш азраги гарданашон наздиктар [7. Куръон, сураи Қоф, ояти 16] аст. Аз ин сабаб ў мегүяд:

*Ҳар кі бар Ҳақ далел мегүяд
Бо ҷароғ офтоб мечүяд.*

Беҳтарин роҳи шинохти Худо, мувофиқи назари Шабистарӣ ва аксари орифони мозӣ ва баъдӣ, танҳо ба воситаи маърифат ва сайри қашфӣ дар тариқати ирфонӣ имконпазир аст. Танҳо ҳамин ҷода аст, ки ҳар ҳамгашту баргашташ аз ҳастии Худованд шаҳодат медиҳад ва ошики чамолу ҷалоли Офаридағорро ниҳоятган ба манзили мурод мерасонад. Аз ин ҷо вай инсонро даъват мекунад, ки *Даро бар водии Айман, ки ногоҳ//Дарахте гӯядат «Инни ана-л-Лоҳ!»* Яъне дар роҳи ҷустуҷӯи «рӯзгори васли хеш» инсон агар аз қайду занчири таайюнот ҳалос гардад ва роҳнаварди водии Айман гардад, ў ҳам мисли Мансури Ҳаллоҷ метавонад садои «Ана-л-Ҳақ» бароварад, зеро *Раво бошад «Ана-л-Лоҳ» аз дарахте//Чаро набвад раво аз некбахте?!*

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар «Гулшани роз» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, бозкӯшии мағҳуми «Ман» аст. Дар таълимоти тасаввуф «ман» ҳастии мутлақ ва ягона аст, ки нойбанди таайюн гаштааст. *«Ману ту ориси зоти вучудем //Мушаббакҳои мишкоти вучудем»* - гуфтааст муаллифи «Гулшани роз». Вай мағҳуми «ман» ва «ту»-ро бо истифода аз санъати тамсил чун нурхое тасвир мекунад, ки аз равзанаи ҷароғдон берун меоянд ва ҳар яке дар назар мустақил менамояд, аммо дар асл ҷузъи ҳамон нури ягонаи ҷароғанд, ки барзах, яъне равзана, онро дар назари инсон ба шакли дигар инъикос менамояд. Аз ин сабаб, мегүяд ин орифи вораста, худро, ки иборат аз «ман» аст хуб мебояд шинохт, зеро «ҳар ки, ки худро биишиносад, Парвардгори ҳеиро шинохтааст»:

*Бирағ, эй хоча, худро нек биишинос,
Ки набвад фарбехӣ монанди омос.*

Бояд сайдо кӯшиш кард, ки арбоби қашф шавӣ, чунки маърифати қашфӣ мисоли фарбехист ва маърифати ақлию

истидлолй мисли омос (варам) аст, ки дар назар мисли фарбехй менамояд, vale дар асл нуқс ва беморист. Барои шинохти «ман»-и хеш инсон бояд меърочи маънавӣ намояд, то аз таайюноти ҷисмонию рӯҳонӣ фонӣ гашта, бақои хешро дар Офаридағор пайдо намояд. Он гоҳ ҳоҳад дид, ки ҳамаи олам ўст ва пардан «ман» ва «ту» аз назари ў барҳезад ва маъни аслии ҳароботу майкада, шаробу тарсобача, зуннору дайри мугон барояш ошкор шавад.

Ба ин тариқ «ман» дар роҳи пайвастан аз ҷузъ ба кул дар сифатҳову шавкату азамати худ ошкор мешавад ва бо ному нишону иборату ишорат тақмилу тавсиф ёфта, дар ниҳояти роҳ моҳияти об амвоҷу ҳубобу кафкҳои бешумор ба вучуд меоянд ва ҳар қадом бо шавқу ҳурӯш дар ҳаракатанду даъвои ҳувият меқунанд, аммо чун аз зоти хеш, ки ҳамон об аст, огоҳ мешаванд, гарки ваҷду мастӣ мегарданд ва аз «ман»-и хеш, ки ҳичобест аз зоти аслияшон, раҳо ёфта, ба зоти аслии хеш мепайванданд. Агар ба ибороти аҳли тасаввуф бигӯем солик аз «ман»-и худ даргузашта, ҷамъ дар айни ваҳдат ва воҳид дар айни қасрат шуда, дар тариқи шинохти Ҳудо ба дараҷаи бако байд аз фано фӣ-л-Алӣҳ расида, инсони комил мегардад:

*Касе ин сир ишиносад, к-ӯ гузар кард,
Зи ҷузвӣ сӯи кӯлӣ як сафар кард.*

Аммо воқеият аз назари Шайх Маҳмуди Шабистарӣ ин аст, ки инсон ба сабаби иштибоҳоте, ки аз озодӣ ва ихтиёри зотиаш сар заданд, рӯй ба тақаззул овард. Бо зуҳури оташи ишқи дар қалби вай зотан ниҳон ва ақле, ки танҳо аз ҷумлаи маҳлукот ба ў насиб гаштааст инсон иштибоҳи хешро пай бурд ва тавба карду пӯзиш хост ва дар паи ислоҳи он аз имкон ба сӯи воҷиб, аз амали бад ба тарафи корҳои нек ва аз қасрат ба ҷониби ваҳдат роҳ ихтиёр намуд, чунки «Ҳар касе, ки дур гашт аз асли хеш//Боз ҷӯяд рӯзгори васли хеш».

Яке аз машҳуртарин шореҳони «Гулшани роз» Муҳаммад Лоҳиҷии Гелонӣ дар шарҳи «ман» ва «мо» чунин фармудааст: «*дар тариқи тасфия даро ва миръоти дилро аз зангори губори агёр поку мусаффо гардон, то ба ҳукми ғалабаи таҷаллои аҳадӣ ва иштиҳоди*

мазҳару зоҳир аз ҳақиқати худ ба самъи дил нидои «Иннӣ ана-л-Поҳ!» бишнавӣ ва ба дидай ҳақбии худрову Худоро бубинӣ ва бишносӣ». Орифон ҳамин амро тавассути маърифат ва кашф дар таҷрибаи ирфонии худ шуҳуд карда, ба қашфи асрори ваҳдате поил гаштаанд, ки онро «ваҳдати вуҷуд» меноманд.

Ҳамин ҳолати равонии кашфу шинохти ҳақиқатро, аз он ҷиҳат, ки фараҳу шодмониоваранд буда, «ман»-ро то дараҷае аз ҳеш раҳо менамояд, ба мастӣ ташбех кардаанд. Ҳақиқати мастӣ дар истилоҳи орифон маҳз ҳамин лаҳзаи огоҳии онон аз асли ҳеш ва пайвастан ба зоти ҳеш аст, ки орзуи ниҳоии ҳамаи ҷӯяндагони висоли Худованд аст. Дар ин ҳолат солик аз гами нестӣ ҳалос мегардад ва худро ҷовидонаву саршор аз шавқу таманино мейёбад ва ҷунонки Ҳофиз мегӯяд:

*Ҳубобвор барандозам аз нишонот кулоҳ,
Агар зи рӯн ту аксе ба ҷоми мо афтад.*

Масъалаи дигаре, ки сӯфиёни Ҳурсон аз Шабистарӣ суол мекунанд, мусоғир, яъне паймояндаи роҳи шинохти Ҳудо кист ва марди тамому инсони комил дар ин роҳ қадом аст? Посух ба ин суол низ мисли ҷавобҳои қаблӣ, бо тарзу шеваи маъмули Аттор (1150-1230) ва Мавлавӣ барои байёни возех ва таъсирбахши шоирона аз тамсил истифода шудааст. Паймояндаи роҳи ҳақиқат аз ҳастии ҳеш, мисли оташе, ки дуд дорад ва дар натиҷаи баланд шудани шуълаи оташ дудаш нест мешавад, дар натиҷаи афруҳтани оташи шавқу иштиёқ аз «ман»-и ҳеш дар зоти худ фано гашта, дорои меҳр ва доною огоҳӣ, ки ишора ба гармӣ ва равшанию нури оташанд, мешавад. Ин нишонаҳо сифатҳои орифи ворастаанд ва бо роҳи афрузиши бештари оташи дил нур ва гармӣ ҳамаи замираши дурахшону мусафро менамояд ва дудро, ки ҳичҷо дар роҳи шинохти Ҳудост, аз байн мебарад ва дилаш оинавор гачаллигоҳи чамолу ҷалоли Зоти Бечун мегардад.

Ба ақидаи Шабистарӣ солик бо роҳи накӯву ҳамида гардопидани ахлоқи худ ва сафову ҷило баҳшидану пок намудани оинаи ботинаш пайвандии ҳешу Ҳудойро пайдо мекунад. Аммо дар ин ҷода ӯ бояд ба ифротгарӣ напардозад, зеро роҳ ба сӯи бихишт, ки мақоми мулоқот бо Ҳудост, рост аз тариқи сироту-л-мустақим аст ва ҳарду тарафааш «қаъри ҷаҳим аст». Ин роҳ аз ботини инсон ва аз фитрати ӯ убур намуда, то ба бихишт кашида шудааст.

Вижагии дигари «Гулшани роз»-и Шабистарй дар он аст, ки дар таърихи адабиёти форсӣ аввалин бор як төъдод истилоҳоти шеъри сӯфия монанди *чаим, лаб, зулғ, рух, ҳат, ҳол, шароб, шамъ, шоҳид, бут, зуннор, тарсобача, ҳароботӣ* бо забони равону содаи шеър мавриди шарху тавзех қарор гирифтаанд. Ёдовар шудаи зарур аст, ки ин алфози мазбур нахуст мавзӯи баҳси мутафаккирин ва назарияпардозони тасаввуф қарор доштанд. Аммо бо пайдоиши дубайтию рубоиёти ирфонии Абӯсаиди Абулхайр (985/86-1048/49, Бобо Тоҳири Урён (в. 1019-1060),) ва аввалин шоири бузурги тасаввуф Саноии Фазнавӣ (1078/79-1140/41) ва он намунаҳои ашъоре, ки дар осори Аҳмади Фаззоли (в. 1123/4 ё 1126) ва Айнулқуззоти Ҳамадонӣ (шаҳдат 1130/31) фаровон оварда шудаанд. назири ин алфоз ба унвони истилоҳоти шеъри орифонаи форсӣ мавриди истифодаи васеи шуаро қарор гирифтанд ва то замони шайх Маҳмуд тафаҳҳусот ва ҷустуҷӯи маонии ирфонии онин пайваста мубрам буд. Дар натиҷа муддати зиёде нагузашт, ки фарҳангу лугатномаҳои маҳсуси истилоҳоти тасаввуф арзи вучуд намуданд.

Хулоса, «Гулшани роз» асарест, ки бо вучуди ҳаҷман хурд будан ҳовии муҳимтарин масъалаҳои тасаввуф буда, билхусус назарияи «ваҳдати вучуд»-и Ибни Арабиро дар шакли хеле қўтоҳу мұъчаз ва сода баён намудааст. Ҳамчунин мағҳумҳои бунёдии ирфони исломӣ ва баъзе истилоҳоти аҳли тасаввуф, ки дар шеъру адаби форсӣ фаровон истифода мешаванд, дар ин маснавӣ шарху тавзехи салису сода ёфтаанд. Ошной бо ин гулшани ҳамешабаҳор барои дўстдорони шеъру адаби классики форсӣ ва маҳсусан ҳаводорони шеър аҳамияти бузург дорад. Онҳо аз сирру асрор, роҳу румӯз, тарзу услуг, забону баён ва лафзу маънни шеъри ирфонии форсӣ огоҳии бештар хосил намуда, аз гулшани розхову асрори адаби ирфонӣ файзҳо хоҳанд бардошт.

Китобнома:

1. Ибни Арабӣ, Шайхи Ақбар Муҳийиддин. Футӯҳоти маккия. Тарҷумаи Муҳаммади Ҳочӯй. Чопи севум. Техрон. Мавло, 1387. Ч. 3. С.8.
2. Фаззолӣ, Абӯҳомид Муҳаммад. Кимиёи саодат. Ҷилди аввал. Таҳияи Дўстмуҳаммади Дўст ва Қудратбек Элҷибеков. Ҷушанбе, Эр-граф, 2008. С. 564-566.

3. Гуломхусайн Иброҳимии Динонӣ. Партави хирад. Техрон, Мехрнишо, 1385. С. 264.
4. Куръон, сураи Мӯъминун, ояти 80.
5. Куръон, сураи Мухаммад, ояти 24.
6. Куръон, сураи Аньом, ояти 50
7. Куръон, сураи Коф, ояти 16 «...ва наҳну ақрабу илайҳи мин ҳабли-л-варид».
8. Лоҳичӣ, Мухаммади Гелонӣ. «Шарҳи «Гулшани роз» (Мафотеху-л-эъчоз)». Техрон, Маҳорат, 1377. С. 563.
9. Лоҳичӣ, Мухаммади Гелонӣ. «Шарҳи «Гулшани роз» (Мафотеху-л-эъчоз)». Техрон, Маҳорат, 1377. С. 560.
10. Сарроҷ, Абӯнаср. Ал-лумâъ. Миср, 1960. С Ибни Арабӣ, Шайхи Акбар Муҳйиддин. Футӯҳоти маккия. Тарҷумаи Муҳаммади Хоҷӯй. Чопи севум. Техрон. Мавло, 1387. Ч. 3. С.8.
11. Ҳачвирӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Усмон. Кашифу-л-маҳҷуб. Техрон, Суруш, чопи савум, 1386. С. 582.
12. «Савонех»-и Аҳмади Фаззолӣ дар назар аст.
13. Улфатии Табрезӣ, Шарафуддин Ҳусайн. Рашифу-л-алҳоз фӣ кашифи-л-алғоз. Тасҳеҳ ва тавзехи Наҷиб Моили Ҳиравӣ. Чопи дуввум. Техрон. Носҳ. 1377. Сах. 37.

Шодимухаммад Суфиеv

СПЕЦИФИКА ЯЗЫКОВОГО ВЫРАЖЕНИЯ СМЫСЛОВ В СУФИЗМЕ

(*Введение к «Гулшани роз» Махмуда Шабистари*)

В статье рассматриваются взгляды Махмуда Шабистари в его знаменитом маснави «Гулшани роз» (Цветника тайн) на такие суфийские проблемы, как *мышление (тафаккур)*, *суфийский путь (тарик)*, формирование суфийской поэтической терминологии на основе герменевтического метода.

Ключевые слова: «Гулшани роз», *мистическое видение, интуиция, перцепция, поэтическая терминология, смыслы, значения*.

Shodimuhammad Sufiev.

THE FEATURES OF LINGUISTIC EXPRESSION OF MEANINGS IN SUFISM

(Introductory to "The Secret Garden" of Mahmood Shabistari)

The paper deals with Mahmood Shabistari's views on *thinking* (*tafakkur*), *the sufi path* (*tariq*) and mystical terminology in his poem "The Secret Garden of those" from the hermeneutic point of view.

Key words: *Mystical view, Intuition, perception, poetical terminology, meanings, senses.*

Бобобек Раҳимӣ

МУҲТАВОИ МУҚАДДИМАИ ДЕВОНИ БЕДИЛ

Девони ашъори Мирзо Абдулкодири Бедил (1644-1720), ки аз шавъҳои шеърии ғазалу мухаммас, қасидаву қитъа, таркибанду тарчеъбанд, мураббаъу муаммо, чанд адад лугзу чистон ва маснавиҳои кӯчаки “Танбех-ул-муҳаввисин” (210 байт), “Сифати исл” (391 байт), “Сифати фил” (100 байт), “Сифати шамшер” (45 байт) ва “Сифати забону гуфтори маъшуқа” (7 байт) иборат аст, дорои як муқаддимаи мансур низ ҳаст, ки онро худи шоир иншо намудааст.

Нахустин харфе, ки дар бораи ин муқаддима бояд гуфт ин аст, ки он дар нашрҳои Сафдарӣ[7,1] ва кобулии Куллиёти Бедил[6,2], дар нашри техронии асарҳои насрӣ шоир[12,19] иштибоҳан бо номи “Дебочаи куллиёти Бедил” дарҷ гардидааст. Дар ин асос, дар аксар адабиёти илмии доир ба Бедил, ҷупончи дар рисолаҳои устод Садриддини Айнӣ[2,59], Ҳолида Айнӣ[3,55], “Феҳристи нусхаҳои ҳаттии шарқии АИ Тоҷикистон” [5,19], китоби дарсии барои мактабҳои миёна[18,119], ҳамчунин дар яке аз мақолаҳои ин ҷониб[14,64], иштибоҳи мазкур такрор шудааст. Маншай ин фикри ғалат зоҳирان, шашри Сафдарии куллиёти шоир аст, зоро нашри мазкури куллиёт қадимтарин манбаест, ки муқаддимаи девонро бо номи “Дебочаи куллиёт” дарбар кардааст. Дар ҳар сурат, ин муқаддима муқаддимаи девони комили шоир аст, зоро ин муқаддима дар нусхаҳои ҳаттие аз девони Бедил ба назар мерасад, ки он нусхаҳо пеш аз таълифи ду асари бузурги шоир “Чорунсур” (соли таълиф 1116) ва “Ирфон” (соли таълиф 1124), яъне қабл аз имони мурагтаб гардидани куллиёти шоир, китобат шудаанд. Яке аз ҷунин нусхаҳои девон, ки шомили муқаддимаи мазкур ингиз мебошад, нусхаест бо номи “Мусаввадаи девони қадим ва ҷадиди Бедил”, ки дар таърихи даҳи рамазони санаи 1108ҳ.қ.(2 апрели соли 1696) дар шаҳри Шоҳиҷаҳонобод (Дехлии имрӯза) бо дасти худи Бедил китобат шудааст. Нусха феълан дар китобхонаи Донишгоҳи шаҳри Карочии Покистон махфуз мебошад[17, 29]. Тавсифи муҳтасари онро дар китоби Муҳам-

мадхусайни Тасбеҳӣ “Китобхонаҳои Покистон”[17,29] дидан мумкин аст. Доир ба ин нусха муҳакқики маъруфи Афғонистон Абдулҳай Ҳабиби[19]низ мақолае навиштааст. Бинобар навиштаи Ҳабиби, нусха аз муқаддимаи мансур, газалу қасида ва рубою ашъори мутафарриқа иборат буда, чамъян 26404 байтро дарбар дорад.

Ҳабиби нусхаро ба тафсил тавсиф карда, масъалаи ба хатти Бедил китобат шудани онро ба зери шубҳа гузаштааст.

Дуруст аст, ки дар нусха санаде, ки ба хатти Бедил тааллук доштани онро сарехан исбот намояд, дида намешавад, vale барои қатъиян рад кардани ин фикр низ далели кофӣ вучӯд надорад. Баръакс, мусаввадаи девон будани нусха, шабоҳати хатташ бо асли хатти Бедил, ки худи Ҳабиби таъйид намудааст, дар замони зиндагии шоир ва дар шаҳре, ки ў дар он иқомат дошт, китобат шудани он ва ниҳоят шаҳодати хаттии чандии кас, ки дар варақи аввали нусха мавҷуд аст, имкон медиҳад, таҳмин намоем, ки нусха нусхай асл аст.

Далели дигари нусхай асл будани он зикр нагардидан номи котиб аст. Ва ниҳоят, таъбири “ба таҳrir анҷомид”, ки дар охири ҷумлаи таърихи китобат омадааст, ин таҳминро тақвияти бештаре мебахшад, зоро ибораҳои “таҳrir шуд”, “ба таҳrir расид” ва гайра дар бештари мавридҳо ба маънои эҷод шудан, таълиф гардидан, бори аввал ба рӯи қофаз омадан истеъмол мешаванд.

Фикри муқаддимаи девони комил будани дебочаи мазкурро ин далел низ тақвият медиҳад, ки дар аксари нусхা�ҳои хаттии куллиёти Бедил, ки фарогири муқаддимаи мазкур низ мебошанд, ин муқаддимаро пеш аз матни девони комил дидан мумкин аст. Нусхাহои хаттии куллиёт, ки дар kitobxonaи Ҳудобахши шаҳри Патна[23,197], Институти шарқшиносии Тошканд[15,293] ва Архиви миллии Афғонистон[8] махфузанд, исботи ин фикр шуда метавонад.

Аз нусхা�ҳои хаттии куллиёти Бедил, ки ба мо дастрас буданд, танҳо як нусхаро метавон ном бурд, ки муқаддимаи мазкур дар он ба ҳайси дебочаи куллиёт дарҷ гардидааст. Ин нусха нусхасст, ки дар захираи дастхатҳои Институти шарқшиносии АИ Россия зери раками Е -18 махфуз мебошад[4, 224]. Ин нусха дар байни солҳои 1301-1302 (1883-1885), яъне баъд аз санаи нашри

Сафдарий Куллиёт, ки 1299 (1881- 1882) аст, китобат шудааст³. Муқойсаи ин нусхай ҳаттй бо нашри Сафдарй нишон медиҳад, ки он, яъне нусхай ҳаттй, аз рӯи ҳамин нашр истинсо шудааст. Тағовут танҳо дар он аст, ки дар ин нусха унвонҳои асарҳо, хотимаи табъ, тақризҳо ва дигар маводи хос ба нусхаҳои чопӣ нартофта шудаанд.

Муқаддимаи девони комилро баъзеи муҳаққиқон [23, 193; 1,407; 4, 224]бо номи Муқаддимаи девони қадим низ зикр кардаанд, vale и фикр низ иштибоҳ аст.

Қабл аз он ки иштибоҳ будани ин фикрро низ исбот намоем, дар бораи девони қадими шоир ва муқаддимаи он низ чанд сухан гуфтанро зарур мешуморем.

Девони қадим ё худ девони нахустини Бедил ҳамонест, ки дар байни солҳои 1096-1098 (1685- 1687) мураттаб гардидааст[15,371] ва қадимтарин нусхай комили ҳаттии он нусхаест, ки дар китобхонаи Индия Оффиси Лондон маҳфуз мебонад [22, 910]ва нусхай девони қадим буданаш дар вараги охири он қайд гардидааст. Бинобар шаҳодати муаллифи феҳристи нусхаҳои ҳаттии китобхонаи мазкур Ҳерман Эте, нусха 15 зулқаъдаи 1106 (22-шони 1695), яъне 26 сол қабл аз вафоти муаллиф, дар шаҳри Шоҳиҷаҳонобод бо дасти Ҳоча Бобоқаландари Қодирӣ ном шаҳс китобат шудааст. Нусха бо муқаддимаи мансур оғоз ёфта, баҳшҳои ғазалу қасида ва рубоиро дарбар кардааст. Муқаддима бо чумлаи “Ҳамди мубъиде, ки тараддуди анфоси ҳастии мавҷудот таҳриkest аз сарангушти иродати ӯ”, баҳши ғазалиёт бо

-
1. Дар феҳристи муҳтасаре (Краткий алфавитный каталог), ки зикраш тузашт, таърихи китобати нусхай мазкур солҳои 1301-1325 ҳичрӣ нишон дода шудааст, ки ғалат аст. Тавре ки аз худи нусха бар меояд, китобати он солҳои 1301-1302 сурат гирифтааст. Чизе, ки муаллифони феҳристи муҳтасарро ба иштибоҳ андоҳтааст он аст, ки аз таърихи китобати баъзе асарҳо аз адади чорракамаи таърих як рақам афтидааст. Масалан, дар охири «Никот» таърихи китобат бо хуруф «ҳазору сесаду як» навишта шуда, баъди ин таъбир адади 131 сабт шудааст. Яъне ба чои 1301- 131 омадааст. Ҳамин гуна ғалат дар поёни “Руқаъот” низ руҳ додааст. Дар ин чо ба чои 1302 132 сабт ёфтааст. Аммо дар охири «Рубоиёт» санаи 1320 аст. Зоҳиран, ин чо низ адади 132 буда, касе дар охири он рақами сифрро илова кардааст. Ё худи котиб иштибоҳан дар ҳамин шакл навиштааст.

газали “Нафас ошуфта медорад, чу гул ҷамъияти моро”, бахши қасоид бо қасида “Дар ҳарими хок моро мӯй пирӣ раҳбар аст” ва бахши рубоиёт бо рубоии “Ҳамди ду ҷаҳон сазост субҳонеро” оғоз меёбанд. Ҳачми умумии нусха таҳминан 8-9 ҳазор байт аст.

Нусхай хаттии Индия Оффиси девони қадим, мутаассифона, дастраси мо нест. Аз ин рӯ, дар ҳусуси мундариҷаи муқаддимаи он низ ҷизе гуфта наметавонем, вале мо аз баъзе нусхা�ҳои хаттии “Чорунсур”-и шоир [20;21] ва ду нашри муҳтасари куллиёти ў[9,507;10,511] муқаддимаэро пайдо намудем, ки бо ҳусусияти тарзи баён, ифодаи фикр ва ҳарактери таҳrir муқаддимаи девони қадим ба назар мерасад. Ин муқаддима дар нусхা�ҳои хаттии мазкур ва нашрҳои зикргардидаи куллиёт ба ҳайси асари алоҳида наёмада, балки дар охири унсури саввуми “Чорунсур” ба унвони “Хотима”, яъне хотимаи унсури саввум дарҷ гардидааст. Ин иштибоҳ кай ва бо айби кӣ рух додааст? –ба мо маълум нест. Ҳамин қадараш возеҳ аст, ки ин дебоча дар аксар нусхা�ҳои хаттии “Чорунсур” ва нашрҳои Сафдарию кобулии куллиёти Бедил дида намешавад ва бо мазмуну мӯҳтавои хеш ба “Чорунсур” ҳеч гуна муносибат надорад, балки бо ҳусусиятҳои шаклию мазмунӣ , ҷунонки гуфтем, як муқаддимаи мустақилест дорои қисматҳои ҳамду наът ва бахши асосӣ.

Азбаски ҳачми ин муқаддима бо ҳачми муқаддимаи нусхай Индия Оффис баробар аст ва оғози ҳардӯи онҳо бо ҳам монанданд, бо қатъияти том метавон гуфт, ки ин муқаддимаи муқаддимаи девони қадим аст.

Бахши асосии муқаддима бо ҷумлаҳои зайл шурӯъ мешавад:

“Аммо баъд бар табъи салими арбоби фаросат ва зеҳни мустақими асҳоби диросат муҳтаҷиб намонад, ки решай ҳар ниҳол дар мабодии нашвунумо, ба ранги нафаси субҳ, аз заъифӣ почор аст ва шӯълаи ҳар камол дар оғози ҷавоҳирафузӣ, ҷун моҳи нав, дар ногавони беихтиёර. Суҳан, яъне ниҳоли гулшани табиат, ки сарсабзии бадояташ мартабаи қабули авом асту ғулафшонии ниҳояташ дараҷаи таҳсини ҳавос, то аз рашаҳоти тарбияти фикр, ки ҷамантиrozи рангинҳаёлист, ба имдоди обёрии табъи равон решай иборат дар замини матонат устувор Ҷакунад, гулҳои маъниро дар назари имтиёзи баҳортабъон ҷилваи рангини муҳол аст ва шӯълаи идроқ, то ба доман задани нафаси тараддул, ки мачлисафрузи равшанфитратист, ҷун моҳи

тамом, авчи камол нагирад, партави мазоминро ба чашми эътибори хуршедзамирон ранги вуқўй душвор "[9,507;10,511].

Тавре ки мебинем, мо бо ду муқаддима сарукор дорем. Бо муқаддимаи девони қадим, ки дар борааш тавакқуф намудем ва бо муқаддимаи девони комил, ки доир ба он сухан дар пеш аст. Аз ин рӯ, ин муқаддимаҳоро айни як чиз ҳисобидан нашояд. Яъне фикри муқаддимаи девони комили Бедилро муқаддимаи девони қадими ў донистан, тавре ки гуфтем иштибоҳ аст. Ин иштибоҳ голибан аз асари мазкури Мавлавий Абдулмуқтадир [23,193] сар зада, аз он чо ба дигар адабиёти илмӣ, аз ҷумла ба рисолаи Абдулғаний[1,407] ва феҳристи муҳтасари Ақимушкин ва дигарон [4,224] роҳ ёфтааст.

Хотирнишон кардан лозим аст, ки феҳристи мазкури муқтадир тавсифи нусхаҳои ҳаттии арабӣ ва форсии Китобхонаи оммавии Ҳудобахши шаҳри Патнаи Ҳиндустонро дар бар кардааст. Азбаски ин китобхона дар Бангапур ном минтақаи шаҳри Патна воқеъ аст, бо номи китобхонаи оммавии Бангапур низ маъруф аст ва ҷунонки дидем, дар феҳристи Муқтадир китобхона бо ҳамин ном омадааст. Дар байни нусхаҳои тавсифкардаи Муқтадир қадимтарин ва комилтарин нусхай ҳаттии Қулиёти Бедил низ мавҷуд аст, ки дар байни солҳои 1134- 1136 (1721- 1724) бо дasti Муҳаммадворис ибни Муҳаммадбокири Сиддиқӣ ном шаҳс китобат шудааст. Дар ин нусхай Қулиёт муқаддимаи мавриди баҳси мо пеш аз девони комили Бедил - девони газалу муҳаммас, қасидаву қитъа, таркибанду тарҷеъ-банд, мураббаъу муъаммо ва ҷанд маснавии кӯчак ҷойгир шудааст. Оғози муқаддимаи девони комил бо оғози муқаддимаи девони қадим, ки зикраш гузашт, монанд аст. Ҳардӯи муқаддимаҳо бо ҷумлаи зайл шурӯй мешаванд: "Ҳамди мубдиъе, ки тараддуди анфоси ҳастии мавҷудот таҳриkest аз сарангушти иродати ў".

Муқтадир, ки дар таълифи феҳристи худ аз ҷумла, дар тавсифи нусхай мазкури Қулиёти Бедил, аз феҳристи зикргардидаи Ҳерман Этте истифода кардааст, монандии оғозҳои муқаддимаи девони қадим ва муқаддимаи девони комилро ба асос гирифта, ҳардӯи онҳоро як чиз пиндоштааст. Ў ба назар нагирифтааст, ки нусхай тавсифкардаи ў нусхай девони комили Бедил аст ва миқдори ангъюраш наздик ба чил ҳазор байт аст. Дар ҳоле ки

нусхай китобхонаи Индия Оффис, бо шаҳодати Этте, нусхай девони қадими шоир аст ва ҳаҷми умумиаш аз 8-9 ҳазор байт беш нест. Ин нусхаҳо аз лиҳози таркиб низ тамоман гуногунанд. Нусхай китобхонаи Худобахш, чунон ки гуфта шуд, аз ғазалу мухаммас, қасидаву қитъа, таркибанду тарҷеъанд, муаммову мураббаъ ва чанд маснавии кӯчак иборат бошад, нусхай китобхонаи Индия Оффис қисматҳои газалу қасида ва рубоиро дарбар кардаасту бас. Аз ин рӯ, муқаддимаҳои ин ду девон низ набояд як чиз бошанд.

Илова бар ин, ин нусхаҳо аз ҷиҳати ҳаҷм низ аз ҳам тафовут доранд. Муқаддимаи девони комил, бино ба навиштаи Муқтадир, аз ҳашт саҳифа иборат аст. Аммо муқаддимаи девони қадим, ба қавли Этте, ҳамагӣ ҷаҳор саҳифаро дарбар кардааст.

Бедил дар муқаддимаи девони қадим мундариҷаи девонро бо таъбири “байте чанд” ифода намуда, доир ба масоили дарбаркардаи он чизе нагуфтааст, вале дар муқаддимаи девони комил аз мундариҷаи девон бо ибораи “натоиҷи афкоре чанд” ёд намуда, баъзе мавзӯъҳои онро гӯшрас намудааст.

Дар байни пораҳои шеърии ин муқаддимаҳо низ тафовут хеле назаррас аст. Дар муқаддимаи девони қадим миқдори шеърҳо ҳамагӣ 11 байт бошад, дар муқаддимаи девони комил адади байтҳо ба 48 расидааст. Аз ҷумлаи 11 байти муқаддимаи аввал дар муқаддимаи дуввум танҳо 5 байт такрор шудааст.

Вале, бо вучуди ин тафовутҳо, муқаддимаҳои мазкурро ду ҷизи ба ҳамдигар тамоман бегона пиндоштан нашояд. Муқойсаи баҳишҳои характерноки онҳо нишон медиҳад, ки ин ду муқаддима вариантҳои гуногуни як асаранд. Яъне муқаддимаи девони комил варианти такмилёфта ва тавсиадидай муқаддимаи девони қадим аст. Бедил, вақте ки аз ҳисоби ашъори девони қадим ва ашъори тозаэҷоди худ девони нав тартиб додааст, аз муқаддимаи девони қадим бо илова ва такмилҳои зарурӣ муқаддимаи девони нав соҳтааст. Ин маъниро бад-ин далел низ метавон тақвият дод, ки баъзе ибора ва ҷумлаҳои муқаддимаи аввал дар муқаддимаи дуввум сүфтатару рехтатар ва маҳкамтару равонтар гардидаанд. Масалан баҳши асосии муқаддимаи аввал бо ҷумлаи зайл оғоз ёфтааст: “Аммо баъд бар табъи салими арбоби фаросат ва зеҳни мустақими асҳоби диросат муҳтаҷиб намонад, ки реҷпай ҳар ниҳол дар мабодии нашвунумо, ба ранги нафаси

субҳ, аз заифӣ noctor аст ва шӯълаи ҳар камол дар оғози ҷавохирафрӯзӣ, чун моҳи нав, дар нотавонӣ беихтиёر”[9,508].

Ҳамин ҷумла дар муқаддимаи девони комил бад ин шакл таҳрир ёфтааст: “Аммо баъд мизони тааммули инсофсанҷон мунҳарифи тағофул мабод, ки решай ҳар ниҳол дар бадояти нашвунумо, чун нафаси субҳ, ногузири изҳори заифист ва шӯълаи ҳар камол дар оғози қоматорой, чун моҳи нав, беихтиёри арзи наҳифӣ”[6,5].

Илова кардан лозим аст, ки муқаддимаи девони қадим то ба марҳалайи муқаддимаи девони комил расидан, шояд борҳо таҳриру такмил пазируфта бошад, зоро Бедил дар муддати фаъолияти эҷодии худ на камтар аз бор девони ашъор мураттаб кардааст ва ҳар як варианти баъдинаи он нисбат ба варианти иешинаш бузургтару комилтар баромадаст.

Акнун бубинем, ки Бедил дар муқаддимаи девони комил ба қадоме аз мавзӯъҳои девонаш, ба қадоме аз вижагиҳои ашъораи шираҳо кардааст? Ӯ дар ин ҷо қадоме аз принципҳои кори эҷодии худро баён сохтааст? Ӯ қаломи ҳақиқии бадеиро зодаи қадом шарту шароит донистааст? Ӯ пеш аз эҷоди шеър қадом тоифаи хонандагонро дар назар доштааст? Ба таъбири дигар, Ӯ барои кӣ шеър гуфтааст? Барои як иддай маҳдуде? ё ин ки барои хонандай умум?

Дар муқаддима, пеш аз ҳама ин ҳақиқат таъйид гардида, ки асари хубу марғубе, ки писанди суханшиносон ва маънисанҷон мешуда бошад, яку якбора ба дунё намеояд. Ҳама гуна сухан дар ибтидои пайдоиш аз камию костиӣ ва нуксону камбудӣ ҳолӣ нест. Сухан вақте таъсирбахш мешавад, вақте ба дарди хонанда меҳурад, ки аз фикри расо, табии равон, таҷрибай тӯлонӣ ва меҳнати тоқатшиканӣ эҷодӣ бархурдор бошад. Дар сурати мавҷуд набудани чор шарти мазкур, эҷоди шеъри асил ва қаломи таъсирбахш гайриимкон аст. Шоир ҳамин маъниро дар оғози бахши асосии муқаддима чунин ифода намудааст: “Аммо баъд мизони тааммули инсофсанҷон мунҳарифи тағофул мабод, ки решай ҳар ниҳол дар бадояти нашвунумо, чун нафаси субҳ, ногузири изҳори заифист ва шӯълаи ҳар камол дар оғози қоматорой, чун моҳи нав, беихтиёри арзи наҳифӣ. Сухан, яъне ниҳоли гулшани табиат, то аз раشاҳоти саҳоби фикр ба имтиидоди обёриҳои равонии табъ решай иборат дар замини

матонат устувор накунад, гулхой маънӣ дар назари имтиҳон баҳортабъон дастаи рангинӣ намебандад ва шӯълаи идрок то домон задани мир ваҳаи анфосу авқот уручи камол нағира партави мазомин дар чашми эътибори хуршеднигоҳон фурӯги қабул намепайвандад.

*To кас як умр ништари қад нахурад,
Мушкил, ки баёнаш латмаи рад нахурад.
Аз олами оёти “Забур” аст ин ҷо,
Он нағма, ки бар гӯши касе бад нахурад”[6,5].*

Масъалаи дигаре, ки дар муқаддима матраҳ гардидааст ин аст, ки шоир ба чанде аз мавзӯъҳои ашъори хеш ишораҳо намудааст. Чунончи, ўз ашъори дар мавзӯъҳои мадху ситоини танқиду мазаммат эҷодшуда ёд намуда, дар айни ҳол ин қаби шеърҳоро натиҷаи ихтилофҳои сӯҳбат ва хобҳои гафли донистааст.

Ў навиштааст: “Ҳар ҷо мадҳ ва замме ба силки ракам пайваста бошад, моҳасали ихтилофҳои сӯҳбат фаҳмидан аст ин ҳар кучо ҳазаён домани тақрир шикаста, ба муқтазиёти хобҳои гафлат ворасидан. Одамиро то мутолааи илтифоти ин ҳарни машиҳо ноҷорист ва то муаммои улфати танҳоиро шикофтани майли ин дарсҳо беихтиёй”²⁹.

Қобили қайд аст, ки Бедил ашъори мадҳиявиро як намуди ҳарзагӯй ҳисобида, аз он ифтихор кардааст, ки “Мадҳи миру ситоини султон” хоси эҷодиёти ў нест. Агар аҳёнан ба ин мавзӯъҳо майли хотире пайдо шуда бошад, бар ивази хидмат на дилсӯзии дӯстон сурат гирифтааст:

*Бедил, моро ҳарзадарой шон нест ,
Мадҳи миру ситоини султон нест.
З-ин дасткаломе, ки зи мо мешиунавӣ
Гайр аз исори хидмати ёрон нест[6,6].*

Бедил дар ҷои дигари муқаддима ашъори панду насиҳатӣ ин ҳазлу мутоябавии девонро ба хотир оварда, онҳоро дар муқобили масоили тавҳид ва ирфон, нуктаҳои бекор шуморида, ба узвҳои беҳисси инсон- ноҳуну мӯ- монандашон кардааст: У фармудааст: “Агар вазъест, бе асари ибрате мабод ва гар ҳазлест, ҳичлати ҳарзабаёнӣ мабинад.

Бедил, дар нусхаи румузи ашъор,
Айбам накунӣ ба нуктаҳои бекор.
Ҳуши дор, ки дар назми вучуди инсон,
Чун нохуну мӯст узви беҳис бисёр”³¹.

Бедил дар поёни муқаддима дар тавзехи мундариҷаи девон гиљеро дарҷ намудааст, ки мазмуни он як навъ ҷамъбаст ва ҷуносай гуфтаҳои қаблии ўст. Ӯ дар ин газал пастию баландиҳои шеъри ҳудро эътироф карда, якдасту ҳамвор набудани онро як замри табиъӣ донистааст ва таъкид кардааст, ки шеъри ў оина аст, дар оина дар қатори сафову ҷавҳар зангор низ ҳукуқи зис-типдорад.

Чолиби диққат аст, ки шоир мӯҳтавои девони ҳудро ба маҳфиле монанд кардааст, ки аз он маҳфил салои ом, даъват ба монандаи умум ба гӯш мерасад. Яъне шеъри ў шеърест барои ҳамагон. Чи шоҳу чи гадо ва чи пиру чи барно аз шеъри ў баробар баҳравар шуда метавонанд. Ӯ дар эҷоди шеър супориши касеро, хотири гурӯҳро ба инобат нагирифтааст, ҳар чӣ гуфтааст, бо амри дил гуфтааст:

Магӯ, ин нусха таври маънии якдаст кам дорад,
Ту хориҷнагмай, сози сухан сад зеру бам дорад.
Салои ом меояд ба гӯш аз сози ин маҳфил,
Қадаҳ баҳри гадо чи дасту ҷом аз баҳри Ҷам дорад.
Адаб ҳар ҷо муайян карда нузли хидмати тирон,
Риъояткардагони рагбати атфол ҳам дорад.
Ҳами абрӯ шикости зулф низ ороши аст ин ҷо,
На танҳо ҳусн қоматро ба раъной алам дорад.
Ба ҷашми ҳуши агар асрори ин оина дарёбӣ,
Сафову ҷавҳару зангор ҷашмакҳои ба ҳам дорад.
Ман ин нақше, ки мебандам, ба қудрате нест пайвандам,
Забони ҳайратинишоям ба мавҳумӣ қасам дорад.
Навиштам, он чӣ дил фармуд, хондам, ҳар чӣ пеш омад,
Маро беихтиёриҳо ба хиҷлат муттаҳам дорад.
Зи таҳрирам тавом қайғияти таслим фаҳмидам,
Гурури котиб ин ҷо сарнагуни то қалам дорад.
Нафас то ҳаст, фармони ҳавасҳо боядам бурдан,
Ба ҳар рангे, ки ҳоҳӣ, гардани муздур ҳам дорад.
Зиёпро суд фаҳмидам, кудуратро сафо дидам,
Саводи нусхай камфурсатони ҳам дар адам дорад.

*Тамизи хубу зиштам сўхт завқи сархуший, Бедил
Зи соғу дурд махмур он чи ёбад, мугтанам дорад[6,6].*

Пайнавишт:

1. Абдулганий, Аҳвол ва осори Мирзо Абдулқодири Бедил, Кобул, 1351.
2. Айнӣ Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил, Сталиnobод, 1954.
3. Айни Ҳолида. Бедил и его поэма «Ирфан», Сталинабад, 1956.
4. Акимушкин О.Ф., Кушев В.В., Миклухо – Маклай Н.Д., Мучинов А.М., Салахетдинова М.А., Персидские и таджикские рукописи Института народов Азии АН СССР (Краткий алфавитный каталог) част 1.М. «Наука», 1964.
5. Каталог восточных рукописей АН Таджикский ССР, том IV, Душанбе 1970.
6. Куллиёти Абулмаъонӣ Мирзо Абдулқодири Бедил. Ҷилди аввал, Кобул. 1341.
7. Куллиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. Бо саъю эҳтимоми Нуриддин ибни Ҷевоҳон, бо тасҳеҳ ва муқобалаи Мавлавӣ Сироҷулҳақ ибни қорӣ Нурулҳақ, мутахаллис ба Толиб, Бомбай, матбааи Сафдарӣ, 1299 (1882).
8. Куллиёти Бедил. Нусҳаи хаттии № 52/22 Архиви миллии Афғонистон
9. Куллиёти Бедил (Никот, Руқаъот, Девон, Чорунсур) Лакҳнав, матбаъи Нувл Қшур, 1287 (1871),
10. Куллиёти Бедил (Никот, Руқаъот, Девон, Чорунсур) Конпур, матбаъи Нувл Қшур, 1292 (1875).
11. Куллиёти Бедил. Нусҳаи хаттии Е-18 шӯъбаи санктпетербургии Институти шарқшиносии АИ Россия.
12. Мӯъминов И. М. Философские взгляды Мирзы Бедила. Ташкент, 1957.
13. Овозҳои Бедил. Насри адабӣ (Руқаъот, Никот, Ишорот, Чашҳор унсур) Тасҳеҳи Акбари Беҳдорванд, Техрон, 1386(2007).
14. Раҳимов Б. Чанд мулоҳиза роҷеъ ба дебочаи Куллиёти Бедил – «Масъалаҳои филологияи тоҷик (Маҷмӯаи мақолаҳои аспирантон». Душанбе, 1976.

15. Раҳимов Б. Чанд сухан дар бораи баъзе нусхаҳои ҳаттии осори Бедил – дар кит.: Бобобек Раҳимӣ. «Ошной бо Бедил (Маҷмӯаи мақолаҳо)». Душанбе, «Ирфон», 2009.
16. Собрание восточных рукописей АН Узбекской ССР. том II, Ташкент, 1954.
17. Тасбехӣ Муҳаммадхусайн. Китобхонаҳои Покистон. Ҷилди I, Исломобод, 1977.
18. Тоиров У., Солеҳов М., Шарифов Р., Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 10. Душанбе 2008.
19. Ҳабибӣ Абдулҳай. Девони Бедил ба ҳатти ў? Маҷаллаи “Адаб”, Кобул, 1355, № 3.
20. Чорунсури Бедил. Нусҳаи ҳаттии № 107 шӯъбаи санктпетербургии Институти шарқшиносии АИ Россия.
21. Чорунсури Бедил. Нусҳаи ҳаттии № 387 китобхонаи миллии ба номи Фирдавсии Тоҷикистон.
22. Ette H. Catalogue of persian manuscripts in the library of the India office. Vol. I, Oxford, 1903
23. Muqtadir M.A. Catalogue of the arabic and persian manurcriptis in the oriental public Library of Bankipure. Vol. III. Calcutta 1912.

Бобобек Раҳимов

**СОДЕРЖАНИЕ И СМЫСЛ ПРЕДИСЛОВИЯ
ДИВАНА БЕДИЛЯ**

В статье рассмотрены содержание и смысл предисловия дивана Бедиля. Ин муқаддима муқаддимаи девони комили шоир буда, дар нусхаҳои ҳаттие аз девони Бедил ба назар мерасад, ки он нусхаҳо пеш аз таълифи ду асари бузурги шоир “Чорунсур” (соли таълиф 1116) ва “Ирфон” (соли таълиф 1124), яъне қабл аз замони мураттаб гардидан қуллиёти шоир, китобат шудаанд. Яке аз чунин нусхаҳои девон, ки шомили муқаддимаи мазкур низ мебошад, нусхаест бо номи “Мусаввадаи девони қадим ва ҷадиди Бедил”, ки дар таърихи даҳи рамазони санаи 1108ҳ.қ.(2-апрели соли 1696) дар шаҳри Шоҳиҷаҳонобод (Деҳлӣ имрӯза) бо дасти худи Бедил китобат шудааст. Нусха мазкур дар китобхонаи Донишгоҳи шаҳри Карочии Покистон маҳфуз мебошад. В связи с этим исследованы некоторые творческие принципы и литературно-эстетические взгляды поэта.

Bobobek Rahimov

THE CONTENT AND MEANING OF PREFACE OF BEDIL'S DIVAN

The paper deals with the content and meaning of preface of Abdulqadir Bedil's collection of poems. This preface is included to the manuscripts of the Bedil's collection of poems, called "Char unsur" ("Four Elements", written in 1116 hijra) and "Irfon" ("Mysticism" 1124 hijra). One of the manuscripts has titled "Draft of Old and New Collections of Poems of Bedil" which was written in Ramadan 10, 1108 hijra (April 2, 1696 AD) in Shahejahan-abad (contemporary Delhi) city by himself – Abdulaqadir Bedil. This copy of manuscript is kept in the University library of the Karachi city of Pakistan. In this article we describe and analysie the poet's art principles and his literary-aesthetic points of view.

Key words: Abdulqadir Bedil, Tajik-Persian Literature, manuscript, preface, collection of poems, principles of writing.

Раҳмон Халифа Башиор

НАВРŪЗ ДАР ФАРҲАНГИ АРАБ

Муқаддима. Мардуми эронинажод дорои фарҳанг ва тамаддунти қадим ва илму маорифи кӯҳан буда, дар тамоми соҳаҳои донишҳои инсонӣ аз дертарин замонҳо осори гаронбаҳое аз худ ба мерос гузоштаанд. Аз ҳамон давраҳои қадим ин мардум бо арабҳо ҳусни ҳамчаворӣ, ҳамкориҳои иктисадию тичорӣ ва робитаҳои гуногуни илмию фарҳангӣ ва адабӣ дошт. Алоқаҳои муҳталифи сиёсӣ ва иҷтимоӣ барои пойдории чунин робитаҳо ҷаминаи қавӣ гузошта, боиси рушду густариши амиқи онҳо мегашт. Ин робитаҳо маҳсусан баъди омадани дини мубини ислом ба сарзамини эрониён ва ба ин дин гаравидани тӯдаҳои мардуми форсинажодон вусъату иқтидор ва мӯҳтавои нав пайдо карданд. Барои мо равшан аст, ки форсҳо дар ҳамон замонҳои қадим ба фарҳангу забон ва одобу русуми арабҳо таъсир гузошта буданд, vale ҳуд низ таъсири муайяни арабҳоро пазируфтанд. Яке аз муҳимтарин ва ҷолибтарин падида ин таъсиргузорӣ ва таъсирпазирӣ гузариши иди Наврӯз аз фарҳангӣ мардумони ӯронӣ ба фарҳангӣ ҳалқҳои араб мебошад. Ин таъсир то ба андозае буд, ки пас аз зухури давлати Аббосиён иди Наврӯзро ҳатто амирон ва подшоҳони араб низ ҷашн мегирифтанд.

Ҳар касе, ки мероси фарҳангии мардуми эронинажодро мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор дихад, ҳатман мебинад, ки иди Наврӯз дар таърихи онҳо машҳуртарини идҳост ва ба фарҳангии мардуми араб намоёнтарин таъсирро маҳз ҳамин иди Наврӯз гузоштааст. Аз ин ҷо, равшан мегардад, ки ин ид дар умқи асрҳо ва дар муҳити ӯронӣ ба вучуд омада, дар давраи исломӣ мавқеи ҳудро аз даст надода, аҳамияту мӯҳтавои ҳудро ҳифз намуда, то замони мо омада расидааст. Бо вучуди он ки решоҳои ин иди фарҳунда ба қарнҳои пеш аз таърихӣ пайвастааст шакке нест дар давраи исломӣ рангу тобиши тозае ба ҳуд гирифта аз бисёр шуқтаҳои эътиқодии оини зардуштӣ раҳоӣ ёфтааст ва дар шароити нави зиндагонии инсони мусалмон маонии рӯҳии наве ба ҳуд қасб кардааст. Аз ин рӯст, ки дар рӯзҳои таҷлили иди

Наврӯз одамон ба муносибати фаро расидани соли нав намоз мегузоранд, Қуръон меҳонанд, андар фазилати Наврӯз ҳадисҳои Пайғамбари Исломро (с) нақлу ривоят менамоянд, барои пур аз файзу баркат шудани Соли Нав даст ба дуо мебардоранд.

Барои мо он чиз дар ин ҷо муҳим аст, ки агар бихоҳем чигунагии пайдоиши Наврӯзо бифаҳмем, моҳияти аслӣ ва ҳақиқиқати онро қашфу ошкор намоем, мазмуни расму оинҳоеро, ки бо Наврӯз пайвастаанд ва маҳз дар ҳамон рӯзҳои ид барпо мегарданд, бикшоем, таъсири онро ба фарҳанги араб дарк намоем ва инъикоси онро дар наср ва шеъри арабӣ ба таври равшан нишон дижем, ногузир бояд ба гуфтаҳои фаровоне, ки дар муутуни таърихию адабӣ оварда шудаанд, назари ҷиддӣ андозем. Ин матнҳо ба қалами бузургони таърих ва илму адаби гузашта ва имрӯз амсоли ал-Берунӣ, ан-Нувайрӣ, ал-Ҷоҳиз, ал-Қалқашандӣ, ал-Масъудӣ, ал-Саолибӣ, ал-Мақризӣ, Таха Нада, Аҳмад Муҳаммад ал-Хуфӣ, Ҷурҷӣ Зайдон, ал-Холисӣ, Ҳасан Иброҳим Ҳасан, Муҳаммад Фунаймӣ Ҳилол ва дигарон тааллук доранд.

Муарриҳон, адібон ва нависандагони мазкур дар асарҳои худ оид ба ҳар расму оине, ки дар рӯзҳои Наврӯз ба ҷо оварда мешавад, либосҳое, ки мардону занон мепӯшиданд, зеварҳое, ки бо он духтарон худро меоростанд, маблағҳои зиёде аз ҳазинаҳои хулафо, шоҳон, амирон, волиён барои маросими идона сарф мегардид, ҳикоят мекарданд. Ба қавли онҳо, мардумони қадим, хоҳ эрониён, хоҳ арабҳо ин идро бо шукӯҳу шаҳомати маҳсус пешвоз мегирифтанд, барои барпо намудани маросими он ҷидду ҷаҳд мекарданд. Адібон ва шоирони араб бошанд аз иди Наврӯз хеле мутаассир гашта, баъзеи онҳо ба тарҷумай он ҷи ки первомони Наврӯз дар ў китобҳои форсӣ ба назму наср гуфта шудааст, шигофтаанд, баъзеи дигарон ба ҷамъоварии қиссаву ривоёт ва ашъори арабии наврӯзӣ пардохтанд. Шоистаи ёдоварист, ки шоирони бузурги қадим ва мусоири араб ба монанди ал-Бухтурӣ, Абӯнусос, ар-Ровандӣ, ат-Тугрой, Ибн ар-Румӣ, Ибн ал-Мӯтаз, Ибн ат-Таъовизӣ, Аббос Маҳмуд ал-Аққод, Муҳаммад ал-Асмар ва дигарон ба Наврӯз қасидаҳо бахшиданд.

Наврӯз дар лугат ва истилоҳ. Наврӯз калимаи форсиест, ки аз ду лафз ташкил ёфтааст. Лафзи аввал «нав», яъне ҷадид ва лафзи дуюм рӯз, яъне «явм». Ба ин маъно Наврӯз маънио ибо-

раи арабии «ал-явм, ал-чадид»-ро ифода мекунад. Бино бар қавли ал-Берунй[1]⁴ ва ал-Макризий[2] арабҳо аз калимаи наврӯз феъли нав яъне «найраза»-ро сохтанд. Ҳамин таъбирро баъзе муаллифони дигар низ такрор карданд, бо иловаи он ки «ин рӯз рӯзи фараҳмандию хурсандист»[3].

Гуфтаанд, инчунин ки маънии «Наврӯз» ҳамон рӯзи нав аст, vale он идест, ки шаш рӯз идома меёбад. Дар замони хусравон панҷ рӯзи аввали ид барои анҷом додани кор ва баровардани эҳтиёҷоти мардон бахшида мешуд, vale рӯзи шашумро барои фарогати хеш ва хоссагони хеш, барои айшу ишрат мебахшиданд ва онро Наврӯзи бузург меномиданд ба Наврӯз шукуҳмандтарини иди форсҳост[4].

Наврӯз инчунин рӯзи нахустини соли нави қибтиҳо «мисриёни қадим» буда, онҳо номашро «иди шамм ан-насим» («Иди бӯи насими баҳор») мегӯянд. Қибтиҳо низ ин идро, ки аз шашуми июн оғоз меёбад, шаш рӯз таҷлил менамоянд. Аз ҳоктимол дур нест, ки ин иди қибтиҳо аз замони фиръавиҳо ва фарҳанги онҳо сарчашма мегиранд ва ба давраҳои Мисри Қадим тааллуқ дошта бошад[5].

Дар истилоҳ калимаи наврӯз нисбат ба иди Соли нави қиамсии форсӣ, ки рӯзи аввали моҳи фарвардин (мутобиқи 21-уми марта солшумории мелодӣ) оғоз ёфта, оғози фасли баҳор ба шумор меравад ва рӯзи 13-уми ҳамон моҳ ба поён мерасад, истифода мегардад[6].

Дар «ал-Хитат ал-мақrizия» ном асари маъруфи худ, чуғрофиядони машҳури араб ал-Макризӣ ба муносабати Наврӯз чунин навиштааст: «Ибни Аббосро дар бораи Наврӯз пурсиданд, ки чаро онро ид гирифтаанд, гуфт: «Дар ҳақиқат он аввали соли нав ва поенини соли гузашта мебошад»[7]. Дар ин мавзӯъ Алӣ ибни Ҳамза ал-Исфаҳонӣ низ чунин гуфта буд: «Дар ҳақиқат Наврӯз ба бовари форсҳо рӯзи баробарии баҳорӣ ба шумор меравад»[8]. Ва он дар асл ибтидои фасли баҳор аст ва ба арабӣ онро «сан-Наврӯз» низ мегӯянд.

Асарпазирии шоирони араб аз фарҳанги форсӣ. Олимон ва адабони араб идҳои форсиро хеле хуш пазируфтанд. Дар

⁴ Дар ишҷо ва минбаъд адабиёт ва иқтибосҳоро мө бо тартибе, ки муаллифи мақола овардааст, меоварем

китобҳои таъриху адаб ин идҳо ба сурти хеле дақиқ тавсиф ёфтаанд, расму оин ва суннатҳо, урғу одати мардумони басе муфассал тасвир гардидаанд, фазову мухити баргузории онҳо бо тамоми нозукиҳояш нишон дода шудаанд. Муаллифони он китобҳо идҳои форсиро чун рамзи хайру искӣ, меҳру муҳаббат, яқдиливу ҳусни тафоҳум ба қалам додаанд ва ба онҳо ҳамчун ба идҳову оинҳои гайриисломӣ нанигаристаанд ва ягон таъна назадаанд, ки мардуми мусалмон он идҳоро мутобиқи ақоиди қадимаи эронӣ ҷашн мегиранд. Баръакс, шоирони араб беҳтарин ва зеботарин қасидаҳои ҳудро ба муносибати иди Наврӯз ва дар фасли баҳори Аҷам сурудаанд ва девону маҷмӯъаҳояшон маҳз бо ҳамин гуна ашъори наврӯзӣ ороиш ёфтааст. Аз таърих ба мо маълум аст, ки бузургони аҳли ислом ҳалифаҳо, подшоҳону сultonҳо, амирону волиён дар мавсимҳои идона, ҳосатан, дар рӯзҳои иди Наврӯз ҷашнҳову маъракаҳои пуршукӯҳ меоростанд, ба ҳамдигар табриқот ва тӯҳфаҳо мефиристоданд ва ҳама медонистанд, ки ин корҳо на ба хотири гайриисломӣ будани ин идҳо меанҷомид, балки ба хотири умумиҳалқӣ будани онҳо. Ва ба ҳамин сабаб касе аз онҳо таънае нашунид ва касе дар устувории ақидаи исломӣ ва имони поки онҳо шак наёvard.

Ҳамин аст нишондиҳандай ҳамкорӣ ва оmezishi фарҳангӣ миёни форсҳо ва арабҳо, ки ба фазли идҳо ҳусусан иди Наврӯз, ба арсаи вучуд омад ва дар оғаридаҳои мансуру манзуими онҳо абадан сабт гардид. Ҳамин гуна ҳамкорию ҳамдастӣ миёни ду миллат форсҳо ва арабҳо дар ҳуд яке аз беҳтарин гачрибаҳои ҳамзистии башариятро таҷассум мекунад, ки миёни ҳалқҳои ҷаҳон дар майдонҳои динӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва гайра воқеан зуҳур намудааст. Дар натиҷаи чунин пайвастагии рӯҳио маънавӣ ва ақлӣ ин ду миллат тавонистанд, ки коҳи азими фарҳанг ва тамаддуни бузурги инсониро бисозанд, ки миллатҳои дигар низ аз ин баҳравар шаванд.

Идҳои форсӣ ба адабони араб сарвати бебаҳое дар арсаи адаб эҳдо кардаанд, ки он иборат аз мавзӯоти рангини наврӯзӣ ва баҳорӣ буд. Ба ин мавзӯот садҳо қасидаи дилчашури пурмаънӣ баҳшида шуд, ки дар онҳо шоирон ҳусну ҷамоли табиати баҳорӣ ва ҳар хайру баракатеро, ки аз он сарчашма мегирад, васф мекарданд. Ҳамчунин ин эҳсосот дар пораҳои

бенумори наарӣ нигӯ таҷалӣ ёфт. Ва кор то чое расид, ки аз ин гуна ашъор як жанри маҳсуси мустақили адабӣ бо номи ӯ наврӯзиёт ташкил ёфт, ки метавонад мавзӯи таҳқиқу баррасии пажӯҳандагоне гардад, ки нуқтаҳои назарот ва таҳлилоти шимии тозаеро баён намоянд ва аз ин рӯ, ҷомеаҳои форсии арабиро дарёбанд, то ки табиати афроди он, тарзи ҳаёти иҷтимоӣ, сутунҳоеро, ки бинои он ҷомеаҳо бар он асос ёфтаанд, қашғ намоянд. Аз ин рӯ, мо дар ин мақола муҳимтарин иди форсӣ, яъне Наврӯзро зикр менамоем, ки арабҳо таъсири онро ба тарзи ниҳоят жарф пазируftаанд.

Наврӯз: аслу пайдоиши он дар фарҳангҳои араб ва форс. «Наврӯз» ё «Найрӯз» аз ду қалима таркиб ёфтааст. Шоир ва мутафаккири машҳури араб Абулаю-ал-Маарӣ маъни решавии қалимаи «Наврӯз»-ро дар «Абас-ал-валид» ном асари худ шарҳ дода, менависад, ки «ан-Найрӯз» қалимаи форсии арабишуда аст ва танҳо дар давраи Аббосиён мавриди истифода қарор гирифтааст. Аммо доктор Муҳаммад ат-Тунҷӣ, устоди забони форсӣ дар Дошишгоҳи Ҳалаб мегӯяд, ки «ан-Найрӯз – иди баҳор ва аввали соли шамсии форсҳо аст, ки одатан 21-март оғоз меёбад. Аслан бо ҳарфи «вов» (ан-Наврӯз) талаффуз мешавад, лекин арабҳо онро ба тарзи худ гардонда, ба «ан-Найрӯз» табдил додаанд. Ҳамчунин аз он феъли «навраза» ва шакли ҷамъи «навориз» сохтаанд. Метавон ӯ гуфт, ки «наврӯз»-и форсӣ муродифи мағҳуми қалимаи арабии «найсон» метавонад буд». Ин олим ҷаҳни Наврӯз ва тасвири муҳиту фазои онро дар адабиёти форсӣ ва арабӣ дар замони ҳуқмронии Умавиён ва Аббосиён ва инҷунин дар адабиёти муосири араб равшан нишон медиҳад[10].

Ривояти дигареро дар ҳусуси пайдоиши Наврӯз мо аз забони Ҳарари Ҳайём мешунавем, ки мегӯяд: «Ва онро тавассути риёзиёт исбот карда гуфт: «Вақте олимон донистанд, ки Ҳуршед ду бор гирди замин давр мезанад; як бор сесаду шасту панҷ рӯзу ҷоряқ рӯзи дигар, ки ин ба дуҳули Ҳуршед ба бурҷи Ҳамал мувоғиқ аст, лекин ҳар сол муддати гардиши он камтар мегардаду Ҳуршед наметавонад дар ҳамон муддати пешина ба бурҷи Ҳамал бирасад. Вақте шоҳ Ҷамшед он рӯзро, яъне рӯзи расидани Ҳуршедро ба бурҷи Ҳамал дарк кард, он рӯзро «Наврӯз» номид ва онро ҷаҳн гирифт. Ва ин ҷаҳн пас

аз гузашти ў суннате гардид, ки ҳамаи подшоҳони форс онро риоя мекарданд»[11].

Решай паҳлавии калимаи «Наврӯз» «навкӯз» «Nokros» «навгрӯз» (noghroz)[12] мебошад. Ба ҳамин шакл ин калима дар шеъри Абунувос, дар он чое, ки [13] Бехрӯз -ал- Мачусиро васф мекунад, истифода шудааст:

*Биҳаққил Мехриҷону Нуқрӯз
Ва фаррухрӯзу ибсол- ал- кабиси
Ван Нуқрӯз ал қибори
Ва ҷашна ғоҳанбори.*

Дар яке аз ҷойҳои китоби «Аҷоиб ал-маҳлуқот»-и Закариё-ал-Қазвий дар бораи Наврӯз сухан ронда, чунин навиштааст: «Ва он рӯз Наврӯз аст, яъне рӯзи аввали сол ва маъни номи форсии он ҳамин аст. Чунин гумон кардаанд, ки Ҳудованди таъоло дар ин рӯз афлокро гардон намудааст. Офтобу Моҳтоб ва дигар сайёраҳоро ба ҳаракат даровардааст. Ва номи ин рӯз Ҳурмузд аст, ки яке аз номҳои Ҳудованди таъолост. Ва ғӯянд, ки дар ин рӯз Ҳудованд ба аҳли Замини саодатҳо тақсим намудааст»[14].

Маълумоти сарчашмаҳои арабии асримиёнагиро дар бораи чи будани Наврӯз ё Найрӯз баъзе муаллифони мусир тақрор мекунанд[15] ё мавқei истифодаи онро дар баъзе ҳолатҳо нишон медиҳанд[16].

Дар «Асос-ал-балога»-и Абулқосим Маҳмуд аз- Замахшарӣ, масалан, агар ба Наврӯз танҳо бо як ҷумла ишора шуда бошад («Ҷоа ан – Наврӯз ав ан – Найрӯз»- «Наврӯз ё Найрӯз омад»)[17], дар асарҳои худ ал-Ҳафоҷӣ ва ал-Ҷаволиқӣ шарҳи муғассалтаре додаанд. Яке гуфтааст, ки «ан-Наврӯз ё ан Найрӯз калимаи форсиест, ки дар забони арабӣ ҳам истеъмол мешавад ва арабҳо чи дар замонҳои қадим ва чи дар давраҳои нау онро ба кор мебаранд»[18]. Дигаре чунин мегӯяд: «Аввалин касе, ки Наврӯзро ид қарор дод, шоҳ Ҷамшед буд. Ҳуд пайгомбар алайҳи салом –дар замони ў фиристода шуд, зеро дип дар он замон тағиیر ёфта буд. Вакте Ҷамшед ба шоҳӣ расид, динро аз нау барқарор намуд ва адолатро ҷорӣ карда, он рӯзро, ки бар таҳти шоҳӣ нишаст, Наврӯз номид. Ҳангоме умраш ба ҳафсад сол расиду ў боре ҳам бемор набуду ҳатто дарди сар нашуд, такаббур кард ва худпараст гардида ба

шакли худ суратхое сохта, ба сарзаминхой дигар фиристод, то авом он суратхоро бузург доранду паастиш кунанд ва чун бутхой худ ибодат намоянд. Сипас Захҳоки Алвонӣ, ки аз баҳодурони Яман буд, бар ӯ ҳучум оварда, ӯро ба қатл расонид, чуноне ки дар таърихҳо омадааст. Баъзе аз форсҳо гумон мекунанд, ки Наврӯз рӯзест, ки дар он Ҳудованди таъоло нурро оғаридааст. Аслан Наврӯз иди сари соли ҳуршедии форсҳо буда, мувофиқ ба 21-марти соли мелодӣ аст. Аз одатҳои мардуми форс афруҳтани гулханҳо дар шаби Наврӯз ва ба пошидани об ба ҳамдигар дар субҳи он буд»[19].

Аз сарчашмаҳои арабӣ ба мо маълум мегардад, ки Наврӯз ҳанҷ навъ будааст:

1. Наврӯзи омма- ва он рӯзи нахустини фарвардин-моҳи форсҳо мебошад, ки Ҳамал аст.

2. Наврӯзи хосса- ки рӯзи шашуми ҳамон моҳ аст.

3. Наврӯзи сultonӣ- ва он рӯзи аввалест, ки Офтоб нисфирӯзӣ дар нахустин дараҷа аз дараҷоти Ҳамал қарор гирифта бошад.

4. Наврӯзи дехқонон- ва дехқони форсҳо ба маънои раиси иқлими ё бозаргон аст ва он рӯзест, ки Ҳуршед ба Ҳут дохил мегардад.

5. Наврӯзи хоразмшоҳӣ- ва он рӯзест, ки Ҳуршед нисфирӯзӣ дар дараҷаи ҳаждаҳуми Ҳамал қарор мегирад[20].

Наврӯз ҳамчунин рӯзи аввали соли қибтиҳо буда, онҳо он рӯзро «Иди бӯи насим меноманд ва ин ид шаш рӯз давом мекунад, вале он аз 6 июн оғоз меёбад»[21].

Номи Наврӯз дар ашъори шоирону нависандагони араб ба ҳар навъ омадааст. Масалан, Ибн ар-Румӣ аз қалимаи «Наврӯз» исми фоил «ал- мунаवриз» сохта дар байти зерин ҷунин гуфтааст [22]:

Тамаллайта фӣ-н- Найрӯзи аиш ал-мунаవризи
Ва умирта аъмор ас- сайди-л -муфарризи

Дар қитобҳои таърихию адабӣ, дар девонҳои шоирон қалимаи «Наврӯз» ҳам дар шакли форсиаш ва ҳам дар шакли арабӣ оварда мешавад. Чунончи Фирӯзободӣ дар қомуси худ ҷунин ишорае дорад: «Ба ҳазрати Алий ибни Абутолиб чизе аз

ширинихо пешкаш карданд. Ү пурсид, ки ин чист ва ба чи муносибат пухта шудааст? Ба ү гуфтанд: «Ин полуда аст ва ба муносибати иди Наврӯз омода шудааст». Гуфт : «Ҳар рӯзамон Найрӯз бод!» Ва гӯё дар иди Мехргон гуфта бошад, ки «Ҳар рӯзамон Мехргон бод!»[23].

Доктор Нозим Рашид дар китоби худ чунин менависад: «Давлати аббосӣ ба рӯи озодиҳои фардӣ дарҳояшро боз кард ва фазоero барои озодфикрӣ муҳайё соҳт, хусусан бъди пайдоиши пайванди фикрию фарҳангӣ миёни арабҳо ва мардумони кишварҳои ҳамҷавор, дар натиҷаи болоравии нишоти эҷоду таълиф ва қувват гирифтани ҳаракати тарҷума, зуҳури равияҳои гуногуни фалсафию динӣ, миёни сарзамиҳои мусалмонӣ. Чунин барҳурду омезиш сабаби пайдоиши зуҳуроти навигарӣ дар рӯҳи аср гардид гардид. Албатта, шеър низ мисли соҳаҳои муҳталифи илму маърифат аз ин дигаргуниҳову дигарсозиҳо дар канор намонд. Аз ин рӯ, ба гайр аз тағйироти шаклӣ дар шеър ва забони он навигариҳо ба сурати муфрадот ва таркибҳои нав ба вуҷуд омаданд. Азбаски ҳалифаҳои аббосӣ ба омӯзиши илму маърифати ҳалқҳои ҳамсоя ба мисли форсҳо, юнониҳо суриниҳо ва гайра майлу шавқи тамом доштанд, ҳаракати тарҷумаро дастгирӣ менамуданд. Дар натиҷа тавассути тарҷумаҳо ва таълифоти мансуру манзум ба забони арабӣ дар ин аср қалима ва таркибот, алфозу ибороти нав, мағҳумҳову афкори тоза аз илму фарҳанг ва адабиёти ҳалқҳои дигар ворид шуданд. Ба ин кор омезиши воқеии арабҳо бо ҳалқҳои мусулмоншуда, ки аз арабҳо дар зинаҳои илмию фарҳангии болотар меистоданд, суръат баҳшид ва мусоидат намуд”[24].

Наврӯз дар насли арабӣ.Ба тадқики мавзӯи “Наврӯз дар фарҳангӣ арабӣ” шурӯъ карда, меҳостем нахуст дар бораи “адабиёти наврӯзӣ”, яъне адабиёте, ки ҳам насрӯ ҳам назмро фаро гирифта, перомуни иди Наврӯз, дар давраи Аббосиён, расму оин ва урғу одати он баҳс мекунад, сухан биронем.

Шоирон ва нависандагони асримиёнагии араб китобу рисолаву ашъори зиёде дар зикру васфи Наврӯз оғарида, шаҳлӯҳои гуногуни ин ҷаширо тасвир намудаанд. Ҳамаи ин оғаридаҳо дар адабиёти араб баҳши вижәеро аз насрӯ назм бо номи “адабиёти наврӯзӣ” ташкил доданд. Дар навиштаҷоти

мазкур дар хусуси маросими гуногуни идона, табрикоти якдигар, ҳамоишҳои баҳорӣ, пешкаши ҳадяву дастовезҳо ба дӯстону наздикион ва давлатмардон ва гайра сухан рафтааст. Аз ин адабиёт маълум мегардад, ки расму оин ва урфу одатҳои наврӯзӣ на танҳо байни оммаи мардум, балки миёни олимон, дабирони дарборҳо, вазирон, волиён ва ҳатто ҳалифаҳои аббосӣ ва умуман миёни қишрҳои муҳталифи чомеаи он вақта ривоҷу равнақи комил ёфтааст.[25]

Пеш аз он ки дар бораи асари Наврӯз ба шеъри арабӣ сухан оғоз кунем, бояд дар хусуси таъсири он ба насри арабӣ ба шакли мӯъҷаз ҳам бошад, таваққуф намоем ва намунаҳоеро доир ба Наврӯз аз забони котибон, адибон ва бузургоне, ки нисбати иди Наврӯз изҳори ақида кардаанд, мисол орем, хусусан мисолҳое, ки ба давраи аввали давлати Аббосиён, ки бо ёрӣ ва дастгирӣ форсҳо ба сари қудрат омаданд, тааллук доранд. Дар пойтахти ин давлат шаҳри Бағдод-эронитаборон зиёд буданд ва иди Наврӯзро ҳамроҳи онҳо намояндагони ақвоми дигар, аз ҷумла арабҳо ҷаши мегирифтанд.

1) Яке аз гуфторҳо дар бораи Наврӯз қавли Абдуллоҳ ал-Аббосӣ, волии Ҳарамайн шарифайн (Маккан мукаррама ва Мадинаи мунаввара) аст, ки чунин садо медиҳад: “Инҳо дар ин ид ба ҳоҷагон ва бузургони худ ҳадяҳо медиҳанд, пас воҷиб аст, ки ман ҳам ба ҳоҷаи бузурги худ ҷизеро эҳдо намоям.” Пас фармуд то даҳ ҳазор динор ҳозир кардаанд ва онро миёни аҳли Ҳарамайн тақсим кард. Ва ҳуди ҳамин андешаи ӯ аз кори кардааш бештар буд”[26].

2) Аз ҳамин қабил аст гуфтори Абулҳусайн ибни Саъд: “Ин рӯзест, ки аҷамиён онро шариф медонанд, зимоми он ба дасти қарам аст, аз гузаштагони бомаърифат ба наслҳои ояндаи покиза боқӣ мондааст, миёни қарор дорад, ки расми онро иншо кард ва қарор, ки ҳакқи онро ба ҷо меорад, бо қабули интисобаш ба он ҷамолеро қарор, ки дар рӯзгорон боқӣ ҳоҷад монд ва ҳолеро ба даст овард, ки ба одамон нафақаҳову инъом ҳоҷад дод. Ва қарор нест сазовортар аз ӯ ба таҳнияти он чи аз падаронаш ба ҳукми суннат мондааст ва аз накӯкориҳояшон ба ёдгор расидааст. Нисбаташ ба аввалият-аш ва исматаш ба табиату фитраташ вобаста мебошад”[27].

3) Ва низ Абулхусайн ибни Саъд дар ҳаққи Наврӯз гуфтааст: “Худованд хочаамро мадад кунад. Наврӯз рӯзест, ки гузаштагони ачамиён онро бузург медоштанд ва хочаам акнун вориси суннати карам гардидааст. Хочагонро бар бандагон имрӯз расми лутфгузорист ва аз ин рӯ онҳо ҳаққи қабули ҳадяҳо ва сипосҳоро доранд. Ва инак маро ба расми чорӣ барои адой суннати хидмат бар ҷодаи ҳашмату ҳурмат фиристоданд, то бубинанд, ки ҳоли ў то ба чи андоза қарор ёфтааст ва ў то чи қадар метавонад дар ҷашн саҳмгузор бошад. Ва агар салоҳ дид, ки ҳадяи бандашро таҳаммул кунад ба тариқи унс иҷрои он расмро бар ўҳда бигирад, бо хости Ҳудо, онро анҷом ҳоҳад дод”[28].

4) Дар ин мавзӯй ал-Қарачӣ фармудааст: “Ин рӯз рӯзест, ки ачамиён онро баланду пуршукӯҳ мешуморанд ва арабҳо ҳуд он рӯз мисли ачамиён рафторҳо мекунанд ба сабаби он, ки онро шариф медонанд ва фазилати онро эътироф менамоянд. Аз ин ҷост, ки арабҳо ба онҳо пайравӣ карда суннатҳои наврӯзро ба ҷо меоранд”[29].

5) Гуфтаанд, ки ал-Ҳасан ибни Ваҳб ба халифа ал-Мутаввакил ба муносибати иди Наврӯз қитъаеро навиштааст, ки дар он омадааст: “Худованд бахтат диҳад, ё амиралмуъминин! Авқоти ид фаро расид ва сурур беш аз пеш афзуд. Худованд баракат диҳад туро дар иқболи замон ва орзуву омолро дар ҳиљофатат ҷомаи амал пӯшонад! Аз ҳар ҳайрот ба ту зиёда диҳад ва дар ҳама идҳо ҳушнудӣ бахшад! Риштаҳои тавҳидро барои ту қавитар бубандад ва табассуми гулҳои баҳори ҳуррамро ва сипас ҳушиҳои айёми тирамоҳи фаровонро ба ту биррасонад. Лаззати таматтӯй аз Мехргону Наврӯзро давоми ҳурсандиҳои айлулу тамузро ба ту насиб гардонад... ту маконҳоеро чунон ҳуррам соҳтӣ, ки дар орзухо ҳам тасаввур наменавад ва лаззати дидори онҳо дар забонҳо зарбулмасал гаштааст. Ба ҷидду ҷаҳдат ислом ободтар гардад, Худованд ба ту тавонойӣ ва умри дароз бахшад. Бо адлу додгустариат умматро ҳушнуд соз. Бигзор пироҳанат оғият, пӯшокат саломатӣ, ҷавишнат иззу қаромат бошад, Худованд моҳҳоро муттасадии иқболат ва замонҳоро рағбатманду шавқманди ҳастин ту гардонад, дилҳо ба ту моил ва ҷашмҳо пур аз ишқ буда, сун тү ҳамеша бо шавқу тараб равона бошанд”[30].

6) Сайд ибни Ҳумайд ба муносибати фарорасии Наврӯз ба яке аз ҳокимони давр чунин муроциат намудааст: “Ё хочай шариф! Бештари умри тӯлониатро дар корҳое сарф кардӣ, ки ҳамчунон сазовори оғарину таҳсинанд. Ҳанӯз ҳаққи неъмати подош нагирифтай, ки неъмати тозаи дигаре пешат меояд, рӯзе намегузараид, ки аз пешинааш беҳтар набошад ва аз баъдинааш афзалтар. Ман аҳволи дӯстонамро, ки бояд ба ҳочагони худ ҳадяҳо тақдим намоянд, як-як варақ задам ва бо андешаи он, ки ман ҳам бояд ҳадяе пешкаш кунам, таскин ёфтам, агарчи барои иҷрои ин кор ҳолати танге доштам. Ва чунин фикре кардам, агар ҷонамро ба ту эҳдо кунам, намешавад, зеро он бе ин ҳам аз они туст ва касе ба он ҳақ надорад. Ҷашмамро ба беҳтарин анвои молҳои доштаам дӯхтamu дидам, ки охир ҳамааш ҳадяҳои худи туст ва агар чизеро аз он тӯхфа кунам, ба он мемонад, ки моли худатро ба худат тӯхфа кардаам. Ба дӯстиамон андеша кардаму дидам, ки он холисона ва қадимишт, на навзамон ва онро ҳадяи хеш қарор додам, ки ба он дар ин рӯзи нав на лутфу на меҳрубонӣ изофа накардаам ва манзалати сипосро аз манзалати неъматат ҷудо накардаам, зеро шукр аз Ҳақ кӯтоҳие дорад ва неъмат аз тавоной бартарӣ. Ва ҳамин эътирофи кӯтоҳӣ аз ҳаққатро бароят ҳадя соҳтам ва онро лутфе шумурдам, ки сазовори туст ва онро ба паздат ҳадя фиристодам”[31].

7) Бори дигар дар рӯзи Наврӯз ў ба яке аз дӯстонаш навиштааст: “Имрӯз рӯзест, ки Ҳудованд барои бандагон суннати пешкаши ҳадяҳоро ба подшоҳон сабук кардааст ва ин ҳайрро ба қудрату ҳиммати ҳар кас voguzoшtaast. Аз он мулку моле, ки ман дорам, чизеро арзандай ҳаққи ту бошад, наёфтам ва чунин гумон кардам, ки арзишмандтарин ҳадяи ман ба ту, шеъри ба ту бахшидаам аст. Ба андешаи ман дучори таъна шаҳоҳад шуд ҳар касе, ки ҳадяаш тибқи қудрату тавоноии ўст”[32]. Марде дар рӯзи Наврӯз ҳадяе фиристода навиштааст: “Наврӯз рӯзест, ки тибқи одати ҷорӣ бандагон ба ҳочагон лутфу меҳрубониҳо нишон медиҳанд. Қадри амир аз тавоноие, ки ўро ихота мекунад ва аз ҳукме, ки фазилати бахшиданро дорад, боло меравад. Ва ҳар чи доштам, фиристодам ба умеди он, ки бештареро тақозо намекунад ва ками бандашро кам

намебинад ва дар қабули он таъхир накарда, онро чун пешкаши бузурге қабул хоҳад кард”[33].

8) Илова бар ин мебинем, ки имом Алӣ-алайҳисаллом дар рӯзи Наврӯз ё Мехргон ҳадяеро қабул кардааст ва дар ин хусусе чунин ривояте вучуд дорад: “Чанде аз дӯстонамон аз номи Саҳл ибни Зиёд ва Аҳмад ибни Муҳаммад якҷоя ва аз номи ибни Маҳбуб, Иброҳим ал-Кархӣ шунидаанд, ки ҳикоят кардааст: “Боре Абӯабдуллоҳро (ъ) дар бораи марде пурсидам, ки бое дошт. Ва дар рӯзи Наврӯз буд ё Мехргон, ки баъзе одамон ба ӯ чизеро ҳадя намуданд, ки ӯ пеш надида буд ва бо ин меҳостанд ба ӯ наздиктар гарданд. Абӯабдуллоҳ пурсид: “Магар онҳо намозхон нестанд?” Гуфтам ”Бале, ҳастанд“ гуфт: “Пас ҳадая онҳоро қабул кунед ва мукофоташонро дихед, зоро Паёмбари Худо (с) гуфта буд: “Агар ба ман пои гӯсфандро тӯҳфа кунанд ҳам, қабул медорам ва ин аз рӯи дин аст. Лекин агар кофири ё мунофиқе ба ман ганҷе пешниҳод кунад ҳам, қабул наҳоҳам кард, ки ин ҳам мувофиқи дини ман аст. Ҳудованди азза ва ҷалла барои ман на равған на таоми мушрикину мунофиқонро раво надонистааст”[34].

9) Ал-Мақризӣ мегӯяд: “ман ҳаргиз рӯзҳоеро зеботар аз рӯзҳои иди Наврӯз ва Мехргон надидаам. Он рӯзҳо мардум аз амволи худ саҳоватмандона ба ҳамдигар ҳадяҳо мекунанд... па ҳурд ва на бузурге намемонад, ки барои сайр ба ҷаманистон набаромада бошад”[35].

Наврӯз дар шеъри арабӣ. Ҳоло мо ба муноқашаи мавзӯи “Шеъри наврӯзӣ дар адабиёти араб” гузашта мебинем, ки он гуна ашъор бештар пас аз барпо шудани давлати Аббосиён ривоҷ ёфт, вақте ки ҳамзамон бо эҳёи суннатҳои Наврӯз ҳатто ҳалифаҳо ва амирони араб дар аҳди уммавиён ва аббосиён ба ин муносибат ба яқдигар тӯҳфаҳо пешкаш мекарданд. Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуфи Сақафӣ, ки дар дарбори ӯ дар шаҳри Восит маросимҳои наврӯзӣ гузаронида мешуд, аввалин волии араб, ки дар замони ислом ҳадяҳои наврӯзӣ пешкаш карда буд ва ин расм то аҳди Аҳмад ибни Юсуф ал-Қотиб, ки масалан ба Ҳалифа ал-Маъмун сабади тиллой эҳдо карда буд, идома дошт. Арзиши ҳадяҳое, ки ба муносибати иди Наврӯз ба ҳалифа Муовия дар Шом тақдим карда буданд, ба даҳ миллион дирҳам расида буд. Шоирони зиёди араб дар давран Аббосиён

иди Наврӯзро дар ашъори худ васфу тараннум кардаанд, аз он чумла ал-Бухтурӣ, ал-Мутанаббӣ, ибни ар-Румӣ, Абӯтаммом, Абунууввос, Ибни ал-Мӯтазз ва дигарон. Шоистаи ёдоварист, ки арабҳо бо иди Наврӯз пеш аз ислом ҳам шиносой доштаанд. Ин иди фархундоро араб аз роҳи ҳамбастагӣ ва ҳамҷавории таърихио сиёсӣ ва фарҳангӣ дониста буданд. Ва ин падида ҳанӯз дар замони пеш аз ислом миёни мардумони кишварҳои Шому Ҳичзор зоҳир шуда буд. Пас аз ислом бошад Наврӯз дар натиҷаи оmezispi үнсури аҷамӣ бо үнсури арабӣ дар бинои пойдории инсонӣ боз ҳам ошкортар таҷлил мегашт. Вақте мо ба ҷустуҷӯи намунаҳои шеъри наврӯзӣ шурӯъ мекунем, онро дар мероси шоирони араб бисёр пайдо менамоем. Лекин агар ҳоҳем, ки масъалаи таъсири Наврӯзро ба шеъри арабӣ баррасӣ намоем, мебинем, ки сухан дар атрофи он ба дарозо мекашад. Бинобар ин мо танҳо бо зикри ашъоре, ки дар девонҳои шоирони намоёни араб ва сарчашмаҳои мӯътабари адабии араб сабт шудаанд, иктифо менамоем.

Шоирони араб аз давраҳои хилофати аббосӣ аз ҳусну ҷамоли табиат илҳом гирифта, онро васф менамуданд, зеро табиат барои онҳо чун заминае буд, ки илҳом ва эҳсосоти шоиронаи онҳоро қувват мебахшид. Чунончи шоири бузурги араб ал-Бухтурӣ ҳалифа ал-Мӯтазидро бо суханони зайл табрик мегӯяд [36] Байт:

*Рӯзи наврӯз ба замонҳое мерасад,
Ки Ардашер онро ба қонун даровард.
Ту онро ба ҳолати аввала баргардонидӣ,
Ва ҳол он ки сарсону саргардон давр мезад.*

МО мулоҳиза мекунем, ки дар адабиёти араб ҳам калимаи “ан-Наврӯз” ва ҳам “ан-Найрӯз” истеъмол мегардад, вале албатта тарзи арабии “ак-Найрӯз” бештар мавриди истифода аст, ба вижга дар шеър, масалан, Ибни ал-Мӯтаз дар яке аз шеърҳояш чунин мегӯяд [37]:

*Бар иди Наврӯз чи хурсандӣ дорӣ, умеди ман?
Ҳар чи ки он ҳаст, худ ҳикоят дорад ва ман ҳам ба он мемонам.
Зеро оташи он мисли забонаи оташи ҷигарам аст,
Ва обаи монанди ашкҳои резони дидагонам.*

Вақте мо навиштаҳои гуногунро дар бораи Наврӯз ва тантанаи баҳор баррасӣ меқунем, мебинем, ки шоирони араб аз замонҳои қадим ин идро дар шеърҳои худ васф кардаанд. Таҳқики ин гуна ашъор нишон медиҳад, ки Наврӯз дар онҳо аксаран вобаста ба мавсими чамъоварии хироҷ зикр мегардад. Аз ин рӯ, давлати уммавӣ ба Наврӯз аз нуктаи назари иқтисодӣ аҳамият дода, аз эҳёи расму оин ва урғу одатҳои наврӯзӣ ҷашм пӯшидааст, инчунин шуубияе, ки он замон дар давлат ҳоким буд аз эрониён талаби пешкаши ҳадяҳои наврӯзӣ ва маблагҳои ҳангӯфтро талаб кардааст.

Аз шоирони қадими араб Ҷарир буд, ки гуфтааст [38]:

Аҷаб ояд маро аз фахри марди тағлибӣ, ки қабилаи тағлиб
Бо гардани ҳам ҷизъи наврӯзӣ мекашонанд.

Абӯтаммом ат-Той дар шеъри худ иди Наврӯзро барои одамон шифобаҳш мешуморад [39]:

*Дар айёми Наврӯз бар одамон оғият мерасад,
Рӯзгори тоза аз оғаринии ба онҳо шифо мебаҳашад.*

Шоири маъруф Абӯнуввос Наврӯзро аз назари ҳешҷуҷин васф менамояд[40]:

Наврӯз моро ҳанӯз дар торикии шаб

Бо нури гулҳое, ки чун ситорагон оvezонанд, бедор меқунад.

Номи Наврӯз дар таърихи ҳалқҳо, ки онро ҷаши мегиранд, ҳатман бо баҳор пайванди ногусастаний дорад. Аз ҷумлаи шоирони араб, ки аз табииати ҳандони баҳорӣ илҳом гирифтаанд, Абӯубода ал-Валид ал-Бухтурий мебошад, ки дар ин бора гуфтааст[41]:

*Омад баҳори ҳурраму гуё бо ҳусну ҷамоли худ,
Механдаду ҳоло ба забон меояд,*

*Наврӯз дар торикии шаби дирӯза оҳиста,
Леввалин гулҳоро, ки хоб буданд, бедор кард.*

*Шабнами сард онҳоро боз меқунад ва гӯё
Онҳо тоза рӯиданду пештар ниҳон буданд.*

*Аз дараҳти баҳорӣ нишони шодӣ медамад,
Ҳол он ки мисли ҳасе дар ҷаҳон менамуд.*

*Вазид насими баҳору ту гумон меқунӣ,
Ки дами нағасҳои ҳабибонро ба неъмат овард.*

Ал-Бухтурий Наврӯзро чун давъвати ҳамагон барои эътирофи он ҳамчун нуктаи оғозини баҳор ва ишора ба таҷлили он

ба қалам медиҳад. Ү Наврӯзро дар пайвастагӣ бо баҳор, гулу булбул, нишоту фараҳ, унсу шодӣ мебинад. Ибн ар-Румӣ бошад ба Наврӯз ишора намуда онро ба иди Қурбон ташбех медиҳад [42]:

*Ба иди парҳезгорӣ ва ислом, ай бародар, хушбахт бои,
Ҳам ба иди хурсандӣ ва хандаву кушодарӯӣ.
Ин ду ид аст: Иди Қурбону иди Наврӯз,
Ду рӯзе, ки яке аз гам раҳоӣ ва дигаре инъом мебахшиад.
Дасти ростат дар Наврӯз қурбониҳои зиёд кард,
На оби борон, балки сели пулу мол рехт.*

Ибн ар-Румӣ ҳамчунин Убайдоллоҳ ибн Абдуллоҳро ба муносибати иди Наврӯз ба субҳ ташбех менамояд, зоро субҳро рамзи раҳоӣ аз зулмат ва расидан ба рушноӣ медонад. Ү ҳусну ҷамоли табиатро дар фасли баҳор суруда, ба мамдӯҳ мегӯяд, ки мисли Наврӯз тару тоза бошу Наврӯзро рӯҳи поки инсоният бидон. Сипас шоир зебоиҳои Наврӯзу баҳорро ҷунин тараним мекунад [43]:

*Имрӯз сесланбест, ваҳ чи рӯз аст, рӯзи сесланбе!
Баландтарин қуллаи рӯзҳои ҳафта аст.
Гӯё ки он дар мобайни ҳафта як пайвандест,
Ки дуррҳои гарданбанди соҳибҷамолеро оро медиҳад.
Худованد Наврӯзро ба амир ҷунин сохтааст,
Ки ӯ дар ин рӯз танҳо хушнудиҳо мебинад.*

Ба вижа дар ин баҳори пурфайзу боронӣ,
Ки инъомҳо мисли боронҳо пайҳам меоянд.
Борони он ва гулҳои идонаи баҳорӣ ду чизе меорад,
Зебу зевари Абу Аҳмад ва он чи дар Санъо зинат аст
Дар рӯи замин дигар сирре намондааст, ки пинҳонаш кунад
Зоро ниҳониҳоро баҳору Наврӯз ошкор намуданд.
Замин ҳама тароватҳо ва рангҳояшро нишон дод:
Сурху зарду рустаниҳои сабзу замини кабуд.
Бо Наврӯзи баҳтовар, ки толеъи баланд дорад,
Хоҳ дар пасти ҳаёт, хоҳ дар неъмат ай фарзанди каримон,
хурсанд бош.
Дар ҷунин рӯз ба худ каме роҳат баҳш
Ва аз ғаму анҷҳ ва сангниҳои рӯзгор озод гард.

Дар ин чо Ибн ар Румй Убайдуллоҳ ибни Абдуллоҳро ба муносибати Наврӯз табрик гуфта, иди Наврӯзро ба рӯзи сешанбе монанд мекунад, зеро сешанбе рӯзи мобайни хафта буда, ба фикри ўдигар рӯзхоро ба ҳам мепайвандад ва аз ин рӯ шоир онро қуллаи рӯзҳои ҳафта мешуморад. Ҳадафи ўаз ин гуна ташбех инъикоси майли инсон ба пешравӣ сӯи Офариғор мебошад, зеро Наврӯз рӯзи нав аст ва рӯзест, ки одамиятиро аз нав месозад ва онро аз парастиши ҳамаи чизи дигар, гайри Ҳудо, озод менамояд, аз бандагии рӯзгор раҳой мебахшад. Аз ин рӯз сар карда инсон бояд холисона ҷидду ҷаҳд барои пешрафти худ кунад, зеро маънни зиндагӣ танҳо дар ҳаракат аст. Аз ин ҷост, ки Абуттайиб ал Мутанаббиро мебинем, ки дар мадҳияи ба Абулғазл Мухаммад ибн ал-Ҳусайн ибн ал-Амид, вазири Руҳи ад-давлаи Бувайҳӣ бахшидааш ўро бо иди Наврӯз табрику таҳният гуфта, чунин арз медорад[44]:

*Наврӯзи мо омаду ту будӣ муроди он
Ба он чизе нишон гирифта буд, тираш расид.
Он нигоҳи гарме, ки ту ба Наврӯз порсол дошишӣ,
Имсол бегумон ба он ҳусни аҷибе зам кард.
Аз ин ҷост, ки ҳар қадар назират тақрор шавад,
Мо дар замини Форс бо сурур ба сар мебарем.*

Субхи ҳар рӯзи Ид таваллуди ҷашнерио мебинем
Ки шоҳони Форс онро бузург медоранд.
Ҳар сол Наврӯзро ҳатто ҳасудон бузургаш медонанд.
Мо гулҷанбар бар сару либосҳои тоза бар тан пӯшидем.
Ҳатто онҳое, ки онро намехоҳанд мисли мо худро оростанд.

Ин идест, ки бо он на мулки Ҳусрави Сосонӣ ва на фарзандонаш баробар мешавад.

Забонаш арабӣ асту андешаҳояш фалсафӣ
Ва суннату ҷашнҳояш форсист.
Ҳар замоне, ки касе гӯяд, ки ин Ид сарфи зиёде дорад,
Дигаре гӯяд, ки баръакс иқтисод аст ин, зеро Наврӯз
худ ҳайри бисёре меорад.

Дар ин қасида ал-Мутанаббӣ таассуроти худро дар бораи Наврӯз изҳор менамояд ва мулоҳаза меронад, ки он

бехтарин нүктай васл миёни забонҳои форсӣ ва арабӣ мебошад. Шоир бо дӯстонии эронии худ хурсандӣ мекунад ва ҳамчунон ки дар сарзамини Форс аст дар ин Иди саиди Наврӯз ба онҳо шарикӣ менамояд.

Ал-Ҳасан ибн-Ваҳб (ваф. 250/864) ба муносибати фаро расидани иди Наврӯз ба халифаи аббосӣ ал-Мутаваккил ҷоми заррине бо ду ҳазор мисқол анбар тӯхфа карда, ба ў мактубе бо чунин ашъоре фиристод[45]:

*Ай имоми роҳи рост, хушбахт гаштай
Дар даҳр ва дар гӯшае, ки Худо насибат гардонидааст.
Дар сояи неъматҳои бешумору беохир,
Дар паси деворҳои шабистони дастнорас.
Ту ҳамоно ҳазор хурсандиҳо аз Мехргон дорӣ
Ва онҳо туро ба Наврӯз хоҳанд расонид.
Хушбахттарин меҳрубонӣ назари маъшуқ аст,
Ки баъди қаҳру ноз ба ту дӯхта мешавад.*

Ин рӯзро “Ҳурмуздрӯз” низ ном мебаранд. Ва шоири араб Волиба ибн ал-Ҳубоб чунин гуфтааст[46]:

*Моро ниёлаҳо дар пеш истиқбол мекарданд,
Вале бадбахтиҳо низ дунболагирӣ мекарданд.
Аммо имрӯз Ҳурмузд ва рӯзест,
Ки онро маҷусиён бузург медоранд.*

Шоири бузурги араб ал- Бухтурӣ аз оғози фасли баҳор ҳаловат бурда, фаро расидани иди Наврӯзро баҳонаи хубе барои мадҳи халифа ал-Муътазз биллоҳ медонад[47]:

*Ту монанди он Ид ҳастӣ ҳамроҳи гулҳо омадӣ,
Қудуми ту ҳамсон бо омадани баҳор буд.
Наврӯз ҳар сол ба ту муборак бошад,
Ту онро бо хушбахтиҳо ҳазор сол бубинӣ.*

Абуттайиб ал-Мутанаббӣ амир Сайф ад-Давлаи Ҳамдони-ро ба муносибати Наврӯз бо суханҳои зерин табрику таҳният гуфтааст[48]:

*Ба ту ид муборак бошад ва ту худат ид ҳастӣ,
Ип ид барои онҳоест, ки баландӣ ёфтаанд.*

*Ва ин Иди зебо байни идҳо ҷудост мисли он, ки
ту аз мардум фарқ дорӣ,
Зоро ту байни одамон ва ин ид дар рӯзгор фарқ мекунед.*

Ба қалами Ибн ар-Румӣ муқаддимаҳои ачибе дар чаҳор қасидаи девонаш неромуни иди Наврӯз ва табрикоти зебое тааллук дорад, ки сетои он ба ҳокими Багдод Убайдуллоҳ ибни Абдуллоҳ ибни Тоҳир баҳшида шудааст. Масалан, дар пешсухани қасидаи “долия”-аш ў дар бораи мусолаҳаи ў бо бародара什 Сулаймон изҳори назар карда, ин мусолаҳаро бо иди Наврӯз ташбех медиҳад[49]:

Мардумон як ид доранд, vale маро ду ид аст,
Агар дар рӯзи ид, ай писари хоча, туро бубинам.
Дар қасидаи дигаре, ки ҳам “долия” аст, ў мегӯяд[50]:
Ба амир, ҷашнашро Ҳудбонд дароз гардонад, бигӯ:
“Иди ту ҳамоно бардавом пайваст бо идҳои дигар бод!”

Пешгуфтори қасидаи сеюми Ибн ар- Румӣ ин байтро шомил мебошад[51]:

Дар иде, ки бо рӯзи нахусти ҳафта мутобиқ омадааст,
Қазову қадар некиҳову хайроти зиёде овардааст.

Вале қасидаи чаҳоруми шоир, ки ба мадҳи вазири замони ҳукмронии халифа ал-Мұттамид амир Исмоил ибни Булбул баҳшида шудааст, дар бораи баробар фаро расидани иди Қурбон ва иди Наврӯз тазаккур медиҳад. Ҳамин гуна ҳодисаи ба ҳам дар як рӯз мутобиқ омадани иди Қурбон ва иди Наврӯзо шоири маъруфи араб Ибн ар-Румӣ низ ёдовар мешавад[52]:

*Бо иди парҳезгорӣ ва ислом, ай бародар, хуши боши,
Ҳам ба иди ҳурсандиву хандаву кушодарӯй.*

*Ин ду ид аст: иди Қурбон ва иди Наврӯз,
Ду рӯзест, ки яке аз гам мераҳонад,*

дигаре инъом мебахшад.

*Дасти ростат дар Наврӯз қурбониҳо зиёд кард,
На оби борон, балки сели хайрот аз пулу мол рехт.
Оби ҳайвоне буд, ки ҷонҳо аз он зинда шаванд
Ва ё ҷонҳоро аз ҷисмҳо ҷудо месозад.
Ин ду рӯз ҳамеша ба ту ҳайру савоб оранд
Ва рӯзҳои дигар ҳанҷарат гарқи хуни аъдост.*

*Шарифтарин мардони Худоро дидем, ки назди мардум
Сар фурӯ оварданد ва шумоён чашмони он саред.*

*Шумо ситорагони осмонед, ки хомуши намешавед
Ва онҳо аз оташҳои идона ва парчамҳо шарифтаранд.
Ҳамагон аз тарси шумо ҳудро ба ҷое тинҳон месозанд,
Гӯё дар ниҳодишон табиати ҳарфи идгом бошад.*

Дар қасидаи зебо мо пайи Наврӯз ва иди Қурбонро дар мавридиҳои гуногун мушоҳида менамоем, ҳатто дар арсаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва алалхусус динӣ. Ислом Наврӯзро чун мавсими суруру фараҳ ва навсозӣ мешиносад. Баъзе китобҳои динӣ ҳам тасдиқ менамоянд, ки Наврӯз айёми муборак аст. Шоирони зиёди мусалмон аз қавми арабу форс ба муносибати фаро расидани баҳор, бедории табиат, иди Наврӯз, дар бораи расму оини марбут ба он, оиди қасидаҳои дилнишину пурназокате эҷод кардаанд ва яке аз омилҳои асаргузории фарҳанги форсӣ ба адабиёти араб ҳам дар ҳамин буд. Ин таъсир, маҳсусан дар давраи хилофати Аббосиён хеле қавӣ ва назаррас буд.

Хулафои аббосӣ иди Наврӯз ва суннатҳои онро ба қасрҳои худ ворид сохта, ба он ҳукми иди расмӣ доданд, ки ҳамасола ҷашн гирифта мешуд. Форсҳо дар эҳёи расму оин ва урфу одатҳои наврӯзӣ дар ин дарборҳо ва ҷомеаи арабӣ саҳмгузор буданд. Чунон ки пештар зикр карда будем, яке аз унсурҳои одоби Наврӯз оташафрӯзӣ, обпошӣ, пешкаши ҳадяҳо, танзими базмҳо ва маҷлиси унсу тараб буд. Дар ҷаҳони ин гуна базму маҷолис ва гулханафрӯзихо шоирон шавқу шӯри дил ва шодиву нишоти рӯҳи ҳудро дар қасоиди баҳориву наврӯзӣ баён мекарданд, орзуву омоли ҳалқро ифода менамуданд. Аз ин чост, ки шоири араб Кашоҷим (ваф. 961) аз фироқи дӯстон ҳангоми иди Наврӯз бо як сӯзу гудоз шикоят карда, ашк мерезад[53]:

*Вақте дидам, ки дар Наврӯз ҷунин суннат будааст,
Ки ба ҳамдигар об мепошанду гулханҳо меафрӯзанд,
Ман ба танҳоӣ наврӯзӣ кардам ва фироқи дӯстон
Мисли оташ маро месӯzonаду дидагонам об мерехт.*

Зиндагии иҷтимоии эрониёни қадим бо дини Ислом оmezизиши саҳт ёфта, таъсири амиқ аз он пазируftааст. Ҷанбаи динии он дар тамоми паҳлӯҳои рӯзгори иҷтимоии онҳо зоҳир

мегашт. Ангезаи ҳамаи идҳои эрониёни қадим дар ағлаби вактҳо динӣ буд, vale агар чунин набошад ҳам, фазои динӣ аксари он идҳоро иҳота мекард. Ҷашну маросимҳо ба муносибати иди Наврӯз дар Эрони бостонӣ дар замони хилофати аббосӣ низ таҷлил мешуд, зеро таъсири фарҳанги форсӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳанги арабӣ маҳз дар ҳамин давраҳо ба авчи аъло расида буд. Дар ҳамин давра мо вуруди калимоти фаровони форсиро ба таркиби лугавии забони арабӣ, пайдоиши вазнҳои навро дар шеъри арабӣ мушоҳида менамоем. Ҳалифаҳои аббосӣ низ майлу рагбати зиёде барои доностани илму маърифати мардуми гайриараб, ба вижа форсҳо, нишон медоданд ва ин сабаби рушду нумӯи ҳаракати тарҷумаи илмӣ ва адабӣ гардид. Дар ҳамин замон чунин мулоҳаза ба вуҷуд омад, ки “алфоз ва афкори бисёре аз қавмҳое, ки бо арабҳо оmezиш ёфтанд ва бо онҳо робитаҳои хешутаборӣ пайдо карданд, дар асрҳои ҳукмронии Аббосиён ба соҳаи адабӣ ворид гашт” [54].

Ҳаракат ба сӯи навоварӣ ва таҷдид ҳамеша ҳосили табиии он дигаргуниҳоест, ки дар замоне ба ҷомиъа рух медиҳад. Аз ин рӯ, “захираи лугавие, ки шоирон истифода мебаранд ва таѓироте, ки бо мурури замон дар он ба амал омадааст, маҳсули ҳамон дигаргуниҳоест, ки дар замони Аббосиён дар ҷомеаи исломӣ ба вуқӯй пайвастааст. Дар ин замон ҳаёти ҷомиъа аз ҳаёти пешина, аз он шароите, ки дар давраи ҳалифаҳои Умавӣ ҳукмрон буд, ба қулӣ фарқ мекард ва он муҳити анъанавии қадимае, ки Умавиён меҳостанд ва кӯшиш доштанд нигоҳ дорандаш, дигар таҳаввули решай ва қатъӣ ёфт” [55].

Наҳустин нишонаҳои зоҳирӣ он навоварӣ ва таҷдидро метавон дар ашъори Абунувос(ваф.99/718), хусусан дар қасидае, ки ба Наврӯз баҳшида шуда, аз 22 байт иборат аст, мушоҳида намуд. Қасида бо ин матлаъ оғоз мёбад [56]:

Худо охуero об нӯшонид, ки он аз тарси хатару ташнагӣ меларзид,

Вале баъд мисли навдаи буттаи қаҳва камари нозукашро алвонҷ дода рафт.

Абунувос чунин мегӯяд:

Наврӯз саҳаргоҳон моро ҳанӯз дар торикий

Бо нури гулхое, ки чун ситорагон дар шоххо овезонанд, бедор мекунад.

Мисли парчамхой рангорангүү пурнақш чаманхо
Зарду сафед ва сабзу сурх ба чашм менамоянд.

Дар девони Абунувос иди Наврӯз чун муродифи иди Мөхргон омадааст ва ў ин хар ду идро ба иди Фитр ва иди Қурбон баробар дониста чунин мегүяд[57]:

Чавонон ду рӯзи ид доранд, ки он ҳам

Иди Фитр ва иди Қурбон.

Ва ҳар ду ҳастанд мисли Наврӯзу Мөхргон.

Аммо Абутаммом ат Той дар яке аз қасидаояш аз зебүннат ва сабзию хуррамии айёми Наврӯз, чун одати мөнгигирифтааш, таңбеху истиораҳои дилнишин сохта, масалан Абдулаф ал -Ичлиро[58] ба муносибати аз Афшин чон ба саломат бурданаш таҳният гүфта, чунин мефармояд[59]:

Субҳ аз даргоҳи худ шабро биронд

Ва қабул дошт ҳар чиро, ки аз шарқ омад.

Рӯзҳои Наврӯз низ ба мардум шифо меорад

Ва онҳо гӯё дар ҳәёт аз нав таваллуд мешаванд.

Ҳамин тавр метавон ҳулоса кард, ки решай таҷлили Наврӯз ба аҳди бостон мерасад ва онро ҳалқҳои ҳиндуврупой ва ҳиндүэронӣ ҷаши мегирифтанд. Бо омадани ислом ин анъана ҳанда нашуда, расму оини наврӯзӣ дар замони ҳукмронии Ӯмавиён аз нав эҳё гардида интишор ёфт. Аз сарчашмаҳо маълум аст, ки ҳатто худи сулолаи Ӯмавиён онро таҷлили менамуданд. Дар замони халифаҳои аввалини аббосӣ бошад, ҳусусан халифа ал-Мутаваккил (хукм. 847/861), ки бо муҳофакориаш машҳур буд, ҷаши гирифтани иди Наврӯзро боисфор талаб ва худ риоя мекард. Аз ҷумла, соли 242/856 бо амр ва дастури ў рӯзи иди Наврӯз оғози ҷамъоварии хироҷ эълон гардид[60].

Файр аз ин, Наврӯз дар адабиёти араб таъсири амиқ на камоёне гузошт. Олимон, адибон ва шоирон ба забони араби ҳаронбаҳои илмию адабӣ перомуни Наврӯз ни ба назмуни ба наср ба мерос гузоштаанд. Ва ин мероси наврӯзӣ ҷамасола бою рангин мегардид ва ба ҳадде расид, ки як жони тоҳидаеро дар адабиёти араб бо номи "наврӯзӣ" ташкил од. Ҳамаи ни дар бораи аҳамияти беназире, ки мардони

бузурги андеша ва ҳунар ба Наврӯз медоданд, шаҳодат медиҳад.

Ба ҳар хол, агар мо мероси таърихию фарҳанги эрониёнро ҳар қадар амиқтар таҳқиқу баррасӣ намоем, бори дигар мутааккид мешавем, ки иди Наврӯз машҳуртариин, бузургтариин ва овозадортарин иди онҳост. Ва нерумандтариин таъсирро ба мардуми араб ва фарҳанги арабӣ маҳз ҳамин ид гузоштааст. Наврӯз идест, ки дар муҳит ва заминаи эрони қарнҳо пеш ба вучуд омада дар давраи ислом бе каму кост идома ёфта, ба рӯзгори мо бοқӣ мондааст, то мо онро ба наслҳои оянда мерос бидиҳем.

Аз арабӣ тарҷумаи
доктори илми филология
Тоҷиддин Мардонӣ.

ПАЙНАВИШТ:

1. Аз - Забидӣ. Тоҷ ал- арӯс мин ҷавохир ал- комус. Дар ҷаҳор ҷилд. ал -Кувайт. Ҷилди 2, саҳ. 349.
2. Ал-Макризӣ. Ал-Хитат ал-мақризия. Ташқиқи Муҳаммад Зинҳем ва Мадиҳа аш-Шарқовӣ ал-Қоҳира: Мактабат Мадбулӣ, 1998. Дар се ҷилд. Ҷилди 1, саҳ. 268.
3. Сайд ал-Хурӣ аш-Шартунӣ ал-Лубнонӣ. Ақраб ал-маворид фи-fasҳ ал-арабия ва-ш-шаворид. Қум: Дор ал-усра, 1374ш./ 1416 ҳ.қ. Дар панҷ ҷилд. Ҷилди 2, саҳ. 1288.
4. Дар бораи ин ид ҳамчунин ниг: Таърихи Ибн ал- Вардӣ (ҷ. 1 с.80), ал Комил фи-т-таърихи Ибн ал-Асир (ҷ.1,с.125), Таърихи-ат-Табарӣ(ҷ.1,с.735), Таърихи Ибни Ҳалдун (ҷ.2,с.147) ва гайра.
5. Мавсуъат ал- адён ва-л-мазоҳиб ал-муосира. (ҷ.2,с.415).
6. Ас- Сафоринӣ. Шарҳ сулосиёт “Муснад” ал- Имом Аҳмад (ҷ.1,с.578) ва ҳошияят ал- Ҳулв ва ат-Туркӣ ала “ал-Муғни” -и Ибни Кудома (ҷ.4,с.428).
7. Ал-Макризӣ. ал-Хитат ал-мақризия. Ташқиқи Муҳаммад Зинҳем ва Мадиҳа аш –Шарқовӣ.- ал- Қоҳира: Мактабат Мадбулӣ, 1998. Дар се ҷилд. Ҷилди 1, саҳ. 267.
8. Ҳамон асар, саҳ. 268.

9. Дар бораи ин ид ниг: Таърихи ат- Табарӣ (ч.1,с.735), :
Гаърихи Ибни ал- Вардӣ (ч. 1 с.80), Таърихи Ибни Халдун
(ч.2,с. 147) ва гайра.
10. Абдулкарим Шоҳин. Ид ан-Наврӯз: ал-асл-ат-таъриҳӣ
ва л-устура. Димашқ: Дор аз-замон ли-н-нашр (б.т.)
11. Умари Хайём. Наврӯзнома.- Техрон:чопи “Суръат”
12. Мухаммад Ҳусайн ибни Ҳалафи Абдулкарим Шоҳин
ибни Ҳалафи Табрезӣ, Бурҳони қотсь. Дар панҷ ҷилд. Ба
иҷтимоми М.Муъин.- Техрон: Интишороти Амири Кабир,
1376. Ч.4 саҳ.2187.
13. Закариё ибни Мухаммад ал-Қазвии. Аҷоиб ал-
маҳлуқот ва гароиб ал-мавҷудот.-ал –Қоҳира: Матбаат ал-
Истиқома, 1963.саҳ 141.
14. Ал-Маҷаллат ал-исломия би-л-Мадина ал-мунаввара.
Ладад № 103-104.
15. Ниг: Маҷдудин Муҳаммад ибни Яъқуб (ваф.823\1420).
Ал-Қомус ал- муҳит .Дар чаҳор ҷилд. – Дар эҳё ат- турос ал-
арабӣ. Ч. 2,с. 474, ал – Қалқашандӣ, Аҳмад ибн Алий. Субҳ ал
– аъшо фи синоат ал-иншо. Шарҳ ва таълиқ Муҳаммад
Ҳусайн Шамсуддин.- Бейрут: Дар ал-кутуб ал-илмия. Ч.1, с.
491ва Ч.2, с. 445.
16. Аз-Замахшарӣ. Асос ал-балоға. Бейрут: Дор ас-садир,
1399х\ 1358ш. С.452.
17. Сайд ал-Хурӣ аш-Шартунӣ.Асари номбурда.Ч.2, с.1288.
18. Ас- Сафоринӣ.Асари номбурда. Ч.1, с.578.
19. Илёс Диб Матар. Ал-Уқуд ад-дуррия фи таъриҳ ал-
мамлака ас-сурیя. -Бейрут, 1874.С.21-22.
20. Мавсуъат ал-адён ва-л-мазоҳиб ал-муосира.Ч.1, с. 415.
21. Ибн ар-Румӣ. Диван. Тахқиқ Ҳусайн Нассор.-ал-
Қоҳира: Дор ал-кутуб-ал-илмия. ат- Табъат ал- ула. Дар шаш
ҷузъ, 1973-1981. Ҷузъ 1, с.2301.
22. Маҷдудин Муҳаммад ибни Яъқуб. Асари номбурда,
с.279.
23. Нозим Рашид. ал-Адаб ал-арабӣ фи-л-аср-ал-аббосӣ.
Ҷомиъат ал-Мавсил, 1989. С.81.
24. Фуод Абдулмуътӣ ас- Сайёд. Ан- Наврӯз ва асаруҳу фи-
и- адаб ал- арабӣ. Бейрут: Дор ал- ҳад ҳифон, 1350\ 1972.С. 81.

25. Ал-Маҳосин ва-л-аздод. Тахқиқ Мұхаммад Амин ал-Хончй. Ал-Қохира: Матбаат ас-Саода, 1960.
26. Ал-Қалқашандй, Аҳмад ибн Алӣ. Асари номбурда. Җ. 9, с. 49.
27. Ал- Қалқашандй, Аҳмад ибн Алӣ. Асари номбурда. Җ. 9, с. 49-50.
28. Ал- Қалқашандй, Аҳмад ибн Алӣ. Асари номбурда. Җ. 9, с. 50.
29. Ал-Маҳосин ва -л- аздод, с. 242.
30. Ибн Абдураббихй. ал-Иқд ал-фарид. Тахқиқ Мұхаммад ат-Тарчинй. -Бейрут: Дор ал-күтуб ал-илмия. Дар нұх Ҷилд. Җ.6, с.297.
31. Махмуд Шукрй ал- Олусй. Булуг ал-араб фи-маърифат ахвол ал-араб. Шарҳ, тасҳеҳ ва забт Мұхаммад Бахчат ал-Асарй. Ал-Қохира: Ал-Мактаба ал-аҳмадия, 1925.Дар се Ҷилд. Җ.3, с. 387.
32. Ал-Абшихй, Шаҳобуддин Мұхаммад. ал-Мустатраф фи-кули, фаннин мустазраф. Тахқиқ Muғid Мұхаммад Қумайха. Ат – Табъа ас-сония. -Бейрут: Дор ал-күтуб ал-илмия, 1986. Дар ду ҷузъ. Ҷузъи 2, с.61.
33. Ибн Бобуя ал-Қумий. Ман ло яхзуруху ал-фақиҳ. -Техрон: Мактабат ас-Садук, 1352. Дар чаҳор ҷузъ. Ҷузъи 3, с.300.
34. Ал – Макризй. Асари номбурда. Җ.2, с.369.
35. Диван ал- Бухтурй. Тахқиқ Ҳасан Комил ас- Сайрафй. –ал- Қохира: Дор ал-маориф, 1963. Җ.1, с.443.
36. Диван Ибн ал-Мұттазз. Тахқиқ Мұхиддин ал-Хайёт. -Бейрут: Матбаат ал-Иқбол (Б.Т.).С. 593- 594.
37. Диван Ҷарир. Шарҳ ва таҳқиқ Мұхаммад ибн Ҳабиб ва Нуъмон Мұхаммад Амин Таҳа. –ал-Қохира: Дор ал-маориф, 1986. Ҷузъи 2, с.674.
38. Диван Абутаммом. Тахқиқ Шоҳин Атийя.- Бейрут: ал – Матбаа ал-адабия, 1889, с.186.
39. Диван Абунувос. Шарҳ ва забт Алӣ Фоъур. Ат-Табъат ас- сония. – Бейрут: Дор ал-күтуб ал-илмия. 1414\ 1994. С. 227.
40. Диван ал- Бухтурй. Нашри номбурда. Җ.1, с.123.

41. Диван Ибн ар – Румй. Ҳусайн Нассор.- ал-Қохира: Матбаат Дор ал-кутуб, ат Табъат ал –ула. Дар шаш ҷузъ, 1973- 1981. Ҷузъи 6, с. 14.
42. Диван Ибн ар – Румй. Нашри номбурда.Ч.3,с.36- 38.
43. Ал- Барқүй. Шарҳ диван ал- Мутанаббӣ.- Бейрут: Дор ал- китоб-ал- арабӣ, 1980. Ҷузъи 2,с.148- 150.
44. Ал- Маҳосин ви –л-аздод. Нашри номбурда, с. 218.
45. Мачаллат ад-дирасот ал-адабия ли-л-Ҷомиъа ал-лубнония. Ал-Адад ал-аввал. С.53.
46. Диван ал-Бухтурӣ. Нашри номбурда. Ч.1, с.150.
47. Ас-Саолибӣ, Абуисҳоқ Аҳмад. Расоил ас- Саолибӣ. – Бейрут: Дор ал- маърифат (б. Т.). Ч. 1, с.51.
48. Диван Ибн ар – Румй. Нашри номбурда.Ч. 1,с.402.
49. Диван Ибн ар – Румй. Нашри номбурда.Ч. 1,с.409.
50. Диван Ибн ар – Румй. Нашри номбурда.Ч.2,с.331.
51. Диван Ибн ар – Румй. Нашри номбурда.Ч.3,с.250.
52. Диван Кушочим, Маҳмуд ибн ал- Ҳасан ибн ас – Сундус. Таҳқиқ Ҳайрия Маҳфуз. -Бағдод: Матбаат Дор ал- Ҷумҳурия, 1970. С.466.
53. Нозим Рашид. Асари номбурда. С.81.
54. Тавфик ал-Фил. Ал-Киям ал-ғанния ал-мустаҳдаса фиш- шеър ал-аббосӣ. Матбуот Ҷомиъат ал- Кувайт, 1984.С. 345.
55. Диван Абунувос. Нашри номбурда.с.222.
56. Диван Абунувос. Нашри номбурда.с.483.
57. Аз – Зираклӣ, Ҳайруддин. Қомус ал- аълом. Ат Табъат ал- ошира. -Бейрут: Дор ал- илм ли-л-малойин, 1992.Ч.6,с.13.
58. Диван Абутаммом. Шарҳ ал-Хатиб ат-Табрезӣ. Таҳқиқ Муҳаммад Абду Аззом.ал –Қохира: Дор ал-маориф би Миср, 1976. С. 402.
59. Ниг: Комил Ҳусайн. Наврӯз мин ал-аҷво ал-мифулучия ал- устурия ила ал-ҳақоиқ ат-таърихия\\ Мачаллат “Офоқ Ҷомиъия”. Ал-Адад 1, 1977.с.8, Насрин Курдин.ал- Ҷузур ат-таърихия ли-л-иҳтифол би ид Наврӯз //Мачаллат “Матин”, ал-Адад 99, 2000,с.8, Васфӣ Ҳасан. Наврӯз фи-ш-шеър ал-арабӣ. // Мачаллат “Кӯпон”, ал-Адад 46, 2000. С. 16.

АЗ НАВИШТАХОИ ҲАМЗАБОНОН

Муҳаммадҳасани Санъатӣ

САБКИ «ТАҶРИХИ БАЙҲАҚӢ»-И АБУЛФАЗЛИ БАЙҲАҚӢ

Абулфазли Байҳақӣ тасмим гирифта буд, ки таърихи Ғазнавиёни аввалро бинависад, vale мекост сабки дигаре падид оварад ва онро ба гунаҳои мутафовит аз гунаи таърихнгории маъмули замонаш бинависад. Бо ин ҳадаф аввалан ҳикоёти таърихиро бо тафсил навишт. Сониян, онҳоро дар шакли нав ва бадеъ тарсими кард. Дар натиҷа иҳтимоми ин нависандা бо маҳорати адаби форсӣ, таърихи пурмуҳтаво, воқеъӣ ва мудаллал ва дар айни ҳол асари адабӣ ва бадеъ падид омад, ба гунаҳое, ки бисёре аз муҳаққикон дар рӯҷӯон додани фазилатҳои таърихӣ ва арзишҳои адабии «Таърихи Байҳақӣ» бар якдигар бо душворӣ мувоҷеҳ будаанд [1, 49]. Ҷ. Т. П. Дубруин [8, 30] «Таърихи Байҳақӣ»-ро дар идоди осоре арзёбӣ мекунад, ки ба душворӣ метавон онҳоро осори адабӣ ба маънои воқеии калима донист. Тарди迪 вай аз ин ҷо ноши мешавад, ки фаҳвои қаломи Байҳақӣ, гарчи асарааш тавассути наслҳои баъдӣ ба унвони нуқтаи атфе дар тавсиаи насли форсии достоннависӣ мавриди тақдир қарор гирифт, чизе беш аз ҳақоиқи таърихӣ ва хотироти шахсӣ нест.

Дар «Таърихи Байҳақӣ» гунаҳои тақдирмадоре вучуд дорад, ки мумкин аст реша дар гироиши Абулфазли Байҳақӣ ба мазҳаби ҳанафӣ ва боварҳои ашъариён дошта бошад [3, 1, чиҳили се]. Ин тақдирмадории Байҳақӣ зоҳирان бо гироиши дигари вай, яъне дикқат дар ҷузъиёт ва иллатёбии рӯйдодҳо дар танокӯз қарор гирифтааст ва ҳамин боис шуда, то Байҳақӣ сухани худро дар лифофаи адабиёт пинҳон кунад, ба ба тавре, ки ширинии сухан ва ҷозибаи таърихи ўчунон хонандаро бо худ мебарад, ки ҳаргиз ҳис намекунад, ки бо асаре комилан тақдирнигар мувоҷеҳ аст [3, 1, панҷоҳу се] аз тарафе тавҷехи Байҳақӣ ба усули китобати девонӣ боис шуда то ҷойгоҳи мумтози иш

асар дар адабиёти девонй ҳам мавриди таваҷҷуҳ қарор гираш [7, 1] бо ин ҳол метавон гуфт вай бо навиштани як таърихи ҳамин, дар тавзехи ин нукта мувофиқ будааст, ки зебонависи мухитин дурустнависй нест. Ба иборати дигар, ба ростй бояд гуфт, ки Байҳақӣ дар навиштани таърих ба шеваи дақики илми комеб шудааст [18, ҳамон].

Дар «Таърихи Байҳақӣ», ки аввалин асари давраи мобайни давраи ривоҷи насли мурсал ва насли мавзун маҳсуб мешавад, насли байнобайн аст, яъне ҳам салобат ва фахомат ва содагӣ ва устуворӣ ва порсимадории аҳди сомонӣ ва газнавиро дорад ва ҳам муҳтасоте аз насли дар ҳоли назчи фаннӣ дар он аст, яъне омехтагии назму наср дорад [22, 48]. Дар таъйини худуди «Таърихи Байҳақӣ» чӣ ба нигариши хоси нависандা ба ҷаҳон таваҷҷуҳ дошта бошем ва чӣ гузинипи забон ва вожаҳои хос ё ӯдул аз ҳанҷорҳои забонро мавриди таваҷҷуҳ қарор дижем, натиҷа мегирем, ки «дебои хусравонӣ»и Байҳақӣ дар зумраи шохистарин осори мансури форсӣ аст бо сабки вижга ва мумтоз [9, 21]. Ҳангоме, ки «Таърихи Байҳақӣ» бо осори соири муаррихони форсии сулочиқа ва мугул, монанди Рашидуддин ва Вассофф муқоиса гардад, сабки вай ба назар бидуни ороиш ва шоху барг ва содаву тоза менамояд. Дар тамоми мутолибе, ки муҳаққиқон дар бораи сабки «Таърихи Байҳақӣ» навиштаанд, бисёре аз мугойиратҳои забонӣ ва муҳтавои он аз назар дур монда аст. Ҷое, ки сабки забон дар осори содаи ӯ равшан аст, муҳтавои пур аз ҷузъиёти печида ва тӯлонӣ аст. Дар ин маворид вай бо истифода аз шигирдҳои тасреъкунандагӣ ҳаяҷон ба вучуд меоварад. Ағлаб авқот Байҳақӣ интиҳои достоне тӯлониро дар оғоз бозгӯ мекунад, масалан, монанди Эъдом, то хонанда бо суръати бештаре китоби тӯлониро мутолиа кунад. Ҷолиби таваҷҷӯҳтаrin шигирди барангезандай Байҳақӣ, тавозеъ ва шӯҳтабъии ӯ дар нигориши китоб аст.

Яке аз аввалин нукоте, ки дар «Таърихи Байҳақӣ» мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад фаровонии тасовир ва ташбехоти он аст: асб, хайма, савор, филбон ва корвон уносире, ки бо ҳунари таҷассумии силсилаҳои турку мугул марбут аст. Дар тасвир-

¹ Дар танзими ин бахш аз мутолиби марбут ба сабк, аз китоби Волдеман, яъне «Замона, зиндагӣ ва корномаи Байҳақӣ» истифода шудааст.

гарии Байҳақӣ зикри ҷузъиёте боис шуда, то ҷанбаи басарии қавӣ бошад. Алокаи Байҳақӣ ба сухан гуфтан аз авотиф ва эҳсосот ва тасвирии онҳо ҷанбаи дигаре аз кори ўст. Вай ағлаб ба ҳол ва рӯзи афрод ва вокуниши онҳо дар баробари рӯйдодҳо ишора мекунад.

Мазияти дигари «Таърихи Байҳақӣ» дар муқоиса бо таърихи навиштаҳои дигар, ки пас аз бист ё ҳадди аксари сӣ сафҳаи аввал, ба такрори ҷоҳи мубтало мешавад, иттико бар зарфи вожанигории густурда ва мутанаввеъи муаллифи он аст, ба гунаҳое, ки ҳатто дар миёнаи матн вожагони ҷадид зоҳир мешаванд². Илтизоз аз сабки ҳаллоқи Байҳақӣ дар ин нигориш замоне афзоиш меёбад, ки онро дар баробари забони форсии имрӯз низ дар тақобул меёбем ва ин боис мешавад, то барои мо матни «Таърихи Байҳақӣ» дороии вижагии ошноизудой бишад [21, 105].

Ба навиштаи Бартолд [5, 67–69] дар китоби «Таърихи Абул-ғазли Байҳақӣ» ба унвони яке аз осори умдаи таърихнигории мусулмонон, баракси таъриҳҳои дигар, ҳаводис ба тафсил, мустанад ва мустадал нақл шудааст. Муаллифе, ки асари худро дар овони пирӣ ва дар муҳити берун аз дарбор навишта, саҳнаҳои пуртазодди дарборро бидуни ҷонибдорӣ аз гурӯҳе ва ҳамчун шоҳиди содик ба нигориш даровардааст. Бо тавваҷҷӯҳ ба дикқати Байҳақӣ дар ин нигориш, Волдеман [6, 70] мұйтакид аст: «Чунончи Байҳақӣ дар яке аз минётурҳои дарбори ғазнавӣ зоҳир мешавад, ўро дар панҷараи табақаи дувум дар гӯшпай қоб медиdem, ки ҳамаи гӯшаву канорҳоро мепояжд ва аз сари фузулӣ ангушти сабобаро дар ҳоли интизор мегазад». Гӯё, якин дорад, ки навиштаи ў рӯзе ҳонда ҳоҳад шуд: Вай дар тӯли кори пайваста бо ҳонандагонаш дар иртибот аст ва дар бораи назмуттартиби матолиб ва ҷое, ки бад-онҳо ихтисос медиҳад ва даюили онро ба ҳонандагонаш тавзех медиҳад. [6, 85]. Дар сар то сари китоб, фасле ва саҳнае ва банде намебинем, ки сар дар гум бошад ва дар ҳама лаҳазот медонем, ки дорем аз чи зовиye ба мочаро нигоҳ мекунем ва дар кучои воқеа истодаем[14, сиву се]. Ба ҳеч ваҷҳ наметавон фаромӯш кард кард, ки нависандай ин китоб Байҳақӣ аст. Дар мавриди бисёре аз таърихнигориҳо,

² 119. Волдеман. Замона, зиндагӣ ва корномаи Байҳақӣ, 1375, с. 180–184.

мухаққиқон солҳои зиёдери ба таҳқиқ мепардозанд, то битавонанд муаллифи асарро маълум кунанд. Дар муқобил «Таърихи Масъудӣ» иборати «Чунин гӯяд Абулфазли Байҳақӣ» монанди тарҷеъбанд дар саросари матн такрор мешавад [13, 659].

Аз вижагиҳои муҳимми асари Байҳақӣ, мутаввал будани гайримаъмули он аст. Кулли асар сӣ ҷилд буда ва ба як бозаи кӯтоҳи чиҳилу ду сол ихтисос доштааст. Қисмати мавҷуд танҳо вақоен ёздаҳ солро дар бар мегирад [аз 421 то 432ҳ.к.]. Густураи зиёди асар ба Байҳақӣ иҷоза надода, ки ба гузиниши шахсӣ аз байни иттилооти аввалия даст бизанд, балки ҳатто ӯро ташвиқ карда, то зимни баёни таърих ҳикоятҳое низ замима кунад. Бо ин ҳол зикри ҷузъиёт асаре ҳастакунанда ба вучуд наёварда, балки таъриҳро ба зиндагӣ бадал карда ва ба вақоен таъриҳӣ рангу бӯ бахшидааст.

«Таърихи Байҳақӣ» иттилооти боарзише дар заминаи вазоифи дабирон, рӯйкарди Байҳақӣ нисбат ба ин шуғл ва низ фалсафаи куллии зиндагӣ аз нигоҳи ӯ ба даст медиҳад ва метавон Байҳақиро таърихнигори дараҷаи аввал донист, ки бо маҳорат дар достонпардозӣ аз сабке равшану зинда суд ҷуста аст [13, 660–670]. Дар ин насри зинда аз тамсилот ва таъбироти зебо суд ҷуста шудааст: «То он худованд бирафта аст, ин худованд ҳеч наёсудааст ва намади асбаш хушк нашудааст [4, 23]. Дар шарҳи бар дор кардани Ҳасанак гӯяд: «Чун аз ин фориғ шуданд, Бӯсаҳл ва қавм аз пойи дор бозгаштанд ва Ҳасанак танҳо монд, чунонки танҳо омада буд аз шиками модар» [4, 235]. Дар бораи Ҳоҷа Абдулғаффори Фоҳир дар боби аҳди Масъуд бо Манучехр ибни Қобус мегӯяд: «Чун бар он воқиф гаштам, таште бар сарам реҳтанд пур аз оташ ва нек битарсида аз сивтави маҳмудӣ ва хушк бимондам [4, 164]. Дар баёни ҷуръатушаҳомат дар Абдуллоҳ ибни Зубайр қабл аз он, ки Абдуллоҳ ибни Зубайр аз Макка ҳориҷ шавад ва ба ҳалокат бирасад ва дар муҳосираи Ҳаҷҷоҷ буд омадааст: «Модарро дар канор гирифт ва падруд кард ва модараш зиреҳ бар вай рост мекард ва бағалгоҳ медӯҳт ва мегуфт: «Дандон фишор бо ин фосиқон», чунон ки гуфтӣ ӯро ба полуда ҳӯрдан мефиристад [4, 238].

Аз байни анвоъи насри адабии форсӣ ба эътибори мавзӯъ – аз қабили: насри ҳамосӣ, насри ошикона ва гинойӣ, насри адабии таълимиӣ дар забони форсӣ, насри танзомез, насри адаби таъли-

мии сүфиёна ба унвони навъи наасри орифона-«наасри адабин таълимии форсӣ»- анвоъ ва ақсоме дорад, ки як қисми он бархе аз насрҳои таъриҳӣ ва ба унвони намуна наасри Байҳақӣ аст [16, I, 85]. Бо забоне саҳт тавъам бо эҳтиёт ва бо ҳама талхихо ва насиҳатҳо, ки дар он дарҷ карда, биёр мулоим ва мулоҳиза-корона. Пайдо шудани иҳом ва ибҳом дар нависандагӣ ва хулули маъюни чандгона ва истифода аз тамсил ва мачоз ва ба вижга истифода аз алқоб ва ановин ва сифот тавъам бо эҳтиром барои соҳибони маносиб ва ба таври кулли қотибаи фародастон, ҷизе аст, ки нишонаҳои ошкораш дар Байҳақӣ ба ҷашм меояд. Ва эҳтимолан мутгаассир аз зиндагӣ дар рӯзгори оканда аз идбор, аз мушаххасаҳои адабии «Таърихи Байҳақӣ» гузашта аз гунае тақдиргарӣ ва ибраторӣ, рӯй овардан ба мояҳои тарожик аст. Бисёре аз достонҳо ва достонвораҳои таъриҳии ин асар монанди достони Ағшин ва Бӯдулаф, марги Бӯнаси Мушкон, фурӯгирии Бӯбакри Ҳусайрӣ, бар дор кардани Ҳасанак, саршор аз мояҳои тарожик ва барои бозсозӣ ва бозофаринии намоишҳо ва намоишвораҳо бисёр мустаъид аст. Дар саросари «Таърихи Байҳақӣ» шӯҳӣ ва танз дида намешавад. Ба таври кулӣ Байҳақӣ марде абӯс ва ҷиддӣ аст ва аз ин рӯ, бо он, ки қитобаш мояи шоирона дорад, фоқиди сабукруҳӣ ва малоҳатест, ки аз танз ношӣ мешавад [11, 27, ба нақл аз: Исломии Нудушан, дар: Ҷоми ҷаҳонбин].

Аз ҷиҳате метуди адабии Байҳақӣ реализм аст ва метавони метуди уро сафҳаҳое аз омӯзишу инкишофи реализм дар адаби форсӣ қаламдод кард. [1, 50]. Ва аз ҷиҳати дигар Байҳақӣ ду қисм нааср дорад: як қисм наасри одӣ аст, ки дар мавқеъи зикри ҳаводис ва нақли таъриҳ ба кор мебарад, қисми дигар нааср нисбатан пардохтатаре аст, ки дар номаҳои мундариҷ дар қитобаш дида мешавад [15, 301], аммо бо он ки сабки баёнаш якдаст нест ин амр низ танаввуъи хоссе ба баёнаш медиҳад ва онро аз он чи ҳаст дар мазоқи хонанда дилкаштар месозад [15, 301]. Байҳақӣ аз нависандагони бузурги Эрон маҳсуб мешавад ва наасри ў дар содагӣ ва равонӣ камназир аст [20, 92]. Албатта дар мавқеъи муқоиса маълум мешавад, ки наасри Байҳақӣ дар қарни панҷум ҳосса дар тариқаи наасри давраи аввали ғазнавӣ чи андоза равон ва мунсачим аст [17, 296]. Байҳақӣ дар ин асар тавфиқи қобили мулоҳизае дар ҷамъи байни содагии лафз ва

үстгүвөрийн баён ҳосил мекунад. Ва ба таъбири таърихнависи фарзона ва адаби номдор дар нигориши асари гаронқадри худ шеваи сахлу мумтанеъро ба кор баста ва дар беҳгузин кардани вожаҳо ҳунарнамой кардааст.

Дар боби равон будани навиштаи Байҳақӣ Волдеман ишора ба дақиқае мекунад: «Ҷумалоти мұттариза дар кори вай нодир аст, хусусан, ки бо сабки содай Байҳақӣ муносиб нест» [6, 185]. Ва ин соданависй аз навъе аст, ки мушобеҳи онро метавон имрӯз дар ҳавзай журнолисм ва ёддоштнависй мушоҳида кард, ҷароки сабки Байҳақӣ сабки рӯзноманигорон аст. Ба назари Волдеман: «Байҳақӣ бо тафсил, лекин бидуни изҳори фазл ривоят мекунад. У ба назариёти омма ва авомгарой алоқамандӣ нишон медиҳад ва ба тасовири тарсими таъкид дорад. Сабки Байҳақӣ на омманисанд аст, на мавриди алоқаи хос. Дақиқтар он аст, ки сабки ўмавриди писанди хонандагони хушманд аст на муҳаққиқон [6, 186].

Байҳақӣ дар даврае асари худро ба риштаи таҳрир дарме-оварад, ки насли порсӣ дар нимаи дувуми қарни панҷум давраи булуги худро таҷриба мекарда аст¹. Аз сӯйе вай дар маҳзари устоде чун Бӯнаси Мушкон давраи булугу пухтагии худро пушти сар гузаштааст. Баҳор сабки Байҳақиро тақлиде аз сабки нависандагии устодаш -Бӯнаси Мушкон медонад. Ва ба вижагиҳое аз қабили итноб, истишҳод ва тамсил, ҳазф ба қарина, таҷаддуд дар истеъмоли афъол, ҳазфи баҳше аз чумла ва кайфияти хосси истеъмоли замоири чамъҳо ишора мекунад [9, 25].

Аз сӯйе бояд таваҷҷӯх дошт, ки ҳамвора байнин поёни як сабк ва оғози сабки дигар, як давраи интиқолу байнобайнӣ аст, зеро бояд насли тарбиятшуда ва таҳсилкарда дар давраи қаблий аз байн бираванд ва насли ҷадиде парварда шаванд. Дар ошӯбу фитнаи аз миён рафтани Ғазнавиён ва рӯйи кор омадани Салҷуқиён, мисли ҳар инқилоби дигаре руасои давлат ва девониён фирор мекарданд. Устод Баҳор пас аз баҳс дар ин, ки насли давраи газнавӣ идомаи ҳамон насли аҳди сомонӣ аст ва дар он шеваи тозае ба вучуд наомадааст, ҷанд китобро мустасно карда менависад: «Пас аз ин ки мо ин фаслро мустақил соҳтем барои он буд, ки ҷанд китобро, ки ба сабки хос ба вучуд омада аз

¹ Ниг.: 80. Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон, 1369, II, 878.

эътибори худ наяндохта бошем ва аз он кутуб яке навиштаҳои Абӯнаси Мушкон ва дигар «Таърихи Байҳақӣ»ва сеи дигар «Сияр-ул-мулук»-и Низомулмулк ва чаҳорум «Қобуснома»-и Унсурмалии Кайковус аст [22, 47-48]. Ин гуна аст, ки дуктур Шамисо дар ҳадди фосили насли мурсал дар сӯе ва насрҳои мавзун ва фаннӣ дар сӯйи дигар «Таърихи Байҳақӣ»-ро насли байнобайн дида ва баррасӣ карда аст: «Ҳам салобату ва фахомат ва содагиву устуворӣ ва порсимадории аҳди сомониву газнавиро дорад ва ҳам муҳтасоте аз насли ҳол назчи фаннӣ дар он аст. Яъне омехтагии назму наср дорад, ки дар аҳди қабл марсум набуд. Шеъри арабӣ ва зарбулмасали арабӣ овардааст. Оят ва ҳадис дорад ва хондани он осон нест. Аммо монанди «Калила ва Димна» мушкил ҳам нест [22. Ҳамон] Маъалвасф, Абулғазли Байҳақӣ [вафоташ 470] мусаннифи «Таърихи Байҳақӣ», дабири маъруфи девонӣ Ғазна, ки аз аҳди чавонии хеш ба рӯзгори Маҳмуд ва Масъуд аз Абӯнаси Мушкон соҳиби девони расоил тартибу таҳзиб ёфт, дар ҳақиқат вориси фарҳанги Сомониён маҳсуб мешуд. Аз ин рӯ, шеваи ишои ӯ дар насли форсӣ бо тариқаи Абӯалии Балъамӣ ва нависандай «Шоҳнома»-и Абумансурий тафовути зиёде надорад [10, 174].

Доктор Ҳусайн Ҳатибӣ-ҷонишини марҳум Бахор дар курсии сабкшиносии донишгоҳи Техрон-зайли баҳс аз «Сабки насли форсӣ дар давраи дувум» муҳтассоти сабки насли форсӣ дар давраи Ғазнавӣ ва Салҷуқии аввал, яъне солҳои 450 то 550-ҳамон солҳо, ки «Таърихи Байҳақӣ»дар онҳо навишта шуда ва наидид омада-ро бад-ин гуна хулоса карда:

- Истеъмоли муфрадоти арабӣ беш аз давраи қабл [Сомонӣ 300-450] бо ҳифзи ҳудуди форсӣ аз такаллуфи арабӣ;
- Шурӯъи истеъмоли оёту аҳодис ва ашъору амсила ва истиорот.
- Такаллуфоту саноёй бидуни дурий аз мурсал ва ғалабаи лафз бар маъни;
- Ба кор набурдани саҷъ, ки овардани муфрадоти арабии беншареро илзом мекард;
- Таркиби чумал ва арабии форсишуда;
- Равиши ҷумлабандии форсишудаи арабӣ дар асари истиқрор ва раҳоёбии форсӣ;

- Эчоз ва мусовот, то худуде чойи худро ба итноб медиҳад ва насли дар ҳадди фосил содаи кадим ва фанний ҷадид қарор мегирад;
- Танаввуъ ва эхтиroz az takror;
- Шевай насли мурсал ва баробари лафзу маънӣ.

Ба назари доктор Ҳатибий агар насли давраи қабл [давраи сомонӣ]-ро насли сода ва мурсал биномем метавонем насли ин давра [давраи сомонӣ ва салҷуқии аввал] -ро дар мақоми муқоисаи насли мурсал олий бихонем [19, I, 133]. Метавон гуфт сабки тарассул ё ҳамон сабки дабирӣ ва номанигорӣ ва иншо дар девони газнавӣ таъбири мавриди иттифоқ дар навиштаҳои қасоне ҳаст, ки насли Байҳақиро баррасӣ кардаанд. Ба навиштаи доктор Сафо сабки гузориши Байҳақӣ нисбат ба гузаштагон тозагӣ дорад ва намунаи хубе аз беҳтарин равииши тарассули форсӣ ва осори муншиёни дарборӣ дар қарни панҷуми ҳичрист [12, II, 891].

Асари вай ба лиҳозе аз осори адаби девонӣ аст. Медонем, ки адабони муншиӣ ё муншиёни адаб бар ҳасби фармон ва гоҳ ба соиқаи маълумот ва завқи хеш бар меҳвари гуфткору кирдори фармонравоёни асри худ китобҳо ва номаҳо пардохтаанд, ки ба иллати бастагии матолиби он бо дарбору девон метавон номи адабиёти девонӣ бар онҳо ниҳод. Ва он китобҳо ва ё номаҳо ба фармонҳо, ки дар маҷмӯаҳое гирдоварӣ шудааст ва бар масоли мухталифи кишвареву лашкаре ва ҷангӯ оштӣ ва фатҳу шикаст ва иттиҳоду таҳдид муштамил буда аст, доҳил дар адаби девонӣ будааст ва голибан низ нукот ва дақоики муншиёна ва борик дорад ва басо, ки намунаи олии фасоҳат ва балогат ҳам шумурда шавад. Мо аз ин китобҳо ва маҷмӯаҳо, ки гоҳ ба унвони таъриҳи низ шинохта шудаанд ба забони тозӣ ва порсӣ фаровон доштаем ва бисёре аз онҳоро, ки низ аз дастбурди ҳаводис дур мондаанд, ба даст дорем. Аммо ба ҳамон далел, ки «Гаърихи Байҳақӣ»аз ҷиҳати таъриҳӣ дар миёни тавориҳи дигар арҷмандини хос дорад ва ба мавозини илмӣ ва фаний мунтабиқ аст. Дар заминай осори адаби эронӣ низ кори Байҳақӣ намоёнтар ва шохистар аст, зоро навиштаи ў дастурӣ ва фармоишӣ таҳrir нашудааст [7, 18-19]. Байҳақӣ дар дарбор зиста ва насли муншиёнаро бар асоси таҷриба ва такрор омӯхтааст. Рӯҳи омирониай

дарбор дар саросари «Таърихи Байҳақӣ» хукмфармост ва рӯҳи омиранаи мусикии фароафтодаро намепазирад, балки басомади шуртаниноро тақаббул мекунад [7, 18-19]. Насри муншиёна ҷорҷӯби баҳусусе дошт, ки дабир мебоист ба он ҷорҷӯб амал кунад. Милоки дабирӣ ҳам номаҳое буд, ки дабирони барҷаста иавишта буданд ва ба ин равиши дабирӣ меомӯҳт, ки лаҳни номаҳояш бо дар назар гирфтани муҳотаб бояд чӣ гуна бошад. Лаҳни омирана бошад ё хоксорона. Агар барои шахс фародаст аст, бояд басомади вожаҳои хоксориро бартобад ва ё баракс. Ин амр боис шуда аст, ки Байҳақӣ тамоми созу барги забонии ҳудро аз тафаккури муншиёна баргирад ва сабки нигоришад бо Бӯнаср як шавад [7, 16]. Номае, ки амир Алии Қариб Ҳочиби Бузург барои узрҳоҳӣ аз кӯшиш дар ба таҳт нишондаи Муҳаммади Ғазнавӣ навишта, ҷунин шурӯъ мешавад: «Сазад аз назару отифати ҳудовани олам, султёни бузург, адомалиллоҳу султонаҳу...» Ва дар номаи Масъуд ба қалами Бӯнаср ба Қадархон аз амирони силсилаи хониёни Туркистон омада: «Бар ҳон пӯшида нест, ки ҳоли падари мо, амири мозӣ бар чӣ ҷумла буд...». Бааррасии ҷунин номаҳое низ дигар баҳшҳои «Таърихи Байҳақӣ» метавонад ин амро, ки Байҳақӣ аз тафаккуру насли муншиёна дар навиштани таърихаши истифодаи бисёре карда, собит кунад. [21, 17]. Аммо ҳунари Байҳақӣ дар он аст, ки насли ҳешро ҳатто дар мусикии баёнӣ ва шунидории муносиби аҳвол пардохтааст. Тасвири базми амир Масъуд бар рӯйи Ҷайхун, зарбӣ, кӯтоҳ, сареъ ва нишотангез аст. Дар ҷонги Талҳоб сухан тантанаи дигар дорад ва размӣ аст. Он ҷо, ки мавзӯъ мусталзами тааммулу андеша аст, лаҳни Байҳақӣ орому сангин аст. Ҳама ҷо мусикии қалом бо андеша ва маънӣ созгории дураҳшон дорад [21, 17]. Вай қалимот ва таркиботи салису ҳушӯҳанг оғарида ва дар баёни маонии ҳуд ба кор бурдааст [21, 821].

Байҳақӣ аз мусаввитеҳои баланд ва воҷороиҳои зебо ҷиҳати мусиқоӣ кардан ва шуроғаринӣ дар соҳтори ибороташ истифодаи карда аст: «Амир аз он ҷо бардошт ба саодат ва ҳуррамӣ, бо нишоту шаробу шикор мерафт мизбон бар мизбон».

«Бузурго, мардо, ки ин писарам буд! ки подшоҳе чун Маҳмуд ин ҷаҳон бад-ӯ дод ва подшоҳе чун Масъуд он ҷаҳон». Ҷар баъзе мавоқеъ Байҳақӣ бо қатъу васли ҷумла оҳангӣ хос ҷӯд мекунад. Ва гоҳе ҳам қалимоти Байҳақӣ чунон шона ба шо-

наи ҳам ниҳоданд, ки гүё дар дили ҳам фурӯ рафтаанд: «Вучудаш хамеша бод ва фуқди вай ҳеч гүш машунавод». Бидамиданд ва овоз ба овози дигар бўкҳо пайваст ва ғирев бихосту бар ларгоҳ кўс фурӯ куфтанд. Ва бўқҳо ва оинапилон бичунбониданд, гуфтй растахез аст. Равобити калимот дар зеҳни Байҳақӣ он қадар пуртанину наздик аст, ки гүйё вақте Байҳақӣ менависад, бо вазн менависад. Чунонки дар оғози чумлаи «Омад тозон то наздики Хоча Аҳмад» бар вазни фаъ лан фаъ лан аст [21, 110-111].

Мусикии наср аз ду чиҳат дар забони форсӣ қобили тарҳ аст. Дастae аз насрпардозони гузаштаи Эрон аз саҷъ, ки навъе мутавозингӯй ва қофияпардозӣ дар наср аст, барои ҳунарномой ва барчаста кардани насли хеш истифода мекарданд. Дастai дигар мусикии насрашонро бо зеҳнияту отифа ва тафаккурашон радиf мекунанд. Байҳақӣ аз дастai дуввум аст. [21,110-111]. Муқойсай оҳангни мусикии насли Байҳақӣ бо – масалан оҳангни насли «Гулистан» ба хубӣ нишон медиҳад, ки Саъдӣ аз ҳichoҳои кўтоҳ истифодай бештаре кардааст. Ва ҳichoҳои кашидаи ў маъмулан дар поёни чумла оварда мешаванд. Агарчи чунин ҳichoҳое барои ў корбурде камтар аз Байҳақӣ дорад, аммо корбурди ҳichoҳои баланд ва ҳатто кашидаи фаровон дар насли Байҳақӣ, оҳангни сангину кушодтар эҷод карда, ки аз тундиву суръату сабукии наср мекоҳад ва дар иваз бар виқору тамининаи он меафзояд. Ба вижга «Гулистан» бештаре омӯзишу андарзӣ ва каме шӯҳ аст. Ҳол он, ки насли Байҳақӣ таърихӣ ва гайриомӯзишӣ аст ва гүё ҷараёни ороми рӯди таърих дар бистари он ҷорӣ аст. Нишебу фарозҳои ҳаводис дар «Таърихи Байҳақӣ» омилест, ки дар навасонҳои ҳichoҳо ва оҳанг ба хубӣ эҳсос мешавад [21, 109]¹: «Ба якборагӣ хурӯш карданд саҳт ҳавл, ки замин бихост дарид... Гуфт: «Кор саҳт суст меравад, сабаб чист? [2, 11-22].

КИТОБНОМА:

- 1- Арендс, К. Э. Муқаддима, тарҷума ва тавзехоти Таърихи Масъудӣ, Москва, Наука, 1969.

¹ Низ ниг.: 33. Бултин, Морҷерӣ. Колбадшиносии наср. Тарҷума ва таълифи Аҳмад Абӯмаҳбуб. Ношир: Зайтун- воҳиди китоб, ҷилди аввал. 1384, с. 106.

2- Афқаҳӣ, Абдуллоҳ. Гузидаҳое аз сувари хаёл дар насрӣ форсӣ, чопи аввал, Техрон, Ҳирманд, 1374.

3- Байҳақӣ, Абулғазл. Тарихи Байҳақӣ. Муқаддима, тасҳех, таълифот, тавзехот ва феҳрастҳо: Маҳдии Сайидӣ, чопи аввал, ду мучаллад, Техрон, Сухан, 1388.

4- Байҳақӣ, Абулғазл. Таърихи Байҳақӣ. Тасҳехи доктор Алиакбари Файёз. Ба эҳтимоми доктор Муҳаммадҷаъфари Ёҳақкӣ, чопи чаҳорум, Машҳад, Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, поизи 1383.

5- Бартолд, В.В. Туркистан, Москва, Адабиёт, 1963.

6- Волдеман, Марийилин. Замона, зиндагӣ ва корномаи Байҳақӣ. Тарҷумаи Мансураи Иттиҳодия, [Низоми Мофӣ], чопи аввал, Техрон, нашри Таърихи Эрон, 1375.

7- Дабири Сиёқӣ, Муҳаммад. Гузидай «Таърихи Байҳақӣ» чопи панҷум, Техрон, Илмӣ ва фарҳангӣ, 1381.

8- Дубруин, Ч.Т.Б . Сабкҳои суннатӣ // Адабиёти достонӣ. Паймони Матин, чопи аввал, Техрон, Амири Кабир, 1382, саҳ. 29 – 48.

9- Ёҳақкӣ, Муҳаммадҷаъфар – Сайидӣ, Маҳдӣ. Дебои хусравонӣ. Гузидай «Таърихи Байҳақӣ», чопи шашум, Техрон, Ҷомӣ, 1384.

10- Зарринкӯб, Абдулхусайн. Аз гузаштаи адаби Эрон, чопи дувум [чопи аввал Сухан], Техрон, Сухан, 1383.

11- Равонпур, Наргис. Гузидай «Таърихи Байҳақӣ», чопи шашум, Техрон, нашри Улум, тобистони 1374.

12- Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёти Эрон, чилди 2, чопи даҳум, Техрон, Фирдавс, 1369.

13- Севари, Рочер. Абулғазли Байҳақӣ ба унвони як таърихнигор. Тарҷумаи Муҳаммадҷаъфари Ёҳақкӣ // Ёдномаи Абулғазли Байҳақӣ, чопи савум, Машҳад, Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, поизи, 1386, саҳ. 657– 672.

14- Таърихи Байҳақӣ. Виростаи Ҷаъфар Мударриси Содикӣ, чопи дувум, нашри Марказ 1383.

15- Файёз, Алиакбар. Насри Байҳақӣ // Ёдномаи аллома Аминӣ. Ба эҳтимоми дуктур Сайдҷаъфари Шаҳидӣ, Техрон, Ширкати саҳҳомии Интишорот, урдубиҳишти 1352, саҳ. 297 – 304.

- 16- Фаршедвард, Хусрав. Дар бораи адабиёт ва нақди адабӣ, чопи аввал, 2 мучаллад, Техрон, Амири Кабир, 1363.
- 17- Фурӯзонфар, Бадеъуззамон. Мубоҳисе аз таърихи адабиёти Эрон, Техрон, Деххудо, 1354.
- 18- Хатиби Раҳбар, Халил. Гузидай «Таърихи Байҳақӣ». Гузинаи сухани порсӣ, 6, чопи дувум, Техрон, Сайидӣ, баҳори 1369.
- 19- Хатибӣ, Ҳусайн. Фанни наср дар адаби порсӣ, ҷилди аввал, чопи аввал, Техрон, Заввор, 1366.
- 20- Ҳумой, Ҷалолуддин, Таърихи муҳтасари адабиёти Эрон, чопи аввал, Техрон, нашри Ҳумо, баҳор, 1380.
- 21- Ҷаҳондода, Сино. Матн дар гиёби истиора, Баррасии абъоди зебоишиносии «Таърихи Байҳақӣ», чопи аввал, Рашт, Ҷӯбак, баҳори 1379.
- 22- Шамисо, Сирус. Сабкшиносии наср, чопи ҳаштум, Техрон, Митро, пойизи 1383.

Муҳаммадҳасани Санъати

**СТИЛЬ "ТАЪРИХИ БАЙХАКИ" АБУЛФАЗЛИ
БАЙХАКИ**

"Таърихи байхаки" является одним из первых произведений периода расцвета рифмованной и ритмичной прозы, написанное промежуточным стилем. Ему одновременно свойственны строгость и величественность, простота и устойчивость, вся мощь персидского языка эпохи Саманидов и Газнаведов. т. е. он содержит смешение поэзии и прозы. Стиль повествования Байхаки в сравнении со стилем прошлого отличается свежестью и является лучшим образцом персидского письмоводительства и произведений дворцовых писарей пятого века хиджры. Сравнение мелодичности прозы Байхаки, например, с "Гулистаном" отчетливо показывает, что Саади использовал преимущественно краткие слоги.

Ключевые слова: персидский язык, "Таърихи Байхаки", промежуточный стиль, литература эпохи Газнаведов.

Muhammadhasani San'ati

**ON THE STYLE OF ABDULFAZL BAYHAQI'S WORK
“THE HISTORY OF BAYHAQI”**

“The History of Bayhaqi” is one of the first historiographical works, which is written in the style of rhythmical prose. It contains of Persian lexicon of the period of Samanids and Ghaznavid dynasties. It is written in mixed prose and poetry. The narrative style of Bayhaqi comparing with style of his previous poets and writers is considered to be the best pattern of the royal court in 11th century. If to compare the melodic prose of Bayhaqi with “Golestan” of Saadi’s style, it will be clear that Saadi used more short syllables.

Key words: history, style, historiography, language, Abulfazl Bayhaqi, “History of Bayhaqi”.

ЁДНОМА

Дилиод Раҳимов

ЁДИ УСТОД БОЗОР ТИЛАВОВ

Доктори илми филология Бозори Тилавов (Тилавзод) 25-уми феврали соли 1932 дар шаҳри Панҷакент таваллуд шудааст. Давраи бачагии эшон ба солҳои ҶБВ рост омада буд. Нахустин матнҳои фолклориро Тилавов аз модаркалонаш Курбоной Шарифова (духтари Мулло Шарифи Панҷакентӣ) ва модарааш Зубайда шунидааст, ки дар гирди сандалӣ ба ў ва дигар бародаронаш афсонаву нақлу ривоятҳо мегуфтанд.

Аmmo таваҷҷӯҳи Бозори чавонро ба фарҳанги мардум, нақли қиссаву афсонаҳои Рустам ном бобоне ҷалб мекардааст. Тавре ки худи устод дар яке аз мусоҳибаҳояш гуфтааст: “Соли 1949 як мардикор бо номи Рустам дар ҳавлии мо ба ангурчинӣ омад. Ў ба мо андаке хешӣ дошт ва ба мо дар вактҳои дамгириаш афсонаю қиссаҳо аз “Шоҳнома”-ю саргузашти Рустаму Сӯҳроб, қиссаи Барзуи дехқон, афсонаи Гӯрзод ва гайраро нақл мекард. Ман бо шавқу ҳавас гӯш мекардам ва кам-кам онҳоро сабт кардан мегирифтам. Бехабар аз ин ки оянда фолклоршинос мешавам, ба кори фолклор аз ҳамон соли 1949 сар карда будам” (мусоҳибаи Б.Тилавов аз 6 декабри 1999).

Соли 1951 Б. Тилавов омӯзишгоҳи педагогии ш. Панҷакент ва соли 1956 шӯъбаи тарҷумаи бадеии ДМТ бо дипломи аъло ҳатм карда, солҳои 1956-1958 дар ин муассисаи олии таълимии кишвар ба ҳайси омӯзгор ба фаъолият пардохтааст.

Соли 1958 Б. Тилавов ба шӯъбаи аспирантураи факултаи шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Ленинград дохил мешавад.

Рисолаи номзадии Б. Тилавов дар мавзӯи “Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок” дар Ленинград соли 1962 гаҳти роҳнамоии Анна Зиновьевна Розенфельд дифоъ мешавад ва он аз тарафи муқарризи аввал В.Я. Пропп – фолклоршиноси варзидаи рус, олими бузурги ҷаҳонӣ, баҳои баланд мегирад. Пропп аз ҷумла навиштааст, ки «То ба имрӯз дар ҷумҳуриҳои Иттифоқ дар

соҳаи зарбулмасалшиносӣ чунин таҳқикоти мукаммал анҷом наёфта буд».

Баъдан пажӯхиши мазкур дар шакли китоб соли 1967 ҷои мешавад ва тақризҳои зиёди мусбат дар саҳифаҳои матбуот ба табъ мерасанд. Аз ҷумла, тақризҳои Ворожейкина З.Н. “Поэтика таджикских пословиц и поговорок” дар маҷаллаи “Советская этнография” (1969, №5), Ҳ.Собирова “Асари нави илмӣ доир ба поэтике назми тоҷик” дар “Ҳақиқати Ӯзбекистон” (1968), дар Тоҷикистон тақризҳои фолклоршиносон Ҳ.Раҳмат, А. Сӯфиев, С.Фатхуллоев пасопеш дар матбуот ба табъ мерасанд.

Фаъолияти илмиву эҷодии Бозори Тилавзод амалан аз соли 1949 оғоз ёфтааст. Дар маҳфилҳои илмии ДМТ таҳти роҳбарии устодон М.Фозилов, Д.Точиев, Ш.Хусейнзода ва С.Табаров ҷандин маърӯзаҳои илмӣ кардааст.

Дар Санкт-Петербург дар маҳзари профессорон А.Н.Болдирев, А.З.Розенфелд, В.Я.Пронин, баъдтар И.Х.Левин роҳҳои ҷустуҷӯҳои илмии муосир ва равнаку ривоҷи минбаъдаи илми фолклоршиносиро омуҳтааст. Баъди андӯхтани таҷрибай омузишу таҳқиқи ҳаматарафаи паремиологияи тоҷик натиҷаи ковишҳои илмии хешро соли 1975 таҳти унвони “Репертуари зарбулмасалҳои имрӯзai ҳалқи тоҷик” дар шакли рисолаи докторӣ дифоъ мекунад.

Зиёда аз 700 асару мақола ба қалами ӯ тааллук доранд, ки беш аз 300- тои он дар шаҳрҳои Душанбе, Тошканд, Киев, Хелсинки, Москав, Санкт-Петербург, Машҳад, Техрон ба забонҳои тоҷикӣ (форсӣ), русӣ, инглизӣ, украинӣ, фаронсавӣ ба табъ расида, дастраси олимон ва доираҳои васеи хонандагон гардидаанд. Ингишори шаш мақолаи устод Тилавов дар саҳифаҳои маҷаллаи байналхалқии “Провербиум” роҷеъ ба паҳлӯҳои зарбулмасалу мақолҳои тоҷик ба он мусоидат кард, ки шаҳри Душанбе яке марказҳои паремиологияи ҷаҳон шинохта шавад. Аз тарафи дигар, нашри ҷилдҳои марбут ба зарбулмасалҳои Куллиёти фолклори тоҷик шӯҳрати илми тоҷикро дар миқёси Иттифоқи давлатҳои собиқ ва ҷаҳон афзун намуданд, ки дар ин кор саҳми устоди зиндаёд бузург аст.

Монография ва китобҳои машҳури устод Тилавов “Поэтикаи зарбулмасал ва мақолҳои ҳалқи тоҷик” (ба русӣ, 1967), “Суханҳои дилафрӯз” (1973), “Зарбулмасалҳои машҳур” (1983; 1994), «Ойыт количественного анализа таджикского фольклора» (“Зарбулмасалу

мақолҳои тоҷикӣ” – “Тадқики репертуари шифоҳии мусоир”, 1989), бо усулу методҳои навтарини илмии он солҳо таълиф ва чоп шудаанд. “Кулиёти фолклори тоҷик” (ҷ. IV, V, VI- 1986, 1992, 1998), “Баёзи фолклори тоҷик” (ҷ. II), “Жанрҳои фолклори тоҷик” (ҷ. III), «Библиографияи осори илмии академик Раҷаб Амонов» (1983, 1993) ва гайра. Се китобро бо ҳаммуаллифии доктори илми филология Файзали Муродов ва номзади илми филология Қамариддин Ҳисомов (1982-1987) тасниф кардааст. Соли 2006 се китоби дигари Бозори Тилавзод бо номҳои “Ҳикмати машриқ”, “Суҳанҳои рӯҳафзо” ва “Чароғи дониш” ба чоп расидаанд, ки дар муаррифӣ ва омӯзиши эҷодиёти шифоҳии мардум саҳми арзанда мебошад.

Мутаассифона, чандин мақолаву рисола ва маҷмӯаҳои фолклории Б. Тилавов то ба ҳол чоп нашудаанд. «Зарбулмасал ва мақолҳои ҳалқи тоҷик» (соли таълиф 1965), “Панҷакент”, “Одаму олам”, “Синонимҳои забони адабӣ”, “Имом Фаззолӣ”, “Олами тимсолҳои назми шифоҳии ҳалқи тоҷик”, «Шабакаи образҳои шоирони назми шифоҳии фолклори тоҷик» ва як рисолаи муҳтасари таҳқиқии нотамоми «Гаърихи фолкори тоҷик», ҳикояву повест ва бальзе ашъор аз ҷумлаи ин осоранд, ки мунтазири сарпаристи интишори худ мебошанд.

Хидмати дигари мондагори устод Тилавов дар гирдоварӣ ва танзими матнҳои эҷодиёти шифоҳии ҳалқ мебошад. Фаъолияти пажӯҳишҳои майдонӣ ва сабти осори фолклории эшон расман аз соли 1964 оғоз шудааст. Он сол барои таҳқиқ ва собит кардани шахсияти шоири ҳалқӣ Карим Девона комиссияе дар ҳайати Б. Тилавов -роҳбар, фолклоршиносон А. Сӯфиев ва Ҳ. Раҳматов таъсис дода мешавад. Онҳо барои омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти Карим-Девона ба нохияҳои Ғозималику Вахш сафар мекунанд. Ин нахустин экспедиция расмии фолклории устод Тилавов буд, ки аз ин сафар бо маводи зиёди фолклорӣ ва идеяҳои тоза баргашта, ҳамон сол экспедицияҳои дигар ба Бухоро (роҳбар), водии Фарғона ва навоҳии атрофи он (то шаҳри Ўз) созмон дода мешаванд, ки Б. Тилавов ҳайати фолклоршиносонро роҳбарӣ мекард. Солҳои 1966 ба Сурхондарё (роҳбар) ва 1970 (Панҷакент) сафарҳои хидматӣ доштааст. Устод Б. Тилавов аз 1992 то солҳои охири ҳаёташ пайваста ба сабти намунаҳои фолклор машгул буда, маҳсусан дар маъракаву нишастҳои дӯстон, хешу таборон, аз

сокинони ш. Душанбе ва навоҳии атрофи он матнҳои зиёде чамъ кардааст, ки дар ганҷинаи фолклори Институт махфуз мебошад.

Панҷ нафар шогирдони эшон Марҳабо Миркамолова (Самарқанд), Қамариддин Ҳисомов, Файзалий Муродов, Сайдин Қосимӣ (Душанбе), Раҳим Саидов (Қўлоб) рисолаҳои номзадию доктории худро муваффақона дифоъ намуданд. Раҳимчон Саидов устоди Доңишгоҳи омӯзгории шаҳри Қўлоб дар мавзӯи «Ибораҳои рехтаи эпоси Гўргулӣ» рисолаи номзадӣ ва О. Муродов дар мавзӯи “Поэтикаи тибби ҳалқӣ” рисолаи докторӣ дифоъ намуданд.

Устод дар корҳои ташкиливу идорӣ ҳам саҳм гузоштааст. Солҳои 1969-1970 эшон вазифаи муовини директори Пажӯҳишгоҳи забону адабиёти Рӯдакиро ба ўҳда дошта, солҳои 1994-1996 мудири Шӯъбаи фолклори ҳамин Пажӯҳишгоҳ будааст. Устод то охири умр дар шӯъбаи фолклор кор мекард ва пайваста дар ҳалли масъалаҳои илмӣ мушовири маслиҳатдехи ҳамкорону шогирдон буданд. (14 августи соли 2009 Бозори Тилавзод аз олам ҷашм пӯшиданд...)

Дар фарҷоми сухан содикона бояд гуфт, ки устод Бозор Тилавзов бидуни шубҳа яке аз бунёдгузорони илми фолклоршиносии тоҷик ба шумор мераванд ва 80-солагии ин марди шариф ва ғидоии илмро ба ҳамаи муҳаққикон, фолклоршиносон, ҷомеаи суханшиносии тоҷик ва хосса наздикону пайвандони эшон табрик мегӯем.

Ёдашон ба некӣ ва равонашон шоду мамнун бошад!

Мукбилишо Аламишоев

ДОДХУДО КАРАМШОЕВ – ОЛИМИ ЛУГАТИНОС

Додхудо Карамшоев аз зумраи он олимони забоншиносест, ки тамоми умири бобаракати худро ба омӯхтани забонҳои эронӣ, алалхусус забонҳои помирӣ, бахшида буд. Ин олими намоёни тоҷик аз овони ҷавонӣ ба илми филология дил бохта, тамоми донишу малака, истеъдодашро барои амиқ аз худ кардани масъалаҳои забоншиносӣ сарф карда буд.

Ёд дорам, ки устод мегуфтанд: «Ҳанӯз дар мактаби деҳаи Баҷув кор карданам таваҷҷуҳи маро ширинҳои забонҳои помирӣ ба худ ҷалб карда буданд» ва аз ҳамин сабаб вай ба ҷамъ кардани маводди забонӣ ва фолклории ин мардуми нурасрор ва соҳиби үрғу одатҳои қадимӣ пардохтааст.

Маводдеро, ки ҷамъ мекардааст дар дафтарҳои алоҳида нигоҳ медоштааст ва оҳиста-оҳиста ин мавод ба як фонди ғание мубаддал мегарданд ва дар солҳои 60-и асри гузашта ба соҳтану тартиб додани лугатҳо мепардозад.

Профессор Додхудо Карамшоевро ҳамчун олими лексикологу лексикограф дар Тоҷикистон ва берун аз он мешиносанд. Вақти дар Ленинград (Санкт-Петербург) ҳонданаш ӯ нозукиҳои омӯзиши масъалаҳои забоншиносӣ ва ҷамъ кардану тартиб додани лугатҳоро аз устодонаш, асосгузорони помиршиносӣ Зарубин И.И. ва Соколова В.С. меомӯзад ва дар оянда дар кораш он донишу малакаро амалӣ мегардонад. Вай дар ин соҳа худро ҳамчун нуқтадону нозукбин, нуқтасанҷу кордон нишон додааст. Дар ҳамаи лаҳзаҳои ҳаёти устод ман надидаам, ки устод аз омӯзишу таҳқиқ ва таълиф фориг бошад, ҳама вакъ дар дасташ қаламу қоғаз ва фикру ҳаёлоташ факат дар бораи гирд оварданни маводду далелҳои забонҳои бехатти помирӣ буд. Устод доимо таъқид мекарданд, ки «шогирдонам шитобед, ҳамаи қалимаю, маводди забонӣ ва фолклориро ҷамъ кунед, пагоҳ дер мешавад, чунки забони зиндаю тозай бехат рози ниҳони одамони рӯзгордида ва муйсафедҳост. Лугатсозӣ басо кори мушиқил ва

захматтагаб мебошад, лекин Д. Карамшоев ба мүшкىлдö инен накарда, ин корро ба ухда мегирад.

Вай дар вакти мудири шуъбаи помиршиносй буданаш то тартиб додани ду лугати калонҳаҷм: «Лугати шугнонӣ-руси» ва «Лугати муқоисавии забонҳои помирӣ» сар кардааст ва ҷоист «Лугати шугнонӣ-руси»-ро дар вакти дар ҳаёт буданаш то кунад. Мутаассифона, лугати дуюмин нотамом монд ва дар оянда ба табъ мерасад.

Бо саъю ӯзиши Д. Карамшоев дар солҳои 1989, 1991, 1999-2005 «Лугати шугнонӣ-руси» ва «Лугати русӣ-шугнонӣ» чон мешаванд. Ин лугат калонҳаҷм буда, як кори бузурги академии ба ҳисоб меравад. Лугати устод Карамшоев Д. нахустин кори тадқиқотии забони бехатти шугнонӣ мебошад, ки лексикони худуди Шугнон, Роштқалъа ва Баҷувро дар бар мегирад.

Ба забони шугнонӣ бештарини (зиёда аз 70 ҳазор) аҳолии ВМКБ гап мезананд ва ин забон барои қисми мардуми вилоят то нуқтаи назари забоншиносони соҳаи иҷтимоӣ забони дувум то сеюм ба ҳисоб меравад. Дар солҳои 30-асри XX ин забон дар синфҳои ибтидой дар мактаб омӯзонда мешуд ва зиёда аз 20 асари методӣ ва илмию бадей чоп мешаванд. Дар солҳои 90-ум ҳам ба ин забон дар шакли факултатив дар қисми мактабҳои иохияҳои Шугнону Роштқалъа дарс гузаронида мешуд, қисми рӯзномаҳо, асосан «Фарҳанги Бадаҳшон» ва төъдоде китобҳои бадей чоп мешуданд. Лекин дар ҳар ду маврид, яъне ҳам солҳон сиом ва ҳам бादи солҳои 90-и асри гузашта ин туна корҳо бои дар ҳолати сужут мондаанд.

Додхудо Карамшоев дар лугат ҳусусиятҳои забонии забони шугнонӣ шеваи он-баҷувӣ, лаҳҷаҳои гуфтугӯии шоҳдарагӣ ва барвозиро ба ҳисоб гирифтааст, гар чи дар перомуни забонҳои помирӣ дар байни олимон ақидаҳои мухталиф вучуд доранд. Дар солҳои охир олимон ба монанди Ҳусрав Шанбезода дар рисолаи докториаш, онҳоро: забонҳои рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ, сарикӯлӣ шеваи забони шугнонӣ номидааст, ки баҳсталаб аст.

Лугати профессор Д. Карамшоев пурра, бою калонҳаҷм буда, маводи илмиаш солҳои тулонӣ бо заҳматҳои зиёд, ҳамчун дастнавис дар байни мардум, аз тарафи муаллиф гирд оварда шудааст. Дар лугат ҳамчунин сарчашмаҳои хаттӣ-илмӣ ва асосан

татхой Залеман К. Г. (1985) ва Зарубин И.И. (1960) истифода шудаанд.

Лугат аз рӯи системаи алифбо сохта шудааст. Ҳар як мақолаи шимай (шими) лугат боваринок ва ҳартарафа санҷида шудааст, таҳлил брои, ҳамаи маъноҳои калимаҳо бо мисолҳои эзоҳшаванд шарҳ шудаанд ва ба забони русӣ тарҷума шудаанд.

Инчунин дар лугат хонандагӣ метавонад маъни калимаҳоро ба фарҳимиши худ мутобиқ кунад, далелнок гардонад. Лугатро шураҳои ҳалқӣ, маводди фолклорӣ бой гардондаанд, ки басо шурарзишанд дар баланд гардондани саводи омӯзанд.

Дар лугат аз рӯи системаи муайян нишонаҳою аломатҳои грамматикий (шаклҳои грамматикий, категорияҳои грамматикий, калимаҳои ёридиҳанда, тағйирёбии калимаҳо ва вазифаҳои синтаксисӣ) дода шудаанд, ки омӯзандагони забони шугнониро бо қоидаҳои грамматикии забони шугнонӣ ва шеваю лаҳҷаҳои гуфтугӯии он шинос мекунанд, ба ў имконият медиҳанд, ки дар бораи ин ё он маъни лексикию грамматикий ҳулосаҳои худро бароранд, дар қибул кардани онҳо озод бошанд. Лугат барои донистани ҷинсият, ғаймонҳои феълӣ ва дигар қонуниятҳои забонӣ ёрӣ мерасонад.

Муаллиф кӯшиш кардааст, ки барои муқоиса мисолҳоро аз забонҳои гуруҳи шугнонию рӯшонӣ ва асосан шеваи баҷувӣ, суфтугӯии шоҳдарагӣ-барвозӣ оварад ва дар ин кор ҳам ба мақсад мерасад. Дар ин самт ҳамаи маъноҳо бо умумият ва фарқият (аналогия) дода мешаванд, ки барои мутахассисони соҳаи муқоисавӣ-таъриҳӣ аз аҳамият холӣ нестанд. Дар вакти истифодаи ифодаю ибораҳои синтаксисию фразеологӣ, калимаҳои асосӣ-решагӣ чудо гардидаанд, ки савиии дониши хонандаро ҳартарафа мустаҳкам мекунанд.

Дар лугат маълумотро дар бораи таъсири забони шугнонӣ ба шеваю лаҳҷаҳои гуфтугӯӣ ва инчунин дар бораи таъсири забонҳои бузург ба монанди русӣ,англисӣ, тоҷикӣ ба забони шугнонӣ дарёфтанд дар асоси омӯзиши синхронӣ мумкин аст. Муаллиф дар асараш кӯшиш кардааст, ки дар бораи калимаҳои архаистӣ, ки қомсоман аз байн рафтаанд, низ маълумот диҳад.

Ин асари қалонҳаҷм меҳнати зиёдеро бар дӯши оғим гузонтаст ва ў аз ӯҳдаи ин кор пурра баромадааст. Асар аҳамияти қалони илмӣ таҷрибавӣ-методӣ дорад. Лугатшиносӣ номӣ ва нуктасони тавонист қариб тамоми лексикаи забон бехатти шугнониро бо лаҳҷаҳои гуногуни он ҷамъ кунад ва дастраси умум гардонад.

Баръакси ҳол, дар шароити забонҳои бехат ин маводи пурарзиш аз байн меравад.

Ҳамчун олим ва лугатшиноси моҳир устод ҳама вақт меҳостанд, ки ягон воҳидӣ забонӣ аз пешӣ назари муҳакқиқ дур намонад. Нисбати забонҳои помирӣ, ки аслан ҳат надоранд ва ба ҷамъ кардани маводди забонӣ ва фолклорӣ эҳтиёҷ доранд, устод тамоми донишу ақлу заковати худро сарф карда буд. Ӯ умедин дошт, ки ин забонҳо дар оянда соҳибҳат мешаванд, мардум ба забони худ саводнок мешавад, ҳамеша умедин дошт, ки мо дар оянда фарҳангҳои соҳавӣ, этиологӣ ва энсиклопедиро месозем ва нашр мекунем, то ки ояндагон аз онҳо баҳра баранд.

Чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки профессор Д. Карамшоев ҳамчун олими лугатшинос шуҳрати ватаний ва байналхалқӣ пайдо кард ва ба ояндагон мероси бебаҳоеро гузаштааст. Дар шароити таъсири забонҳои дигар дар ҳолати ҷаҳонишавӣ забонҳои бехатти помирӣ метавонанд аз байн раванд, агар мо мисли устод Додхудо Карамшоев нисбат ба забони худ дилсӯз набошем, проблемаҳои дар синфҳои ибтидоӣ омӯҳтани забонҳои помирӣ ва ба забони худ саводнок будан, дар рӯзномаю маҷаллаҳои вилояти худмуҳтори Бадахшон ба ин забонҳо маводро чоп кардан, асарҳои бадеиро эҷод намудан нағузорем, фикру андешаҳоро доир ба инкишофи ин забонҳои кӯчак нақунем дар оянда бебаҳра мемонем.

Faффор Чўраев

СУХАНШИНОСИ ЗИНДАЁД

Солҳои 70-ум ва 80-ум асри гузаштааро марҳилаи рушди бесобикаи забоншиносии тоҷик шуморидан мумкин аст, зеро агар аз як тараф тадқиқоти зиёди илми забоншиносӣ ба ҳамин давра рост ояд, аз тарафи дигар ин соҳаро намояндагони барҷаста, мисли академик Б.Ниёзмуҳаммадов, аъзои вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон Н.Маъсумӣ, М.Фозилов, профессорон Д.Точиев, М.Исматуллоев, Ш.Рустамов ва ҷанде дигар бо мактабҳову шогирдони худ муаррифӣ кардаанд. Узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорандай Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯалӣ ибни Сино, профессор Раззоқ Faффоров яке аз ҳамин гуна симоҳои маъруфи соҳаи забоншиносии тоҷик ба шумор мерафт.

Профессор P.Faффоров соли 1932 дар дехаи Ҳочигуломи ноҳияи Самарқанди вилояти Самарқанди Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар оилаи косиб таваллуд ёфта, маълумоти миёнаи умумии худро дар зодгоҳаш ҳосил намудааст. Ӯ аввал соли 1949 пас аз ҳатми Доғишкалаи муаллимтайёркуни шаҳри Самарқанд ва сипас соли 1953 Доғишкадаи педагогии шаҳри Ҳучанд ба номи С.М.Киров (ҳоло Доғишгоҳи давлатии шаҳри Ҳучанд ба номи академик Б.Faффоров) дар соҳаи маориф адой вазифа карда, дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ аз забон ва адабиёти тоҷик дарс додааст. P.Faффоров соли 1959 ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор омада, сарнавишти минбаъдаи худро ба таҳқиқи масъалаҳои забоншиносӣ мепайвандад.

P.Faффоров соли 1965 дар мавзӯи «Забон ва услуби Раҳим Ҷалил»(дар асоси маводи романи «Одамони Ҷовид») рисолаи номзадӣ ва соли 1980 дар мавзӯи «Синтаксиси лаҳчаҳои забони тоҷикӣ дар тасвири муқоисавӣ (Ҷумлаҳои сода)» рисолаи докторӣ дифоъ намудааст. Ӯ соли 1984 ба дарёфти унвони профессорӣ мушарраф гардидааст.

P.Faффоров яке аз сермаҳсултариин забоншиносони тоҷик ба шумор мерафт. Ба қалами ӯ зиёда аз ҷорсад мақола, тақриз ва рисолаҳои гуногунҳачми илмӣ тааллук доранд.

Р.Гаффоров ба майдони фарохи таҳқиқи масъалаҳои забон аз риштаи услубшиносӣ ворид гардидааст. Табииати шоирона ва салиқаи хушгуфтории ў ба ин соҳа тавъам афтода буданд. Агар мақолаҳои аввалини ў «Дар бораи забони достони «Асрор»-иFaффор Мирзо», «Ташбех дар романи «Одамони ҷовид»-и Раҳим Ҷалил» ва ҷонди дигарро истисно кунем, бо тадқики муқаммали забон ва услуби романи «Одамони ҷовид» ба мактаби услубшиносии устод Н. Маъсумӣ пайваст. Баъдҳо сафи шогирдони ин мактабро Б. Камолиддинов бо таҳқиқи забон ва услуби ҳикояҳои Ҳаким Карим, Ҳ. Ҳусейнов бо баррасии забон ва услуби повести «Одина»-и С.Айнӣ, А. Абдуқодиров бо пажӯҳиши забон ва услуби назми М. Турсунзода, И. Ҳасанов бо рисолаи «Забон ва услуби романи «Духтари оташ»-и Ҷ. Икромӣ, Т. Шокиров бо тадқики забон ва услуби повести Ф. Муҳаммадиев «Дар он дунё» ва гайра афзуданд.

Хизмати Р. Гаффоров дар он аст, ки ў пас аз тадқиқоти устоди худ Н. Маъсумӣ «Забон ва услуби повести «Марғи судхӯр»-и С. Айнӣ низоми сарфу нахв ё ба истилоҳи баъзе забоншиносони имрӯза дастурӣ ва лугавии романи «Одамони ҷовид»-и Р. Ҷалилро дар пайвастагӣ бо маҳорати нависанда тасвир намудааст. Ба қавли муҳаққиқ нависанда ҳаётро инъикос карда, зимнан унсурҳои забониро, ки бо зиндагӣ ва ҳаёти ҳаррӯза алоқаманданд, мутобики ниятҳои услубии худ корбаст менамояд. Нутқи персонажу қаҳрамонҳо инъикоси бадей ё таҷаддуди нутқи ҷомиа ба шумор меравад. Бинобар ҳамин дар ҳар асари бадей услубу шеваҳои (приёмҳои) гуногун ба кор бурда мешавад. Р. Ҷалил аз ҷумлаи нависандагонест, ки аз имкониятҳои забони ҳалқ васеъ истифода бурдаанд. Вале Р. Гаффоров дар таҳқиқи забон ва услуби романи «Одамони ҷовид» танҳо мушоҳидакори расмӣ нест, яъне фақат бо нишон додани ҷиҳатҳои неку тарафҳои мусбат қаноат накарда, балки дар мавридаш бо далелҳои шайъӣ ба камбудиҳои забони асар низ ишораҳо кардааст. Махсусан, ин ҳолат дар боби тасвири корбурди қалимаҳои лаҳҷавии роман ба мушоҳида гирифта шудааст. Чунин усули таҳқиқ, бешак, аз як тараф, барои нависанда раҳнамо бошад, аз тарафи дигар қимати тадқиқотро боло мебардорад. Ба ҳамин маънӣ метавон гуфт, ки устод Р. Гаффоров ҳанӯз бо тадқики забон ва услуби романи «Одамони ҷовид» худро

на фақат ҳамчун мұхаккиқ, балқи ба сифати мунаққиди аслихаи асосии нависанда—забони асари бадей муаррифій карда буд.

Ин шеваи таҳқиқоти Р. Гаффоров минбаъд дар силсила-мақолаҳои ў такмил ёфта, дар баробари тасвири маҳорати суханофарии нависанда нұқсонҳои забони асарҳои ў низ мариди эрод ва интиқоди мұхакқик қарор гирифтаанд. Ин буд, ки Р.Гаффоров ба эътирофу маҳбубияти адібони барчаста чун Сотим Улугзода, Ҷалол Икромӣ, Раҳим Ҷалил ва дигарон сазовор гашта, онҳоро водор сохтааст, ки ба эродҳои мұхакқик эътибор диханд. Аз ҷумла, Ҷ. Икромӣ ба муносибате навиштаанд: «...*Росташро гўям, ки ман байзе ҳусну қубҳи асарҳои худро то андоzae аз мақолаҳо ва таҳқиқоти рафиқ Гаффоров дониста гирифтаам. Мақола, асар ва тадқиқотҳои бисёри рафиқ Гаффоров дар соҳаи илми забонининосӣ ва равнақи адабиёти мо хизматҳои қалон мекунанд. Асарҳои илмии рафиқ Гаффоровро дар ҳусуси забони адабии тоҷик чун як асари бадей меҳонанд. Ин кас муаллим ва донишманди забони адабии тоҷик, ин кас мұхакқики зӯри илми забонининосӣ мебошанд».*

Оре, на ҳар як мұнакқид ва мұхакқик сазовори эътироф ва писанди чунин адібони забардаст гардида метавонад. Бояд гуфт, ки Р. Гаффоров ин гуна баҳоро аз нависандаи бузурги дигари мо С. Улугзода низ борҳо шунисдааст. Шояд барои ҳамин бошад, ки Р. Гаффоров соли 1989 ягона шахсе буд, ки аз байнин забоншиносон ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазишуфтга шуд.

Соҳаи дигари фаъолияти илмии Р.Гаффоров лаҳчашиносист. Ба ин соҳа алоқамандии ў аз он вақте оғоз ёфт, ки соли 1966 сарварии шӯъбайи лаҳчашиносиро ба ўҳда гирифт. Эҳсос мешуд, ки дар соли аввал Р. Гаффоров нисбат ба лаҳҷа ва лаҳчашиносӣ чандон майлу рағбат надошт. Дар ҳақиқат, шахсе, ки ба таҳқиқу таҳлили дунёи сухани воло сару кор дорад, ба лаҳҷа ҳамчун ба як падидаи номатлуб назар мекунад. Аммо чанде нагузашта устод Р. Гаффоров на факат аз лиҳози масъулияти сарварии шӯъба, балки бештар аз нигоҳи он ки дар лаҳчаҳо дурданаҳои фаровон ва ба қавли устод С.Айнӣ «суханони классикона» мағҳузанд, ба лаҳҷа ва тадқиқоти лаҳчашиносӣ мұхаббат пайдо кард.

Таҳти сарварии ў бо машварати эроншиноси маъруфи замони шурой профессор В. С. Растворгуева, ки ними умри худро ба таҳқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ бахшидааст, ду мавзӯи нав—

чамъбасти илмии шеваи чанубии забони точикӣ ва лугати шеваи чанубии забони точикӣ ба нақша гирифта шуд. Чун анҷоми ин ду мавзӯи қалон, ки ба самти нави лаҳҷашиносии точик замини гузошта метавонистанд, бе танзими маводи лозима имконнопазир буд, бинобар он бо пешниҳоди Р. Ғаффоров дар давоми ду соли аввал захираи илмӣ ба вучуд оварда шуд. Ҳамчунин барои мавзӯи чамъбаст тарҳи муфассал (проспект) ва барои мавзӯи дуюм намунаи (макети) ҳарфи «д» тартиб дода, ба муҳокимаи васеи мутахассисони чи дохилию чи хориҷӣ пешниҳод карда шуд. Кормандони шӯъбаи лаҳҷашиносӣ танҳо бâъди чамъбаст кардани фикру мулоҳиза ва пешниҳодҳои мутахассисон ба тадқики мавзӯъҳо пардохтанд. Агар В. С. Растроғуева дар асари бунёдии худ «Таҷрибаи ба сурати муқоиса омӯҳтани лаҳҷаҳои забони точикӣ» усули муқоисавӣ-таърихиро дар робита ба ҳамаи лаҳҷаҳои забони точикӣ пеш' гирифта бошад, барои лаҳҷашиносони точикӣ ҳамин усул дар мисоли яке аз чор шеваи точикӣ-шеваи чанубӣ тавсия гардида. Ин ба ду сабаб алоқамандӣ дошт: аввалин, шеваи чанубӣ бо лаҳҷаҳои сершумори худ минтақаҳои Раҷту Қӯлоб ва маҳалҳои точикзабони Бадаҳшонро фаро гирифта, ҳамчун «музейи таърихи забон» бисёр унсурҳои арҳаистиро мағҳуз дорад; сонияни, дар асари татбикӣ сиёсати ба водиҳо кӯчонидани мардуми кӯҳистон хатари ба вучуд омадани тағиироти ҷиддӣ дар низоми дастурӣ, овойӣ ва лугавии лаҳҷаҳои мазкур пеш омада буд. Ба аҳамияти мавзӯи дуюм—чамъоварӣ ва тадвиини сарвати лугавии лаҳҷаҳои чанубӣ низ аз ҳамин нуқтаи назар баҳо дода мешуд, зоро агар он сарват сари вақт чамъоварӣ намегардида, бо таъсири ҳодисаҳои иҷтимоӣ эҳтимоли аз байн рафтани бисёр вожаву таъбирҳои ҳалқӣ имкон дошт. Анҷом додани ин ду мавзӯу барои лаҳҷашиносони шӯъба, ки аксаран ҷавонон буданд, санчиши ҷиддӣ ба шумор мерафт. Лекин онҳо аз ин масъулият наҳаросида, бо сарварии Р. Ғаффоров баробар ба иҷрои ин ду мавзӯу камар бастанд. Ҳуди устод тадқики синтаксиси ҷумлаҳои содаро ба зимма гирифт.

То солҳои шасту ҳафтодуми асри гузашта агарчи аксарияти лаҳҷаҳои забони точикӣ чи дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва чи берун аз он бо усули «бурриши ҷуғрофӣ» маҳал ба маҳал тадқиқ мегардиданд, аммо ба масъалай наҳв ва лугат ҳеле кам аҳамият дода мешуд. Бинобар ҳамин бурди тадқиқоти дастҷамъии кормандони шӯъбаи

лахчапиносй, пеш аз ҳама, таваҷҷӯҳи ҷиддӣ ба ин ду бахш ҳисоб меёфт. Р. Гаффоров бо назардоши ҳамин талабот тадқикоти худро анҷом дода, на фақат робитаи қавии лаҳчаҳои ҷанубии забони тоҷикиро бо таърихи забон, ҳусусан бо давраи адабиёти классикий дар мисоли ибора ва ҷумлаҳои сода исбот намуд, балки бо ҷалби маводи лаҳчаҳои шимолӣ дар як воҳиди синтаксисӣ тафовутҳои ин ду кутби лаҳчаҳои тоҷикиро нишон дод. Аз ин ҷост, ки тадқикоти мазкур ба сифати ҷилди сеюми асари дастҷамъии панҷҷилдаи «Шевай ҷанубии забони тоҷикӣ» қарор гирифта, муаллифи он соли 1980 ба дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология сазовор гардид. Ҷунон ки малум аст, ин асари дастҷамъии лаҳчапиноси тоҷик соли 1989 сазовори Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино дар соҳаи илм ва техника дониста шуд, ки устод Р.Гаффоров ҳамроҳбар ва ҳам яке аз муаллифони асосии он ба шумор мерафт.

Шиносои амиқ бо сарвати лаҳчаҳо ба Р. Гаффоров имконият дод, ки дар пайгирии соҳаи аввалини худ—услубиносӣ як силсила мақолаҳо нависад. Аз ҷумла, мақолаҳои ў «Нависанда ва лаҳчаҳои забон» («Садои шарқ», 1975, №7), «Калимаҳои лаҳчавӣ дар услуби бадӣ» («Маориф ва маданият», 1974), «Меъёри истифодаи унсурҳои лаҳча дар асарҳои бадӣ» («Маориф ва маданият», 1976), «Айни ҷониши забони ҳалқ» («Маориф ва маданият», 1973) ва гайра аз ҳамин қабиланд.

Устод Р. Гаффоров зимни таҳқиқи мавзӯъҳои услубшиносию лаҳчапиносӣ ҳамчунин ба масъалаҳои умумии забоншиносӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, сиёsat ва соҳтмони забон таваҷҷӯҳ зохир намуда, дар ин бобат як силсила мақолаву китобҳо таълиф намудааст. Мақолаҳои «Як забон ё се забон» («Тоҷикистони советӣ», 1988, бо ҳаммуаллифии Р. Амонов), «Забони давлатӣ чист?» («Адабиёт ва санъат», 1989), «Муҳими ҳайрро бояд назируфт» («Ҷавонони Тоҷикистон», 1989), «Ҳар лаб, ки сухансанҷ набошад» («Газетаи муаллимон», 1087), «Забон рӯҳи ҳалқ, баҳои умри вай ст» («Газетаи муаллимон», 1988), «Дар забон чӣ қаҷравиҳо мавҷуд аст?» («Тоҷикистони советӣ», 1988, бо ҳаммуаллифии Р.Амонов), «Сар ба пеш мениҳам, ҳар ки сухан мепарварад» («Адабиёт ва санъат», 1990), «Суҳаншинос най, ҷони ман...» («Адабиёт ва санъат», 1990), рисолаҳои «В.И.Ленин дар бораи забон» («Ирфон», 1966), «Нависанда ва замон» («Ирфон», 1977), «Революсияи

Октябр ва инкишофи забони адабии точик», «Ирфон», 1979), «Устоди бузурги сухан» («Дониш», 1978), «Суханвар ва сухансан» (1999) ва монанди инҳо, ки дар солҳои гуногун таълиф шуда, мутолиа доираи васеи назари забоншиносии муаллиф гувоҳи медиҳанд.

Ҷоиз аст, ки дар робита бо рисолаҳои «В.И.Ленин дар бораи забон» ва «Устоди бузурги сухан» ду нуктаро тавзех диҳам.

Якум. Дар ибтидои солҳои 60-ум ба Ленин рӯ овардани Р. Гаффоров гайр аз ташреҳи муфассали назариёти доҳӣ дар нисбати забон матлаби дигаре низ дошт. Таърифи тавсифи аз ҳад зиёди забони русӣ, ки аз сиёсати сталини манша гирифта, солҳои рукул дар асноди ҳизби коммунист мунтазам такрор мешуд, тадриҷан ба маҳдуд гардидани доираи истеъмоли дигар забонҳои миллии Иттиҳоди Шӯроӣ боис шуд. Дар қаламрави Россия чандии забонҳои қавмҳои камнүфуз ба ҳолати нестӣ расиданд. Ҳоли забони точикӣ – забоне, ки дар тӯли зиёда аз ҳазор сол ба оламии нобигаҳои зиёдеро додааст, низ табоҳ гардид. Таълими он суст ва соатҳояш беш аз пеш маҳдуд мешуданд. Забони точикӣ дар коргузорию дафтардорӣ ва маҷlisҳои макомоти баладпояи ҳизбию давлатӣ истифода намегардид. Ҳамаи инро олими суханшиноси точик нодида наметавонист. Бинобар ин ў бо навиштани рисолаи «В.И.Ленин дар бораи забон» ниҳои худро баланд кард, ба Ленин муроҷиат намуд, то бифаҳмонад, ки нисбати забонҳои миллий, аз ҷумла точикӣ сиёсати бузургманишӣ татбиқ мегардаду назариёти доҳӣ сарфи назар карда мешавад. Вале барои он ки забони точикӣ аз қайди маҳдудият раҳоӣ ёбаду ба марҳилаи нави тараққиёти худ ворид гардад, боз лозим омад, ки 25 соли дигар сипарӣ шавад.

Дуюм. Баъди нашри рисолаҳои «Устоди бузурги сухан» ва «Революсияи Октябр ва инкишофи забони адабии точик» баъзе ҳамкасbon ба R. Гаффоров эрод гирифтанд, гӯё ў ба нақши устод Айнӣ дар инкишофи забони адабии точикӣ баҳои аз ҳадди ҷутидол берун дода, вайро «асосгузори забони адабии мусир» номида бошад. Ман шахсан дар навиштаҳои R. Гаффоров ҷунин мазмунро дарк накардам. Вале баҳои баланд нисбат ба нақши устод Айнӣ дар инкишофи забони адабии точикӣ бебаҳс аст. Устод R. Гаффоров мӯтакид аст, ки оғаридағори забон ҳалқ аст ва ин маънӣ дар бисёр мақолаву китобҳои ў, аз ҷумла дар рисолаи

«Революсияи Октябр ва ва инкишофи забони адабии тоҷик» мукарраран таъқид ёфтааст. Вале забони адабиро аҳли адаб ба вучуд меоваранд, онро сайқал медиҳанд. Агар олимони рус Пушкинро асосгузори забони адабии рус номида бошанд (ҳол он ки то Пушкин ҳам намояндагони адабиёти рус мавҷуд буданд), пас хизмати С. Айнӣ ҳам дар таҷдид ва равнақи меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ (оре, маҳз меъёрҳои забони адабӣ) кам намебошад. «асосгузорӣ» ва «оғаридағорӣ»-и устод Айнӣ ба ҳамон маънист, ки ў забони адабии тоҷикиро ба талаботу шароити ҳаёти нави иҷтимоӣ созгор соҳт, бо сарварии ўроҳи баъдии рушди забони адабӣ муайян гардид, повесту романҳои ў ба зуҳури насри нави тоҷик замина гузоштанд. Аз ин рӯ, Р. Гаффоров Айниро «асосгузори забони адабии имрӯзаи тоҷик» номида бошад ҳам, танҳо ба ҳамин маънист, ки ин, гумон мекунам, набояд муболига бошад. Профессор И. С. Брагинский ҳам, зоҳирان, ба ҳамин маънӣ ишора карда навиштааст: «Забони пуробуранг, аз лугатҳои майшию муқаррарӣ саршори Айнӣ асоси забони адабии имрӯзаи тоҷик қарор гирифт» (Краткая литературная энциклопедия, I, М.19... с. 11). Ба назарам, ин ҷавоби мантиқиест барои баъзе мунаққидони имрӯза, ки накши устод С.Айниро ҳам дар адабиёт ва ҳам дар забон паст задан меҳоҳанд.

Устод Р. Гаффоров ибтидои фаъолияти худро аз таълиму тарбия дар мактабҳои миёнаю олии шаҳри Самарқанд сар карда, ин пешшаро ҳамзамон бо пажӯҳишҳои илмӣ солҳои тӯлонӣ дар шаҳри Душанбе низ давом дод ва дар таълифи китоби дарсии услубшиносӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва дар навиштани грамматикаи забони тоҷикӣ барои мактабҳои олии саҳми босазое гузоштааст.

Накши устод Р. Гаффоров дар таҳия, танзим ва тарғиби Қонуни аввалини Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забон» ҳам хеле қалон аст. Ў ба сифати узви комиссияи Шӯрои Олий дар таҳияи қонун фаъолона ширкат варзида, баъди ба тасвиб расидани он муддате сарварии Комиссияи ҷамъиятии татбики Қонуни забонро дар назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон бар уҳда дошт. Имрӯз қонуни нави забон - Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» амал мекунад. Вале номи онҳое, ки барои таҳия ва қабули қонуни нахустини забон ва таъин кардани мақоми ҳуқуқии забони тоҷикӣ талош

чамъбасти илмии шеваи чанубии забони точикӣ ва лугати шеваи чанубии забони точикӣ ба накшаш гирифта шуд. Чун анҷоми ин ду мавзӯи қалон, ки ба самти нави лаҳҷашиносии точик замини гузошта метавонистанд, бе танзими маводи лозима имконнапазир буд, бинобар он бо пешниҳоди Р. Ғаффоров дар давоми ду соли аввал захираи илмӣ ба вучуд оварда шуд. Ҳамчунин барои мавзӯи чамъбаст тарҳи муфассал (проспект) ва барои мавзӯи дуюм намунаи (макети) ҳарфи «д» тартиб дода, ба муҳокимаи васси мутахассисони чи дохилию чи хориҷӣ пешниҳод карда шуд. Кормандони шӯбайи лаҳҷашиносӣ танҳо баъди чамъбаст кардани фикру мулоҳиза ва пешниҳодҳои мутахассисон ба тадқики мавзӯъҳо пардохтанд. Агар В. С. Растворгуева дар асари бунёдии худ «Таҷрибаи ба сурати муқоиса омӯхтани лаҳҷаҳои забони точикӣ» усули муқоисавӣ-таърихиро дар робита ба ҳамон лаҳҷаҳои забони точикӣ пеш гирифта бошад, барои лаҳҷашиносони точик татбиқи ҳамин усул дар мисоли яке аз чор шеваи точикӣ-шеваи чанубӣ тавсия гардид. Ин ба ду сабаб алоқамандӣ дошт: аввалан, шеваи чанубӣ бо лаҳҷаҳои сершумори худ минтақаҳои Раҷту Қӯлоб ва маҳалҳои тоҷикзабони Бадаҳшонро фаро гирифта, ҳамчун «музейи таърихи забон» бисёр унсурҳои арҳаистиро мағҳуз дорад; сониян, дар асари татбиқи сиёсати ба водиҳо кӯчонидани мардуми кӯҳистон ҳатари ба вучуд омадани тағйироти ҷиддӣ дар низоми дастурӣ, овой ва лугавии лаҳҷаҳои мазкур пеш омада буд. Ба аҳамияти мавзӯи дуюм—чамъоварӣ ва тадвини сарвати лугавии лаҳҷаҳои чанубӣ низ аз ҳамин нуқтаи назар баҳо дода мешуд, зоро агар он сарват сари вакт чамъоварӣ намегардид, бо таъсири ҳодисаҳои иҷтимоӣ эҳтимолӣ аз байи рафтгани бисёр вожаву таъбирҳои ҳалқӣ имкон дошт. Анҷом додани ин ду мавзӯъ барои лаҳҷашиносони шӯбай, ки аксарави ҷавонон буданд, санчиши ҷиддӣ ба шумор мерафт. Лекин онҳо аз ин масъулияти наҳаросида, бо сарварии Р. Ғаффоров баробар ба иҷрои ин ду мавзӯъ камар бастанд. Ҳуди устод тадқики синтаксиси ҷумлаҳои содаро ба зимма гирифт.

То солҳои шаҳсту ҳафтодуми асри гузашта агарчи аксарияти лаҳҷаҳои забони точикӣ чи дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва чи берун аз он бо усули «бурриши ҷуғроғӣ» маҳал ба маҳал тадқиқ мегардиданд, аммо ба масъалаяи нахъ ва лугат ҳеле кам аҳамият дода мешуд. Бинобар ҳамин бурди тадқиқоти дастҷамъии кормандони шӯбайи

лахчашиносӣ, пеш аз ҳама, таваҷҷӯҳи ҷиддӣ ба ин ду бадиҳо мейфт. Р. Гаффоров бо назардошти ҳамин таълабот тақдисато худро анҷом дода, на фақат робитай қавии лаҳчаҳои ҷанубии забони тоҷикиро бо таърихи забон, ҳусусан бо давран адабии классикий дар мисоли ибора ва ҷумлаҳои сода исбот намуд, балки бо ҷалби маводи лаҳчаҳои шимолӣ дар як воҳиди синтаксиси тафовутҳои ин ду кӯтби лаҳчаҳои тоҷикиро нишон дод. Аз ин ҷост, ки тадқиқоти мазкур ба сифати ҷилди сеюми асари дастчамъии ҷанубии забони тоҷикӣ» қарор гирифта, муаллифи он соли 1980 ба дарёғти дараҷаи илми доктори илми филология сазовор гардид. Ҷунон ки малум аст, ин асари дастчамъии лаҳчашиносони тоҷик соли 1989 сазовори Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯалий ибни Сино дар соҳаи илм ва техника дониста шуд, ки устод Р.Гаффоров ҳамроҳбар ва ҳам яке аз муаллифони асосии он ба шумор мерафт.

Шиносиони амиқ бо сарвати лаҳчаҳо ба Р. Гаффоров имконият дод, ки дар пайгирии соҳаи аввалии ҳуд—услубшиносӣ як силсила мақолаҳо нависад. Аз ҷумла, мақолаҳои ў «Нависандва лаҳчаҳои забон» («Садои шарқ», 1975, №7), «Калимаҳои лаҳҷавӣ дар услуби бадӣ» («Маориф ва маданият», 1974), «Меъёри истифодай үнсурҳои лаҳҷа дар асарҳои бадӣ» («Маориф ва маданият», 1976), «Айни ҳамони ҳалқ» («Маориф ва маданият», 1973) ва гайра аз ҳамин қабилианд.

Устод Р. Гаффоров зимни таҳқиқи мавзӯъҳои услубшиносию лаҳҷашиносӣ ҳамчунин ба масъалаҳои умумии забоншиносӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, сиёсат ва соҳтмони забон таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, дар ин бобат як силсила мақолаву китобҳо таълиф намудааст. Мақолаҳои «Як забон ё се забон» («Тоҷикистони советӣ», 1988, бо ҳаммуаллифии Р. Амонов), «Забони давлатӣ чист?» («Адабиёт ва санъат», 1989), «Муҳими ҳайрро бояд пазируфт» («Ҷавонони Тоҷикистон», 1989), «Ҳар лаб, ки сухансанҷ набошад» («Газетаи муаллимон», 1087), «Забон рӯҳи ҳалқ, бақои умри вай ст» («Газетаи муаллимон», 1988), «Дар забон чӣ қаҷравиҳо мавҷуд аст?» («Тоҷикистони советӣ», 1988, бо ҳаммуаллифии Р. Амонов), «Сар ба пеш мениҳам, ҳар ки сухан мепарварад» («Адабиёт ва санъат», 1990), «Суханшинос най, ҷони ман...» («Адабиёт ва санъат», 1990), рисолаҳои «В.И.Ленин дар бораи забон» («Ирфон», 1966), «Нависандва замон» («Ирфон», 1977), «Революцияи

Октябр ва инкишофи забони адабии точик», «Ирфон», 1979), «Устоди бузурги сухан» («Дониш», 1978), «Суханвар ва сухансанҷ» (1999) ва монанди инҳо, ки дар солҳои гуногун таълиф шуда, аз мутолиа доираи васеи назари забоншиносии муаллиф гувоҳӣ медиҳанд.

Чоиз аст, ки дар робита бо рисолаҳои «В.И.Ленин дар бораи забон» ва «Устоди бузурги сухан» ду нуктаро тавзех диҳам.

Якум. Дар ибтидои солҳои 60-ум ба Ленин рӯ овардани Р. Гаффоров гайр аз ташреҳи муфассали назариёти дохӣ дар нисбати забон матлаби дигаре низ дошт. Таърифу тавсифи аз ҳад зиёди забони русӣ, ки аз сиёсати сталини манша гирифта, солҳои рукул дар асноди ҳизби коммунист мунтазам такрор мешуд, тадриҷан ба маҳдуд гардидани доираи истеъмоли дигар забонҳои миллии Иттиҳоди Шӯроӣ боис шуд. Дар қаламрави Россия ҷандии забонҳои қавмҳои камнӯфуз ба ҳолати нестӣ расиданд. Ҳоли забони точикӣ – забоне, ки дар тӯли зиёда аз ҳазор сол ба оламиён иобигаҳои зиёдеро додааст, низ табоҳ гардид. Таълими он суст ва соатҳояш беш аз пеш маҳдуд мешуданд. Забони точикӣ дар коргузорию дафтардорӣ ва маҷlisҳои макомоти баладпояи ҳизбию давлатӣ истифода намегардид. Ҳамаи инро олимӣ суханшиноси точик нодида наметавонист. Бинобар ин ў бо навиштани рисолаи «В.И.Ленин дар бораи забон» ниҳоди худро баланд кард, ба Ленин муроҷиат намуд, то бифаҳмонад, ки нисбати забонҳои миллиӣ, аз ҷумла точикӣ сиёсати бузургманишӣ татбиқ мегардаду назариёти дохӣ сарфи назар карда мешавад. Вале барои он ки забони точикӣ аз қайди маҳдудият раҳоӣ ёбаду ба марҳилаи нави тараққиёти худ ворид гардад, боз лозим омад, ки 25 соли дигар сипарӣ шавад.

Дуюм. Баъди нашри рисолаҳои «Устоди бузурги сухан» ва «Револютсияи Октябр ва инкишофи забони адабии точик» баъзе ҳамкасbon ба R. Гаффоров эрод гирифтанд, гӯё ў ба нақши устод Айнӣ дар инкишофи забони адабии точикӣ баҳои аз ҳадди ҷӯтидол берун дода, вайро «асосгузори забони адабии мусоир» номида бошад. Ман шахсан дар навиштаҳои R. Гаффоров чунин мазмунро дарк накардам. Вале баҳои баланд нисбат ба нақши устод Айнӣ дар инкишофи забони адабии точикӣ бебаҳс аст. Устод R. Гаффоров муътакид аст, ки оғаридагори забон ҳалқ аст ва ин маънӣ дар бисёр мақолаву китобҳои ў, аз ҷумла дар рисолаи

«Революция Октябрь ва ва инкишофи забони адабии точик» мукарраран таъкид ёфтааст. Вале забони адабиро аҳли адаб ба вучуд меоваранд, онро сайқал медиҳанд. Агар олимони рус Пушкинро асосгузори забони адабии рус номида бошанд (ҳол он ки то Пушкин ҳам намояндагони адабиёти рус мавҷуд буданд), пас хизмати С. Айнӣ ҳам дар таҷдид ва равнақи меъёрҳои забони адабии точикӣ (оре, маҳз меъёрҳои забони адабӣ) кам намебошад. «асосгузорӣ» ва «оғаридагорӣ»-и устод Айнӣ ба ҳамон маънист, ки ӯ забони адабии точикиро ба талаботу шароити ҳаёти нави иҷтимоӣ созгор соҳт, бо сарварии ӯ роҳи баядии рушди забони адабӣ муайян гардид, повесту романҳои ӯ ба зухури насри нави точик замина гузаштанд. Аз ин рӯ, Р. Фаффоров Айниро «асосгузори забони адабии имрӯзаи точик» номида бошад ҳам, танҳо ба ҳамин маънист, ки ин, гумон мекунам, набояд муболига бошад. Профессор И. С. Брагинский ҳам, зоҳирان, ба ҳамин маънӣ ишора карда навиштааст: «Забони пуробуранг, аз лугатҳои майшию муқаррарӣ саршори Айнӣ асоси забони адабии имрӯзаи точик қарор гирифт» (Краткая литературная энциклопедия, I, М.19...с.11). Ба назарам, ин ҷавоби мантиқиест барои баязе мунаққидони имрӯза, ки нақши устод С.Айниро ҳам дар адабиёт ва ҳам дар забон паст задан меҳоҳанд.

Устод Р. Фаффоров ибтидои фаъолияти худро аз таълиму тарбия дар мактабҳои миёнаю олии шаҳри Самарқанд сар карда, ин пешаро ҳамзамон бо пажӯҳишҳои илмӣ солҳои тӯлонӣ дар шаҳри Душанбе низ давом дод ва дар таълифи китоби дарсии услубшиносӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва дар навиштани грамматикаи забони точикӣ барои мактабҳои олии саҳми босазое гузаштааст.

Накши устод Р. Фаффоров дар таҳия, танзим ва тарғиби Қонуни аввалини Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забон» ҳам хеле қалон аст. Ӯ ба сифати узви комиссияи Шӯрои Оли дар таҳияи қонун фаъолона ширкат варзида, баъди ба тасвиб расидани он муддате сарварии Комиссияи ҷамъиятии татбиқи Қонуни забонро дар назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон бар ухда дошт. Имрӯз қонуни нави забон - Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» амал мекунад. Вале номи онҳое, ки барои таҳия ва қабули қонуни нахустини забон ва таъин кардани мақоми ҳуқуқии забони точикӣ талот

кардаанд, дар саҳифаҳои таърихи навини Тоҷикистон сабт ҳоҳад шуд. Бойси ифтихори ҳамкасбону шогирдон аст, ки дар катори онҳо номи Р. Faффоров ҳам навишта ҳоҳад шуд.

Устод Р. Faффоров чанд соли охир дар шаҳри Самарқанд зиндагӣ карда, дар Донишгоҳи давлатии шаҳри Самарқанд аввал ба сифати профессори кафедраи забони тоҷикӣ ва баъдан ҳамчун мудири ҳамин кафедра фаъолияти илмию омӯзгории хешро давом дода, робитаи худро аз Тоҷикистон накандааст, мақолаву рисолаҳои ў дар нашрияҳои ҷумхурӣ мунтазам чоп мешуданд. Аз ҷумла, яке аз китобҳои ў бо номи «Суҳанвар ва сухансанҷ» соли 1999 ба табъ расидааст. Афсӯс, ки марги бемаҳал риштаи ҳаёти ин забоншиноси закитабъро дар айни камолоти эҷодӣ барканд, вагарна аз килки ў боз даҳҳо мақолаву рисолаи илмӣ арзи вучуд мекарданд.

МУАЛЛИФОНИ ШУМОРА

Аламшоев Муқбилишо- мудири шуъбаи забонҳои номирии Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ, доктори илмҳои филология.

Мардонӣ Тоҷиддин – сарҳодими илмии шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология.

Рахимӣ Бебобек- ходими пешбари илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ.

Рахимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии АИ ҶТ номзади илмҳои филология.

Сангинов Аҳмадҷон – ходими пешбари илмии шуъбаи фарҳангнигории Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсент.

Санъатӣ Муҳаммадҳасан–унвончӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Абдунаబӣ Сатторзода- доктори илми филология, профессор, мудири шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва меросии хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ.

Султон Мирзо Ҳасан – ходими пешбари шуъбаи фарҳангнигории Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология.

Сӯфиев Шодимухаммад – мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология.

Турсунов Ақбар – директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми фалсафа.

Чӯраев Гаффор – сарҳодими илмии шуъбаи забони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аламшоев Мукбилишо - заведующий отделом памирских языков Института гуманитарных наук АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Джураев Гаффар - главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Мардони Таджиддин - главный научный сотрудник отдела арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

Рахими Бобобек - ведущий научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан,

Рахимов Дилинод - заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук,

Санинов Ахмаджон - ведущий научный сотрудник Отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, доцент.

Санати Мухаммадхасан - соискатель Таджикского государственного педагогического университета им С.Айни.

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор.

Султон Мирзо Хасан - ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, доктор филологических наук.

Суфиев Шодимухаммад - заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан, кандидат филологических наук.

Турсон Акбар - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, доктор философских наук.

ҚОИДАХОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Мачаллаи «Суханшиносй» дар Институти забон, адабиёт, шарқшиносй ва мероси хаттии ба номи Рудакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) нашр мешавад.

Дар мачалла мақолаҳо, ахбор, тақризҳо, маводи иттилоотӣ дар бахши филология ва шарқшиносй ба табъ мерасанд.

Мачаллаи «Суханшиносй» ба забони тоҷикӣ нашр мегардад ва барои ҷоп ҳамчунин мақолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Фишурдаи мақола, ки ҳамроҳ бо он пешниҳод мегардад, бояд ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳия гардад.

Дар мақолаҳои ба ҷоп пешниҳодшуда муаллиф бояд мубрам будани мавзӯро асоснок намояд, гузориши возехи ҳадафу мақсади таҳқик, истидлоли илмӣ, ҳулосаю натиҷаҳоеро пешниҳод намояд, ки аз ҷиҳози навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСХО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳамки он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷал ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, уивон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷӯд бошад);

б) Мақола дар компьютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар алломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- воқеаномаи ҳаёти илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ мукоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои ҳориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон доддани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои қитобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Ҷ. 1.

2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, қитоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои қитоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънина калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старийные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р.Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба маинбаъ дар доҳили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиккат ҳонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳукуқ дорад мақоларо кӯтоҳ қунанд, дар он таҳриру ислоҳ ворид карда, ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро ҳонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдик мекунанд.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суҳаншиносӣ»

Телефон 221-22-40.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал «Словесность» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта **12** - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более **28** строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, например:

3. Айнӣ С. Куллиёт. -- Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Т. 1.

4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маъни калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [Писарек 2003, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсыпать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность»

Телефон: 221-22-40.

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Аъзои ҳайати таҳрир:

Зикриёев Фарход - сарходими илмии шуъбаи завони таҳрири Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

И момов Махмадисуф - ректори Донишгоҳи милии Тоҷикистон, вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Искандаров Қосимшо - мудири шуъбаи таърих ва низоъдон минтаҳро Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Қодиров Гиёсиддин - муовини директори Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ оид ба илм, номзади илми филология;

Қосимова Мукаррама - профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи милии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Қосимов Олимчон - мудири шуъбаи фарҳангнигорӣ ва истилоҳоти Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, доктори илми филология;

Мардонӣ Тоҷиддин - сарҳодими илмии шуъбаи арабшиносии Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муҳаммадиев Мирзо - сарҳодими илмии шуъбаи таърихи адабиёти Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муҳаммадиев Шамсиддин - ходими калони илмии шуъбаи таърихи адабиёти Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, номзади илми филология, дабири масъул;

Набавӣ Абдуҳолик - ходими калони илмии шуъбаи адабиёти мусоирӣ Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, номзади илми филология;

Обидов Додоҷон - сарҳодими илмии шуъбаи фолклори Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, доктори илми филология;

Олимов Музаффар - сарҳодими илмии шуъбаи Ҳиндустон Покистон Иститути забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Рахимов Дилшод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Раҳмонов Шозамон - сарҳодими илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Раҷабов Ҳабибулло - мудири шуъбаи Ҳиндустон ва Покистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Сабзаев Сайдқул – мудири шуъбаи забони тоҷикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Саймиддинов Додиҳудо – раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Салимов Носирҷон - директори Китобхонаи миллии Тоҷикистон, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология, муовини сармуҳаррӣ;

Самад Валий – ходими пешбари шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Сӯфиев Шодимуҳаммад – мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Турсунов Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми фалсафа, сармуҳаррӣ;

Хочамуродов Олимҷон - сарҳодими илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар – мудири шуъбаи адабиёти муосири Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Сведения о членах редакционной коллегии

Зикриёев Фарход – главный научный сотрудник отдела истории и теории языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Имомов Махмадисуф - ректор Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Искандаров Косимшо -заведующий отделом истории и теории языка, конфликтов Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Кодиров Гиёсиддин -заместитель по науке директора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Косимова Мукаррама – профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Косимов Олимджон -заведующий отделом терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Мардони Таджиддин -главный научный сотрудник отдела истории языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Муллоахмадов Мирзо - главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, кандидат филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин -старший научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, ответственный секретарь;

Набави Абдухалик– старший научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук.

СУХАНШИНОСЙ, №1 2012

Обидов Дододжон - главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Олимов Музaffer - главный научный сотрудник отдела Индии и Пакистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Рахимов Дишод -- заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Рахмонов Шозамон - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Раджабов Хабибулло - заведующий отделом Индии и Пакистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Сабзаев Сайдкул -- заведующий отделом таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Саймиддинов Додихудо -- председатель Комитета языка и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Салимов Носирджон - директор Национальной библиотеки Таджикистана, академик АН РТ, доктор филологических наук, заместитель главного редактора;

Самад Вали -- ведущий научный сотрудник отдела истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Сатторзода Абдуниаби - заведующий отделом истории литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Суфисев Шодимухаммад -- заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Турсунов Акбар - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор философских наук, главный редактор.

Хаким Аскар - заведующий отделом современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук.

Ходжамуродов Олимджон - главный научный сотрудник отдела Таджикистана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

Ба матбаа 03.03.2013. таҳвил шуд. Ба чопаш 28.03.2013 имзо шуд.
Анҷозаи 60x84 1/8. Когази оғсет. Чопи оғсет. Ҷузъи чопӣ 11,25.
Адади напр 1000 нусха. Супориши № 32. Нарҳаш шартномавӣ.

ЧДММ «Шӯроиён»
ш. Душанбе, хиёбони «Дӯстии халиқҳо», 47

